

Een kroniek van de familie Chastelein

Jan-Karel Kwisthout

Een kroniek van de familie **Chastelein**

Jan-Karel Kwisthout

Afbeeldingen op de omslag:

Voorzijde

- Fragment van een doek beschilderd met vijftien wapens van de regenten van het Pesthuis te Leiden, Museum de Lakenhal, Leiden;
- Oefening door het vrijkorps Voor Vaderland en Vrijheid, door Jacob Timmermans, Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken.

Achterzijde

- Zilveren gedachtenisbord van Cornelis Chastelein, Rijksmuseum Amsterdam;
- Cornelis Chastelein op zijn buitenverblijf Seringsing, door Cornelis de Bruijn in: Reizen over Moscovië door Persië en Indië, Amsterdam 1711, afbeelding 200.

Colofon

Copyright © 2020: Een kroniek van de familie Chastelein
Auteur: J.K.B.H. (Jan-Karel) Kwisthout

Druk- en bindwerk: Probook, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevens-bestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoud

Proloog	7
Inleiding.....	9
 Deel I	 11
1 Een Hollands huwelijk tussen Chastelein en Nicolaij	12
2 Geboortes, huwelijken en begrafenissen in Amsterdam.....	17
3 Leven en werken van Cornelis Chastelein	22
4 Een lijkstatie als afscheid van het aardse bestaan.	31
5 Overleden en begraven in Batavia	34
 Deel II.....	 39
6 De stamreeks Chastelein	40
7 Cornelis Anthony, student en regent in Leiden	42
8 Cornelis Pieter, laatste in de stamreeks	53
9 Susanna Beatrix, enig kind en laatste nazaat.....	65
10 Een loopbaan met hoogte- en dieptepunten	68
10.1 Regent van het Heilige Geest Weeshuis	68
10.2 Rentmeester van het Capittel ten Hoogelande	75
10.3 Schout van Leiderdorp.....	77
10.4 Secretaris van de Vierschaar van 's Lands Universiteit te Leiden	79
11 Patriotten prinsgezinden in Leiden.....	88
11.1 Het politieke decor van de patriottenstrijd.....	89
11.2 De burgemeester en zijn zoon	92
11.3 Vrijkorpsen en exercitiegenootschappen.....	94
11.4 Patriottische pamfletten en gedichten.....	115
12 Overleden onder een schuilnaam in Limburg	128
 Register van personen.....	 134
Literatuur	139
Bronverwijzingen.....	141

Proloog

Tijdens mijn rechtenstudie in Leiden deed ik in mijn vrije tijd onderzoek naar de geschiedenis van Depok, een dorp op West-Java in Indonesië, waar mijn familie vandaan komt. Depok is aan het einde van de zeventiende eeuw gesticht als een gemeenschap van vrijgemaakte christenslaven, waarvan ik de geschiedenis wilde beschrijven. Maar ik vond tevens fragmenten van de boeiende familiegeschiedenis van de stichter van die gemeenschap, Cornelis Chastelein. Daarnaast vond ik zilverwerk en Chinees-porselein uit de VOC-periode met daarop heraldische afbeeldingen en allegorieën. Deze heraldiek en allegorieën hadden een relatie met zowel de familie Chastelein als met Depok. Mijn onderzoek leidde ook naar de Tweede Wereldoorlog, de daaropvolgende Bersiaptijd en de onafhankelijkheid van de Republiek Indonesië; een periode waarin de Depokse gemeenschap zelfs werd bedreigd in haar voortbestaan.

In ‘Sporen uit het verleden van Depok, een nalatenschap van Cornelis Chastelein (1657-1714) aan zijn vrijgemaakte christenslaven’ (2007), heb ik deze onderwerpen beschreven maar daarin stond niettemin de ontstaansgeschiedenis van Depok centraal. Die geschiedenis is inmiddels uitgediept en ook in andere publicaties beschreven. De heraldiek op het zilverwerk en het Chinees-porseleinen serviesgoed, heb ik nadien ook kunnen beschrijven, evenals de Depokse geschiedenis tijdens de overgang van Nederlands-Indië naar Indonesië, die ik beschreef in ‘De Mardijkers van Tugu en Depok, vrijmaking, bevrijding en merdeka’ (2018). Wat nog ontbrak was een volledige beschrijving van de familie Chastelein. Deze familiekroniek vormt het voorlopige sluitstuk van mijn historische zoektocht.

De laatste mannelijke nazaat van de familie Chastelein, Cornelis Pieter, is in Roermond overleden. Daar was hij griffier van het zogeheten vredegerecht. In 1793 was in Roermond een vrederechter benoemd met de naam Johannes Jacobus Josephus Quisthoudt (1847-1828). Hij werd later agent municipal en was van 1799 tot 1806 ‘meyer’ (maire, ofwel burgemeester) van Roermond. Daar hebben Chastelein en Quisthoudt elkaar gekend. Immers de griffier hield kantoor op het gemeentehuis van Roermond, waar ook de burgemeester zetelde. Deze Quisthoudt blijkt een ‘uitloper’ te zijn van mijn familie Kwisthout, die oorspronkelijk afkomstig uit de streek rond Vilvoorde in Vlaanderen. De timmerman Johannes Quisthout, geboren in Tienen (Vlaams-Brabant), wordt daar onder meer in 1332 beschreven in de oorkonden van de Abdij van Tongerlo als: “*dictus Quisthout Carpentarius*” (genaamd Quisthout de timmerman). En zo is de symbolische cirkel rond. De laatste Chastelein en een ‘verre’ verwant Quisthoudt ontmoetten elkaar aan het einde van de achttiende eeuw in het Limburgse Roermond. Twee eeuwen later ontmoeten leden van beide families elkaar opnieuw, ditmaal tijdens het schrijven van deze kroniek.

Deze familiegeschiedenis gaat over sterke persoonlijkheden met maatschappelijke overtuigingen, bijzondere karakters en intrigerende gebeurtenissen, die chronologisch zijn beschreven. Het is een kroniek die beperkt is tot de voornaamste facetten uit die familiegeschiedenis. Ik hoop dat het verhaal uitnodigt om het te lezen en dat het een bijdrage kan zijn aan de historische kennis over de familie Chastelein.

Jan-Karel Kwisthout

September 2020

Inleiding

Deze familiekronek is geschreven als een essay en bevat een chronologische beschrijving van de voornaamste gebeurtenissen die de familie Chastelein gedurende ruim tweeëneenhalve eeuw heeft beleefd. Een familie die oorspronkelijk uit Dordrecht afkomstig is en uitlopers heeft gehad binnen en buiten Europa.

Het essay is opgebouwd uit twee delen omdat de geschiedenis van de familie Chastelein eigenlijk in twee periodes uiteenvalt. De eerste periode eindigt in Indië in 1714. De periode die daarop volgt, begint in Holland en eindigt enkele weken voordat op 5 juni 1806 Lodewijk Napoleon werd aangesteld als Koning van het Koninkrijk Holland. Daarom is ervoor gekozen de familiegeschiedenis Chastelein te beschrijven aan de hand van de kleurrijkste familieleden uit beide periodes: Cornelis (1657-1714) en Cornelis Pieter (1748-1806). In hun levensbeschrijvingen passeren als vanzelf hun andere familieleden en aanverwanten de revue.

De geschiedenis van de familie Chastelein begint in Dordrecht. Daarna voert de familiegeschiedenis via Amsterdam, waar een huwelijk tussen een Chastelein en een Nicolaij plaatsvond, naar het Franse Nantes. Daar wordt een familiefortuin vergaard met een lucratief koopmansbedrijf. Als de Hollanders niet meer welkom zijn in Nantes en de vervolging van Hugenoten een aanvang neemt, verhuizen familieleden naar Amsterdam en voert hun geschiedenis ook – hoe kan het haast anders – via VOC-factorijen naar Indië. Daar eindigt het eerste deel van de familiegeschiedenis met het overlijden van Cornelis in Batavia.

De familiegeschiedenis voert vervolgens met de VOC-retourvloot van Indië terug naar Holland, waar familieleden zich in Amsterdam en Leiden vestigen. In Leiden worden zij deel van het establishment in de nadagen van de Republiek. Zij raken verwickeld in de twisten tussen patriotten en prinsgezinden en vervolgens eindigt de familiegeschiedenis aan het begin van de negentiende eeuw in de Franse Republiek, waar de laatste mannelijke nazaat in Roermond overlijdt.

En passant komen hoogtepunten aan de orde uit de geschiedenis van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, de bloeiperiode van Amsterdam als handelscentrum in de noordelijke Nederlanden, de onderlinge relaties tussen Hollandse regenten in Leiden en de strijd tussen prinsgezinden en patriotten, die het einde van de Republiek en het begin van de Bataafse Republiek inluidt.

Het eerste deel van deze familiegeschiedenis is getiteld: ‘Cornelis Chastelein (1657-1714), van Amsterdams weeskind tot Bataviase lijkstatie’. Het beschrijft de oorsprong van de familie Chastelein rond 1600 en eindigt in 1714 met zijn overlijden in Batavia. In dit deel komen vooral de relaties tussen leden van de familie Chastelein met andere Hollandse koopmanfamilies aan de orde.

Cornelis, de hoofdpersoon uit dit eerste deel, is geboren in Amsterdam en vertrekt op zeventienjarige leeftijd als wees naar Indië. Daar maakt hij carrière bij de VOC in Batavia, waar hij overlijdt op zevenenvijftigjarige leeftijd in aanzienlijke welstand. Zijn rol als VOC-koopman en hervormingsgezind lid van de Raad van Indië in Batavia, maar ook als stichter van de gemeenschap van vrijgemaakte christenslaven te Depok (zuidelijk van Batavia), wordt slechts beknopt beschreven, omdat daarover al uitvoeriger publicaties bestaan. Het eerste deel eindigt met zijn begrafenis in Batavia. De hogere VOC-dienaren worden daar, net als in de Republiek, overeenkomstig hun maatschappelijke positie begraven met indrukwekkende lijkstaties. Ook Cornelis Chastelein wordt er met groot eerbetoen begraven.

Het tweede deel is getiteld: ‘Cornelis Pieter Chastelein (1748-1806), patriot en pamfletschrijver’. Het begint met de reis van zijn vader, de kleinzoon van Cornelis, met de VOC-retourvloot van Batavia naar Holland. Daarna worden opeenvolgende generaties van Leidse regenten beschreven. Cornelis Pieter, de hoofdpersoon uit dit tweede deel, behoort ook tot die regenten en is de laatste stamhouder van de familie. De familie maakt in zijn tijd onderdeel uit van een wijdvertakt netwerk van familie- en handelsrelaties – zowel in Europa als in Azië – en door welstand en invloedrijke posities krijgen familieleden toegang tot belangrijke benoemingen en vooraanstaande ambten.

De patriottische activiteiten van Cornelis Pieter hebben hem tot een kleurrijk historisch figuur gemaakt. Dat wordt geïllustreerd aan de hand van archiefstukken, een enkel familieportret en met de door hem geschreven patriottische pamfletten. Dankzij de reputatie van zijn vader en de goede naam van zijn familie, heeft hij diverse ambten en functies bekleed. Hij wordt echter vooral bekend als patriottisch pamfletschrijver, schout van Leiderdorp en secretaris van de academische Vierschaar van de Leidse Universiteit. Na een veroordeling wegens fraude eindigt zijn Leidse carrière. Zijn levensloop neemt een verrassende wending en hij slijt zijn laatste levensjaren onder schuilnamen in een deel van Limburg dat destijds onderdeel uitmaakte van de Franse Republiek. Hij overlijdt in Roermond in 1806.

Geboren als *Cornelis Pieter Chastelein*, sterft de laatste stamhouder van de familie onder de schuilnaam *Corneil Pierre Chatelain de Bijé*. In justitiële analen staat hij echter geregistreerd als griffier van vredegerecht en advocaat onder de namen *Cornele Debijé* en *Cornele de Bijé*.

Zes generaties van de patrilineaire stamreeks Chastelein komen in deze familiekroniek aan de orde. Dat levert een compact maar ook een compleet beeld op van de familie Chastelein. Hoewel deze patriciërsfamilie inmiddels is uitgestorven, is hun geschiedenis niet minder interessant. De opeenvolgende generaties Chastelein blijken een boeiend verleden te hebben en maakten deel uit van bijzondere periodes uit de geschiedenis.

Deel I

**Cornelis Chastelein (1657–1714),
van Amsterdams weeskind tot Bataviase lijkstatie**

1 Een Hollands huwelijk tussen Chastelein en Nicolaij

De families Chastelein en Nicolaij waren koopmansfamilies die beiden hun oorsprong hadden in Dordrecht. Beide families behoorden tot min of meer dezelfde maatschappelijke klasse, zodat het geen verrassing wekt dat kinderen uit beide families met elkaar in het huwelijk traden.

Deze kroniek begint met de huwelijksverbintenis tussen de Dordrechtse Anthonie Anthoniesz Chastelein (1558-1626) en de Rotterdamse Mathilde (Machteldgen) Hendrikdr. Michiels. Hun jongste zoon Anthonie (1613-1664) huwde Maria Nicolaij (1622-1660), ook wel Cruijdenier genoemd en daarmee ontstond een connectie tussen de families Chastelein en Nicolaij. Een beknopte stamreeks van beide families is hieronder weergegeven, waarin de zestiende-eeuwse oorsprong van beide families is te zien. In deel II van deze kroniek volgt voor de familie Chastelein een volledige patrilineaire stamreeks.

<u>De familie Nicolaij (Cruijdenier)</u>	<u>De familie Chastelein</u>
I. Nicolaas Jansz, Cruijdenier X (1) Katalina van Wesemale (11 kinderen) X (2) Kornelia van Alblas (13 Kinderen) <u>Uit het eerste huwelijk:</u> 1. Kornelia X Jan van Slingeland Symensz 2. Janneken X Rogier van de Werken Quirijnsz 3. Huybert X (1) Maria Pietersdr 4 t/m 8 ongehuwde kinderen (2) Francijne van Wals-kapel Elisasdr <u>Uit het tweede huwelijk:</u> 1. Katarina (ongehuwd) 2. Margrieta X Jacob de Gijzelaar 3. Jan (ongehuwd) 4. Marinus (ongehuwd) 5. Andries (ongehuwd) 6. Maria X (1) Johan Gey (2) Jan van Wijngarden Adriaansz 7. Cornelis Nicolaij (volgt II) 8. Elisabet X Anthoni de Leeuw 9. Johanna (ongehuwd) 10. Adriaan (ongehuwd) 11. Adriana (ongehuwd) 12. Katarina X Dirk Pijl 13. Kristiaan (ongehuwd) II. Cornelis Nicolaij X Margareta van Bronkhorst 1. Kornelia X Pieter Temminck 2. Ida X Herman van der Hagen 3. Elisabet (ongehuwd) 4. Nicolaas (ongehuwd) 5. Maria X Anthonie Chastelein 6. Elisabet (ongehuwd) 7. Anna (ongehuwd) 8. Margrieta (ongehuwd) 9. Nicolaas X Maria van Goor 10. Margareta (ongehuwd)	I. Anthonie Anthoniesz Chastelein X Mathilde (Machteldgen) Hendrikdr Michiels 1. Hendrik X Magdalena de Moucheron 2. Susanna X Jacobus Motte 3. Hester X Marten Doomer 4. Anthonie (volgt II) II. Anthonie Chastelein X Maria Nicolaij (Cruijdenier) 1. Margaretha (ongehuwd) 2. Machteld X Daniël Parvé 3. Anthony (ongehuwd) 4. Anthony (ongehuwd) 5. Geertruyt X Pieter van Helsdingen 6. Anthony (ongehuwd) 7. Maria (ongehuwd) 8. Maria X (1) Jacob van Amstenraet (2) Cornelis de Gijzelaar 9. Elisabeth (ongehuwd) 10. Ida X Jan Parvé 11. Cornelis (volgt III) 12. Hendrik (ongehuwd) 13. Ongedoopte naamloze dochter III. Cornelis Chastelein X Catharina van Quaelbergh 1. Anthony X Anna de Haan 2. Judith (ongehuwd) 3. Maria X (1) Ide Jansz. Nievliet (2) Wouter Jansz. Gijger (wettig erkende Dochter van de slavin Leonora van Bali) 4. Catharina (ongehuwde en niet-wettig-erkende dochter van de slavin Cecilia van Bali)

Anthonie Anthoniesz Chastelein is de oudst bekende stamhouder uit de familie Chastelein. Samen met Mathilde (Machteldgen) Hendrikdochter Michiels, dochter van een Rotterdams brouwersgeslacht, vestigde hij zich rond 1600 in Nantes. Zij kregen vier kinderen: Hendrik, Susanna, Hester en Anthonie.

- Hendrik Chastelein (1579-1656) trouwde op 16 februari 1644 in La Rochelle met Magdalena (Madeleine) de Moucheron, dochter van François de Moucheron en Sara le Martin. Zij kregen één dochter, Henriëtte (1646-1694).
- Susanna Chastelein trouwde op 21 juni 1642 in Nantes met de Rotterdamse koopman Jacobus Motte.
- Hester Chastelein trouwde in Nantes omstreeks 1650 met de Amsterdamse koopman Marten Doomer en verhuisde naar Amsterdam, waar in 1651 hun dochter Machteltje werd geboren.
- Anthonie Chastelein (1613-1664) trouwde in Amsterdam met Maria Nicolaij Cruijdenier (1622-1660), dochter van Cornelis Nicolaij, die in Dordrecht onder meer burgemeester, schout, lid van de Vroedschap en bewindhebber van de West-Indische Compagnie was (afb. 1)¹. Cornelis Nicolaij was getrouwd met de Dordrechtse Margareta van Bronckhorst, met wie hij tien kinderen kreeg².

De familienamen Nicolaij (ook wel geschreven als Nicolai) en Cruijdenier (Cruydenier), werden door elkaar gebruikt als achternaam. De chroniqueur Balen geeft alle afstammelingen van Nicolaas Jansz. Cruydenier de familienaam Cruijdenier en hij vermeldt daarbij hun familiewapen. In originele akten, tekenen zij zelf echter als “*Claesx.*” of “*Nicolaesx.*”, respectievelijk “*Claesdr.*” of “*Nicolaesdr.*”, maar hoofdzakelijk als “*Nicolaij*”. Cruijdenier was derhalve slechts een beroepsaanduiding, wat mede volgt uit de verwijzing door Balen naar het koopmanschap van “*Nicolaes Janssoen Cruijdenier*”, die in 1593, 1598 en 1602 ook wordt genoemd als schepen van Dordrecht³.

Afb. 1. Portret van Cornelis Nicolai Cruijdenier, toegeschreven aan J.G. Cuyp, ca 1600-1624 ⁴.

Anthonie Anthoniesz Chastelein behoorde tot de eerste Hollandse kooplieden die zich tussen 1600 en 1605 in het Franse Nantes vestigden. In de archieven van Nantes wordt zijn naam als Quisthlin of Castelin vermeld. Bij zijn overlijden in 1626, bezat hij ten minste negen brandewijndestilleerderijen. Vanuit Nantes exporteerde hij onder meer brandewijn en Franse wijnen naar Rotterdam, Amsterdam, La Rochelle, Bremen

en Emden. Ook handelde hij in zout en graan. In 1605 werd hij door een Franse brandewijnmonopolist aangeklaagd omdat hij toen vijf brandewijndestilleerderijen in bedrijf had bij de Pont de Pirmil in Nantes, en vier destilleerderijen in de nabijgelegen parochie van Rezé⁵. Hij was een pionier in de wijn- en brandewijnhandel en had een gat in de markt gevonden door naast de handel in superieure Loirewijnen, de inferieure Loirewijnen te destilleren tot brandewijn van uitstekende kwaliteit. Een belangrijke succesfactor voor de Hollandse kooplieden in Nantes was hun sterke connectie met steden aan de monding van de Maas in Holland, zoals Rotterdam en Schiedam. Door hun investeringen speelde de kooplieden uit die steden in dit productie- en handelsnetwerk een grote rol.

Samen met zijn vrouw Mathilde (Machteldgen) Hendrikdochter Michiels woonde Anthonie Anthoniesz in Nantes op de hieronder afgebeelde Quai de la Fosse, waar ook andere Hollandse kooplieden hun huizen en pakhuizen hadden⁶. Zijn vrouw Mathilde kwam uit een Rotterdamse brouwersfamilie. Haar broer Adriaan was in Rotterdam wijnhandelaar en haar andere broer Jan was in Nantes ook wijnhandelaar. Alle drie waren zij kleinkinderen van de Rotterdamse bierbrouwer Jan Dammasz Pesser, die omstreeks 1600 in Rotterdam brouwerij De Witte Leeuw oprichtte.

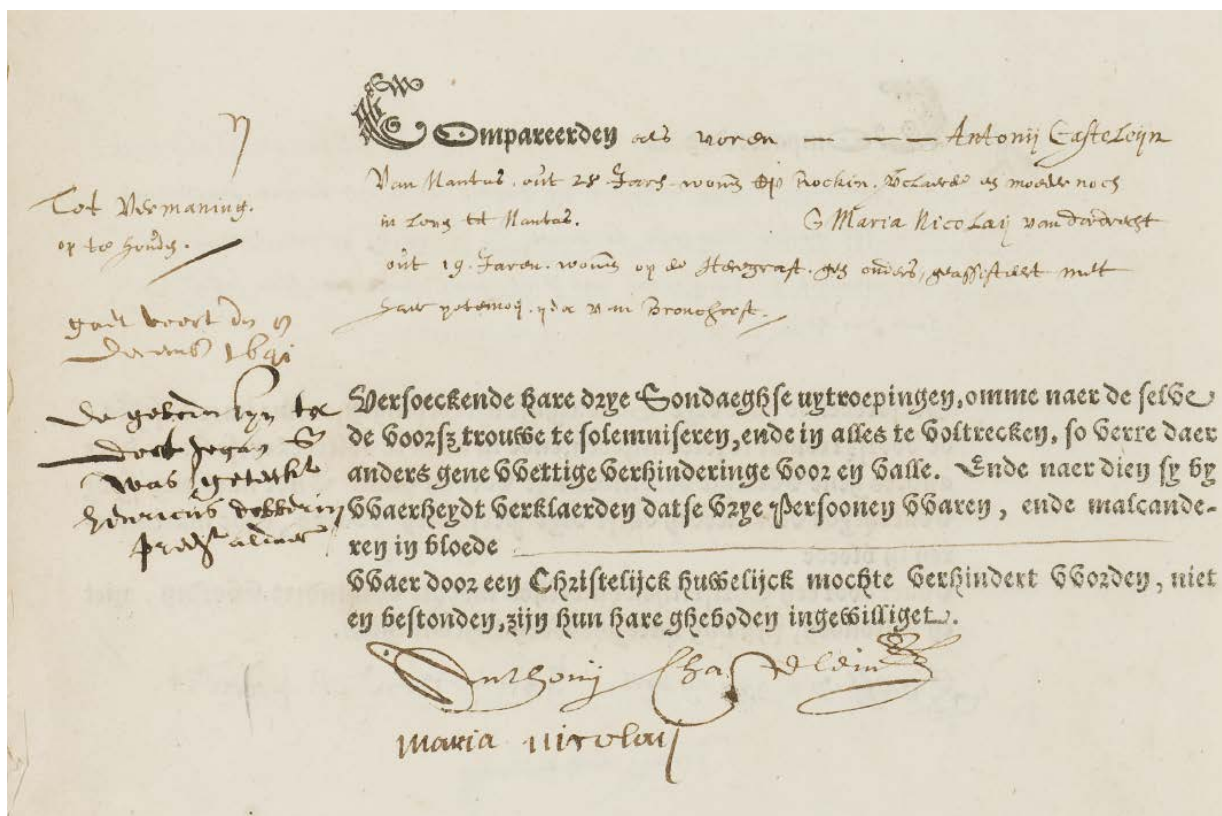

Afb. 2. *Profil ou nouvelle description de la ville épiscopale et port de mer de Nantes en Bretagne*, Jean Boisseau, Parijs, 1645. Links ligt de Quai de la Fosse.

Zijn zoon Anthonie (1613-1664) nam in 1629 het bedrijf over van zijn vader Anthonie Anthoniesz en samen met zijn moeder Mathilde zette hij de koophandel in elk geval tot na 1645 voort. In dat jaar wordt hij genoemd in de “*moyen d'intervention*”, waarmee Franse kooplieden bij de Franse Koning een protectionistische aanklacht indienden over schendingen van hun privileges en commerciële wetten door Hollandse kooplieden in Nantes⁷. Zij beklagden zich vooral over de Hollandse dominantie in de wijn- en brandewijnexport. Daarmee vergaarden Hollandse kooplieden namelijk in korte tijd een aanzienlijk fortuin, wat afgunst en onvrede opwekte bij Franse kooplieden.

De Hollanders maakten er bovendien een gewoonte van om eerst kapitaal te verwerven en zich vervolgens failliet te laten verklaren, waarna zij de stad te verlieten. In de “*moyen d'intervention*” werd ook Anthonie Chastelein beschuldigd van zulke frauduleuze faillissementsen. Negenendertig Hollandse kooplieden kregen het verwijt dat zij het grootste deel van de handel in beslag namen en zich aldus wederrechtelijk te verrijkten, ten koste van de Fransen. Met het fortuin dat Anthonie in Nantes verdiende en door zijn lucratieve handelscontacten, verwierf hij niettemin een respectabele positie onder de Amsterdamse kooplieden.

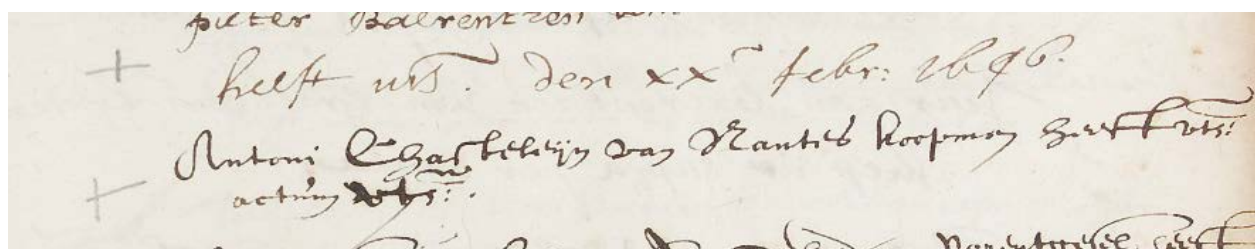
Door toenemende onrust in Nantes, verlegde hij gaandeweg het zwaartepunt van zijn koophandel naar Amsterdam. Hij kreeg kennis aan Maria Nicolaj, de dochter van Cornelis Nicolaj uit Dordrecht, en op oudejaarsdag 31 december 1641 trouwde hij met haar. Op 29 november 1641 werd de ondertrouw van Anthonie Chastelein met Maria Nicolaj in de Amsterdamse trouwboeken geregistreerd⁸. Anthonie woonde toen in Amsterdam op het Rokin en Maria woonde op de Herengracht.

Afb. 3. "Compareerden den voorsz Anthonij Chasteleyn van Nantes out 28 jaren, woning op Rockin, verklarende den moeder nog in leven tot Nantes, en Maria Nicolaij van Dordrecht, out 19 jaren, woning op den Heerengragt, hare ouders geassisteert met hare petemoij Yda van Bronchorst, Versoekende hare vrije condaeghse uytroepingen, omme naer de selve de voorsz trouwe te solemniseren ende in alles te voltrecken, so verre daer ander gene wettige veranderinge hoor en wasse. Ende naer dien sy by waerheydt verklaerden datse vrije personen waren, ende malcanderen in bloede Waer door een christelijck huwelijck mochte verhindert worden, niet en bestonden zyn hun hare gheboden ingewilliget.

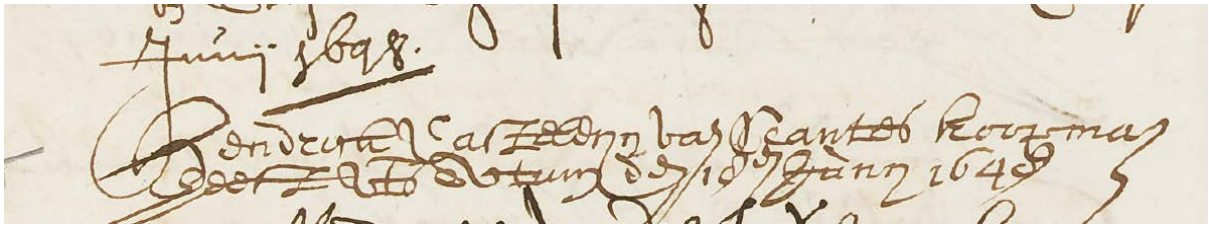
Antonij Chasteleyn Maria Nicolaij"

Toenemende onlusten en steeds openlijker vervolgingen van vreemdelingen en niet-katholieken leidden ertoe dat de hugenoot Anthonie zich oriënteerde op zijn vertrek naar de noordelijke Nederlanden. Onder druk van de "moyen d'intervention" heeft Anthonie zich al op 20 februari 1646 als poorter (burger van de stad) laten inschrijven in Amsterdam, onder aflegging van de eed en betaling van het daartoe vereiste poortergeld⁹. Zijn moeder Mathilde bleef echter tot haar dood in Nantes wonen, waar zij hun handelsbelangen bleef behartigen. Zijn banktegoed bedroeg in 1651 het niet geringe bedrag van 150.047 gulden, merendeels afkomstig uit zijn koophandel in Nantes.

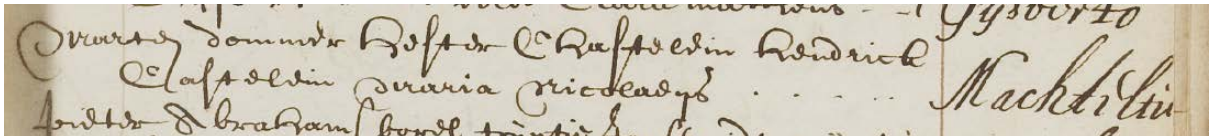
Afb. 4. "Antoni Chasteleijn van Nantes koopman geassisteert: actum dezes".

Op 18 juni 1648 volgde zijn broer Hendrik, die eveneens koopman was in Nantes, en ook hij ging in Amsterdam wonen¹⁰. Hendrik liet zich ook als poorter in Amsterdam registreren en verhuisde korte tijd later van Nantes naar Amsterdam.

Afb. 5. "Hendrick Casteleijn van Nantes koopman voorz dezses actium den 18 Junij 1648".

Hendrik was getuige bij de doop van Machteltje, de dochter van zijn zuster Hester Chastelein en zijn zwager Marten Doomer. Machteltje werd in 1651 gedoopt in de Oude Kerk te Amsterdam¹¹.

Afb. 6. "Marten Dommer Hester Chastelein Hendrick Chastelein Maria Nicolaeijdr... Machteltje".

Marten Doomer (1595-1650) was eveneens koopman in Nantes en ook hij keerde terug naar Amsterdam, toen het in Nantes te onrustig werd. Zijn ouders waren Herman Doomer en Baartje Martens. Beiden zijn geschilderd door Rembrandt. Herman was meubelmaker en ebbenhoutwerker en hij maakte schilderijlijsten voor diverse kunstschilders, waaronder ook voor Rembrandt van Rijn. Museum Boijmans Van Beuningen bezit voorts nog twee fraaie kabinetten die zijn gemaakt door Herman Doomer.

Wellicht als betaling, maar misschien ook uit vriendschap, heeft Rembrandt Herman en Baartje circa 1640 geportretteerd. Herman hangt thans in het Metropolitan Museum of Art in New York en Baartje hangt in de Hermitage in Sint Petersburg. Een van hun kinderen, Lambert Doomer (1624-1700), voltooide omstreeks 1640 zijn opleiding tot meubelmaker bij zijn vader, maar werd vervolgens een leerling van Rembrandt. Hij heeft geruime tijd op diens atelier gewerkt.

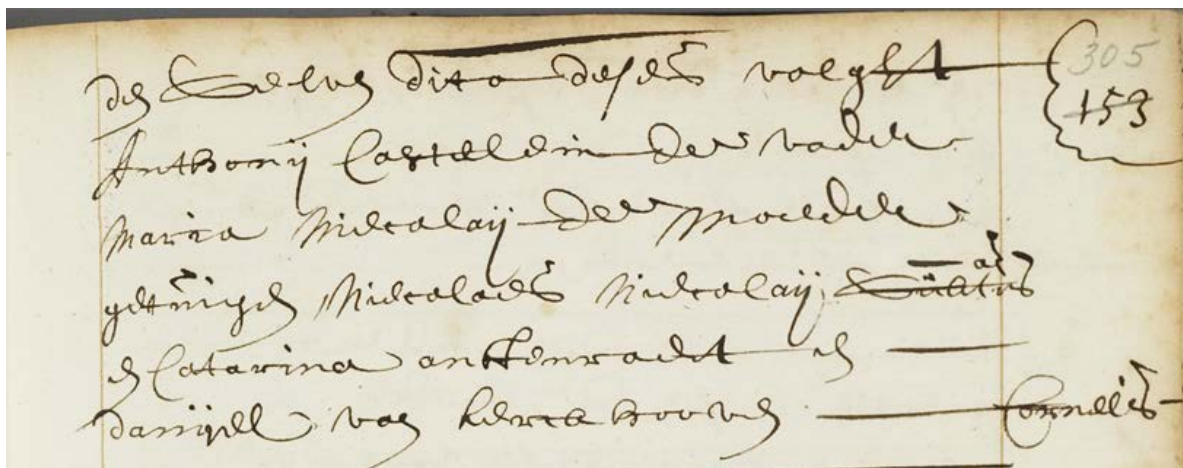
Afb. 7 en 8. Herman Doomer en zijn vrouw Baartje Martens, door Rembrandt van Rijn, ca. 1640.

2 Geboortes, huwelijken en begrafenissen in Amsterdam

Ofschoon Anthonie Chastelein zich al in 1646 als poorter in Amsterdam had laten inschrijven, verliet hij Nantes pas definitief kort na 1650, om zich voorgoed met zijn vrouw in Amsterdam te vestigen. Hij werd op 14 november 1652 aangesteld als bewindhebber van de Verenigde Oost-Indische Compagnie voor de Kamer Amsterdam¹². Er bestond destijds een nauwe relatie tussen de Amsterdamse regentenoligarchie en de bewindhebbers van de Kamer Amsterdam van de VOC. Bij benoemingen was die relatie soms lastig omdat de morele verplichtingen tussen de regenten onderling grote tact en zorgvuldigheid vereisten. Anthonie en Maria kregen samen dertien kinderen. Zes kinderen (drie dochters en drie zoons) overleden op jonge leeftijd. Van de overige kinderen – vijf dochters en twee zoons – zijn Margaretha, Machteld en Anthony in Nantes geboren. Geertruyt, Maria, Ida en Cornelis, zijn in Amsterdam geboren.

Kinderen Chastelein	Geboren – Gestorven	Echtgenoten
1. Margaretha	1642 – 1673	Daniël Parvé (1647-1679)
2. Machteld	1644 – 1705	-
3. Anthony	1646 – 1646	-
4. Anthony	1647 – 1647	-
5. Geertruyt	1649 – 1728	Pieter van Helsdingen (1643-1734)
6. Anthony	1650 – 1677	-
7. Maria	1652 – 1652	-
8. Maria	1653 – 1720	1) Jacob van Amstenraet (1648-1680) 2) Cornelis de Gijzelaar (1656-1730)
9. Elisabeth	1655 – 1655	-
10. Ida	1656 – 1708	Jan Parvé (1643-1697)
11. Cornelis	1657 – 1714	Catharina van Quaelbergh (1663-1687)
12. Hendrik	1658 – 1659	-
13. Ongedoopte dochter	1659 – 1659	-

Op 10 augustus 1657 werd de jongste zoon Cornelis Chastelein (1657-1714) in Amsterdam geboren. Hij werd op 15 augustus in de Zuiderkerk gedoopt, in aanwezigheid van zijn ouders, zijn oom Nicolaas Nicolaij, een jongere broer van zijn moeder die secretaris was van de stad Amsterdam. Ook was het echtpaar Daniel van Kerckhoven en Catharina van Amstenraet aanwezig. Van Kerckhoven was een zakenrelatie van zijn ouders. Het doopboek van de Zuiderkerk vermeldt in de rechtermarge de naam van de dopeling: “Cornelis”¹³.

Afb. 9. “Den selven dito dezes volgt Anthonij Castelein den vader Maria Nicolaij den moeder getuigen Nicolaas Nicolaij secretaris en Catharina Amstenraet en Daniel van Kerckhoven”.

In de doopregistratie van Cornelis wordt niet vermeld waar hij is geboren. Uit het begraafboek van de Nieuwe Kerk blijkt dat het gezin Chastelein op 18 oktober 1647 woonde op de Oudezijds Achterburgwal, waar een zoontje, Anthony, kort na zijn geboorte overleed. Hij werd begraven in de Nieuwe Kerk¹⁴.

Jay Willem van de Oudekerk 17 dito
 Anthonij Chasteleijn op d'oud ofte achterburgwal 18 dito
 Oudekerk 19 dito op d'oud ofte achterburgwal 20 dito

Afb. 10. "Anthonij Chasteleijn op d'oud ofte achterburgwal 18 dito".

Het gezin verhuisde nadien naar de Fluwelenburgwal, thans bekend als Oudezijds Voorburgwal. Het is daarom zeer waarschijnlijk dat ook Cornelis op de Fluwelenburgwal is geboren. Daar overleed namelijk zijn moeder Maria Nicolai op 4 januari 1660, vermoedelijk als gevolg van de bevalling van haar doodgeboren dochter, op 26 november 1659. Maria werd op 8 januari 1660 begraven in de Oude Kerk¹⁵.

Oudekerk 17
 8 Maria Nicolai huisvrouw van Ant' Castelein
 comt vande fluwelen Borgwal.

Afb. 11. "Maria Nicolai huisvrouw van Ant' Castelein comt vande fluwelen Borgwal".

De familie Chastelein was lid van de gereformeerde Franse of Waalse Kerk, waar Anthonie enige tijd lid was van het college van kerkmeesters, de beheerders van het kerkgebouw (afb. 12)¹⁶. Hij woonde er vlakbij. De Waalse Kerk was ooit een kapel van het Sint-Paulusbroederklooster aan de Oudezijds Achterburgwal. Na de reformatie in Amsterdam werd deze kapel in 1586 ter beschikking gesteld aan Franstalige protestanten uit de Zuidelijke Nederlanden en uit Frankrijk.

Wij Onderscheffene kerkmeesters ende regenten
 vande Waalse kerk tot Amsterdam...
 Verklaring door de kerkmeesters over werkzaamheden,
 medeondertekend door de kerkmeester Anthonij Chastelein, op 10 december 1660.

Afb. 12. Verklaring door de kerkmeesters over werkzaamheden, medeondertekend door de kerkmeester Anthonij Chastelein, op 10 december 1660.

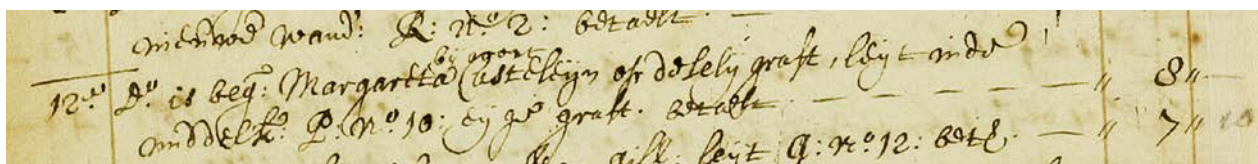
Op 27 april 1664 overleed de weduwnaar Anthonie Chastelein tijdens een dienstreis naar Middelburg, waar hij de Kamer Amsterdam vertegenwoordigde bij een vergadering van de Kamer Zeeland van de VOC.

Onduidelijk is wat de consequenties waren voor de kinderen, nadat hun beide ouders waren overleden. Margaretha, de oudste dochter, was toen tweeëntwintig jaar oud en heeft ongetwijfeld de zorg voor haar jongere broers en zusters op zich genomen. Cornelis, de jongste zoon, was toen nog geen zeven jaar oud.

De weeskinderen bleven niet onbemiddeld achter maar stonden onder voogdij van twee familieleden van moederszijde. Nicolaas de Gijzelaar, de eerste voogd, was wijnkoper in Dordrecht en hij was getrouwd met Margareta van Eyl. Hij was een neef van Maria Nicolaij, de moeder van de weeskinderen Chastelein. Maria's vader, Cornelis Nicolaij, en Nicolaas' moeder Margrieta Nicolaij waren namelijk broer en zus. Nicolaas was de zoon van Margrieta, die getrouwd was met Jacob de Gijzelaar.

Dirk van der Hagen, de tweede voogd, was een neef van de weeskinderen Chastelein. Hun moeder Maria Nicolaij had namelijk een zuster, Ida Nicolaij, die getrouwd was met Herman van der Hagen. Dirk was hun oudste zoon. Toen hij als voogd werd aangesteld, was hij ongehuwd. In 1678 trouwde hij met Aletta van Craijesteijn. Na haar overlijden hertrouwde hij in 1682 met Maria van Amstenraet.

De weeskinderen Chastelein waren nu aangewezen op een kleine maar hechte kring van familie, vrienden en relaties die hen omringde en waarbinnen zij hun huwelijkspartners vonden. Zo stelden zij familiefortuinen en handelsbelangen veilig en werden vriendschapsbanden en onderlinge loyaliteiten bevestigd en verstevigd. Op enig moment zijn de kinderen verhuisd van de Fluwelenburgwal naar de Leliegracht. Uit het begraafboek van de Waalse Kerk blijkt namelijk dat Margaretha, het oudste kind, op de Leliegracht is overleden. Op 12 juni 1673 is zij in de Waalse Kerk begraven. Haar grafgeld bedroeg 8 gulden¹⁷.

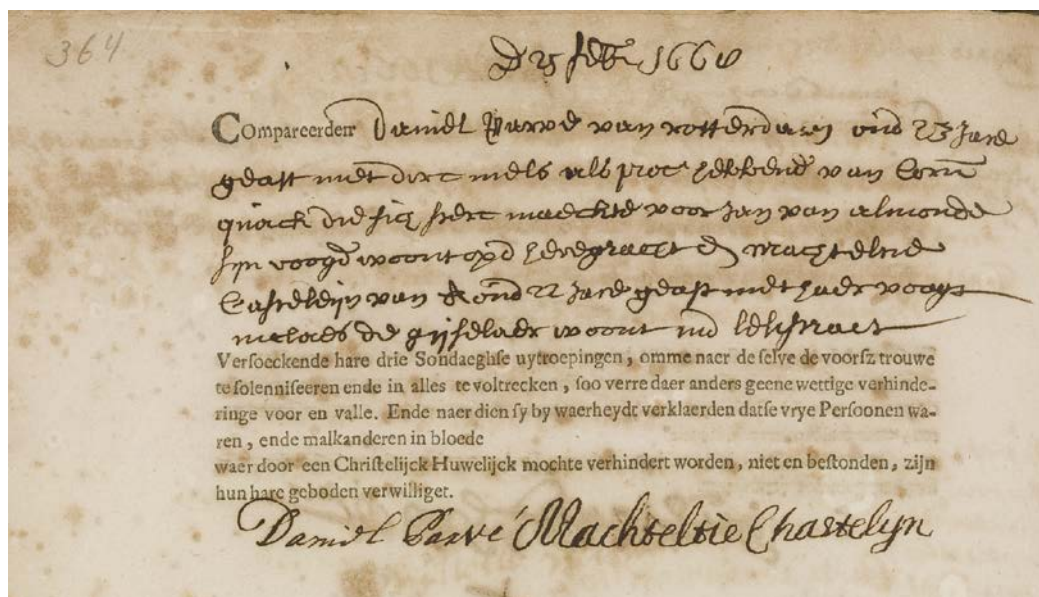

Afb. 13. "12de D^e is begr: Margareta Chasteleijn bij avont op de Lelijgracht, leijt in den middelst, P. No. 10; bij gez. graft. Betaalt 8".

Anthonie Chastelein heeft ongetwijfeld tijdens zijn leven geprobeerd om voor zijn kinderen goede betrekkingen en geschikte huwelijkspartners te vinden. Zijn relatiernetwerk strekte zich immers uit van Frankrijk tot Indië, India en Perzië. Mogelijk heeft hij de hand in gehad in het vertrek van zijn oudste zoon Anthony (1650-1677) als boekhouder in dienst van de Compagnie naar Bengalen. Op de factorij in Hougly is hij echter op zevenentwintigjarige leeftijd ongehuwd overleden. Uit de literatuur is echter weinig tot niets over hem bekend. Evenzo heeft Anthonie mogelijk een rol gespeeld bij de huwelijken van zijn dochters Machteld en Ida met respectievelijk Daniël en Jan Parvé.

De vader van de beide broers, Rochus Parvé, was ook wijnkoopman in Nantes en zijn zoons Daniël en Jan zijn er geboren. Rochus Parvé bewoonde zelfs een logement in de woning van Anthonie's moeder, de weduwe Mathilde (Machteldgen) Chastelein, die destijds woonde aan het waterfront op de Quai de la Fosse¹⁸. Beide families waren dus goed bekend met elkaar en eens te meer blijkt hieruit de hechte onderlinge verbondenheid van de Hollandse kooplieden.

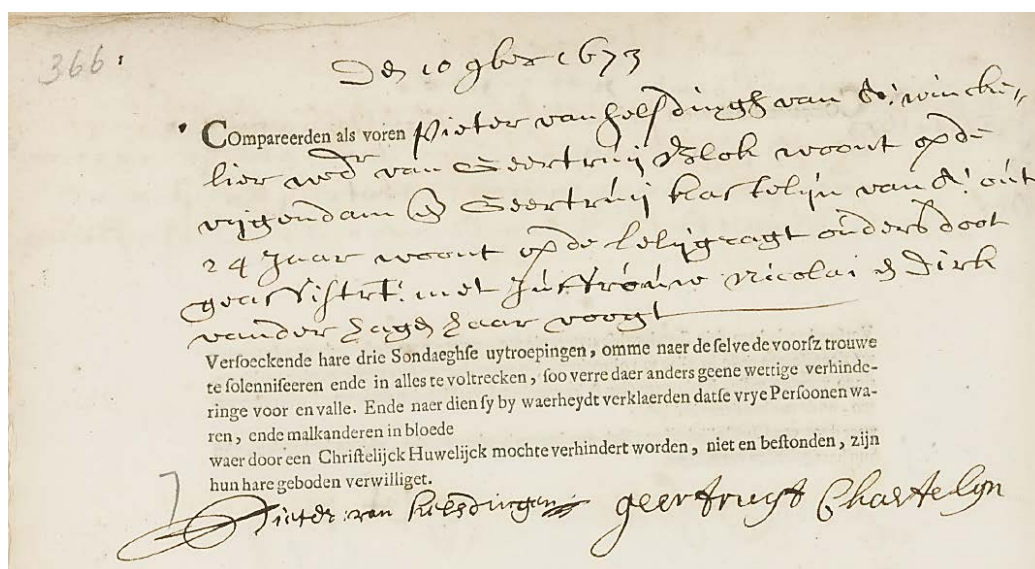
De kinderen Chastelein zijn allemaal betrekkelijk goed terecht gekomen. Margaretha had echter een zwakke gezondheid en overleed ongehuwd in 1673, toen zij eenendertig jaar oud was. Haar zus Machteld trouwde in Amsterdam op 13 maart 1668, vierentwintig jaar oud, met Daniël Parvé. Geertruyt trouwde in Amsterdam op 28 november 1673, vierentwintig jaar oud, met Pieter van Helsdingen. In Amsterdam trouwde Ida in 1675, negentien jaar oud, met Jan Parvé. De oudste zoon Anthony bleef ongehuwd en overleed in 1677, zevenentwintig jaar oud, in Hougly. Maria trouwde in Amsterdam in september 1675, tweeëntwintig jaar oud, met Jacob van Amstenraet. In Batavia trouwde Cornelis in 1680, drieëntwintig jaar oud, met Catharina van Quaelbergh.

Afb. 14. "Den 25 Februari 1668 Compareerden Daniel Parve van Rotterdam oud 23 jar geast. met dirc mels vels proc hebbende van cornelis quack die sich sterck maeckte voor Jan van Almonde sijn voogd woont op de leligracht en Machteld Chasteleyn van A oud 22 jar geassisteert met haer voogt nicolaes de gijzelaar, woont inde leligracht.

Daniël Parvé Machteltie Chasteleyn"

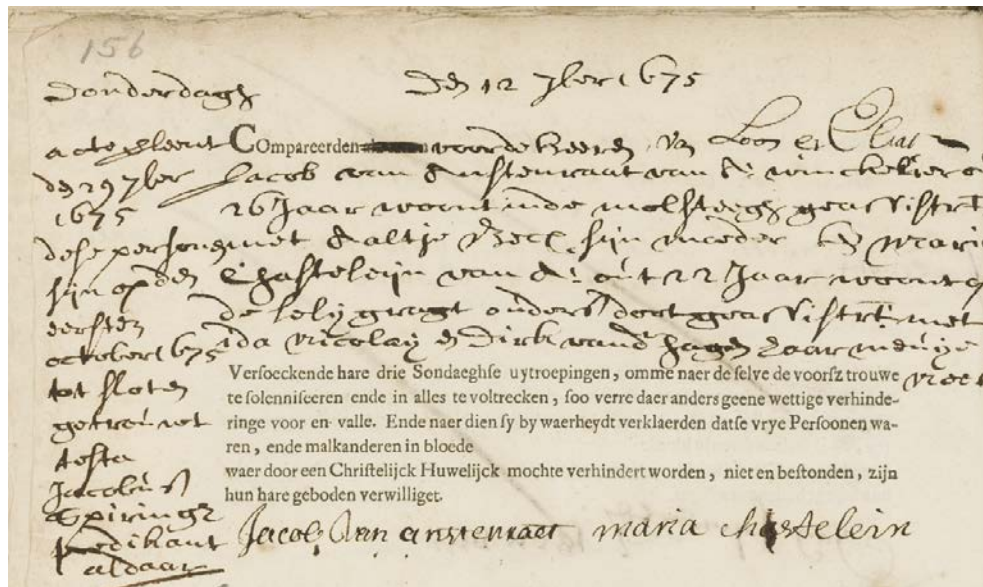
Bij de ondertrouw van Machteld Chasteleyn en Daniël Parvé trad Nicolaas de Gijzelaar op als voogd van de bruid¹⁹. Volgens de ondertrouwakten van Geertruyt Chasteleyn en Pieter van Helsdingen²⁰, alsook die van Maria Chasteleyn en Jacob van Amstenraet²¹, trad Dirk van der Hagen op als voogd van beide bruiden. Uit alle akten en registraties blijkt voorts dat de kinderen Chasteleyn tot het laatst toe gewoond hebben op de Leliegracht te Amsterdam²². De Leliegracht was ontstaan toen vanaf 1612 vanuit de Brouwersgracht de grachtengordel in zuidelijke richting werd gegraven.

Afb. 15. "Den 10 nov 1673 Compareerden als voren Pieter van Helsdingen van A. Winkelier hier, wedn van Geertruijd Blok woont op den vijgendam en Geertruyt Kastelijn van A, oud 24 jaar woont op de Leliegracht, ouders dood geassisteert met juffrouw Nicolai en Dirk van der Hagen haar voogt.

Pieter van Helsdingen Geertruyt Chasteleyn"

Interessant is dat Daniël Parvé, nadat hij in februari 1668 met Machteld was getrouwd, op donderdag 12 april 1668 als onderkoopman bij Kamer Amsterdam van de VOC in dienst trad. Hij vertrok op 27 juli van dat jaar met het schip Zuidpolsbroek naar Batavia, waar hij op 7 oktober 1668 arriveerde. Machteld bleef echter in Amsterdam wonen en zou pas in 1675 haar man achternareizen naar Batavia. In 1668 werd Daniël benoemd tot tweede dispensier of beheerder van het provisiemagazijn van het kasteel Batavia. In 1678 werd hij directeur van de VOC-factorij te Suratte in India, waar hij op 6 november 1679 overleed²³.

Afb. 16. "Donderdags den 12 sept 1675 compareerden voor den heeren van Loos en Glas, Jacob van Amstenraet van A. winkelier out 26 jaar woont in de Molsteeg, geassisteert met Aaltje Visser, zijn moeder, en Maria Chastelein van A. oud 22 jaar, woont op de Lelijgragt, ouders dood geassisteert met Ida Nicolaij en Dirk van den Hagen haar wettigen voogt.

Jacob van Amstenraet Maria Chastelein"

Op enig moment heeft Henriëtte Chastelein de la Rochelle zich ontfermd over de weeskinderen van haar oom Anthonie. Henriëtte was de enige dochter van Hendrik Chastelein, een broer van hun vader Anthonie. Zij was dus een volle nicht van de weeskinderen en het achtervoegsel van haar naam: "de la Rochelle", verwijst naar haar geboorteplaats. Zij werd op 29 augustus 1646 in La Rochelle geboren en overleed op 6 november 1694 te Rotterdam. Haar eerste echtgenoot was de Deventer koopman Hendrik Schenkenberg (1620-1671), met wie zij op 16 maart 1662 trouwde te Batavia. Hij overleed in Malakka, waar zijn grafsteen nog aanwezig is in de Pauluskerk. Hij was "tweede persoon der stad en fortresse Malacca". Toen Henriëtte in 1672 te Batavia de derde echtgenote werd van de latere Gouverneur-Generaal Cornelis van Quaelbergh, is zij zich om het lot van de weeskinderen van haar oom Anthonie gaan bekommeren. Door haar welstand en haar netwerk aan belangrijke contacten kon zij bijdragen aan hun toekomst. Henriëtte regelde onder meer dat Cornelis, Machteld en Ida naar Indië vertrokken.

Voordat de drie kinderen Chastelein naar Indië afreisden, vond intensief familiair vooroverleg plaats. Cornelis was amper zeventien jaar en Ida en Machteld waren respectievelijk negentien en eenendertig jaar toen zij gedrieën naar Indië vertrokken. Zij reisden met het jacht 't Huis te Kleef, een Pinas van 564 ton, en vertrokken vanuit Texel op 24 januari 1675. Zij arriveerden op Kaap De Goede Hoop op 9 juni 1675 en op 7 juli 1675 reisden zij verder om op 16 augustus 1675 op de rede van Batavia te arriveren.

Machteld kon zich toen eindelijk bij haar echtgenoot voegen om met hem in Batavia te gaan wonen. Voor Ida wist Henriëtte een geschikte echtgenoot te vinden. Enige maanden na haar aankomst in Batavia trouwde Ida vanuit het huis van Henriëtte met Jan Parvé, de broer van haar zwager Daniël Parvé. Ida's huwelijk werd in de Bataviase trouwboeken al op 5 maart 1675 geregistreerd²⁴. Toen waren Ida, Machteld en Cornelis echter nog maar een ruime maand onderweg naar Batavia. Onbekend is waarom Ida's aankomst in Batavia niet kon worden afgewacht.

3 Leven en werken van Cornelis Chastelein

In Batavia introduceerde Henriëtte haar neef en nichten in de kringen van de Bataviase aristocratie. Haar echtgenoot, Cornelis van Quaelbergh, hielp Cornelis Chastelein aan zijn eerste baan als VOC-boekhouder. Nadat Cornelis was bevorderd tot onderkoopman trouwde hij omstreeks 1680 met Catharina van Quaelbergh. Zij was een dochter uit een eerder huwelijk van Cornelis van Quaelbergh met Judith van den Boogaerde. Samen kregen Cornelis en Catharina twee kinderen, Anthony (1682-1715) en Judith (1685- ?). Zijn dochter Judith overleed al op jonge leeftijd en zijn huwelijk was maar van korte duur, want op 30 december 1687 overleed zijn echtgenote Catharina.

Na het overlijden van Catharina, kreeg Cornelis nog twee buitenechtelijke dochters. Op 5 juni 1693 erkende hij Maria (1689-1774) als wettige dochter van hem en zijn Balinese slavin Leonora van Bali. Zijn dochter Catharina, die hij bij zijn slavin Cecilia van Bali verwekte, heeft hij om onbekende redenen niet wettig geadopteerd. In zijn testament bedeede hij haar niettemin gelijk aan zijn dochter Maria. Hij was dus een adoptiefvader die tevens de biologische vader was en daarnaast nog wettige kinderen had. Toch maakte hij een onderscheid tussen zijn kinderen. Zijn "*mixtiese*" dochters Maria en Catharina gaf hij na zijn overlijden een legaat, maar zijn wettige zoon Anthonie was niettemin enig erfgenaam.

Dat een biologische vader zijn kinderen adopteerde, was destijds allerm minst ongebruikelijk. Vaak deed hij dit vaak samen met zijn wettige vrouw, om zijn zogeheten 'voorkinderen' in de familie op te nemen. Cornelis was echter al weduwnaar toen hij de vader werd van beide dochters en hij bleef dat tot aan zijn dood.

De denkbeelden van Cornelis Chastelein over het handelsstelsel van zijn werkgever (de VOC), maar ook over de positie van de inheemse bevolking en de ontwikkeling van de kolonie, waren in zijn tijd onorthodox. Hij had bovendien een buitengewone belangstelling voor de landbouw, de cultuur van de inheemse bevolking en de destijds nog ongerepte natuur van grote delen van de Indische archipel. Hij was kritisch en vond dat de VOC teveel gericht was op winstbejag en te weinig aandacht besteedde aan de ontwikkeling van de inheemse bevolking. Hij distantieerde zich daarom van de gangbare opvattingen van zijn tijdgenoten en pleitte, samen met enkele geestverwanten binnen het VOC-bestuur, voor een minder strikt handelsmonopolie, meer nadruk op de ontwikkeling van de landbouw, verheffing van de inheemse bevolking en de vestiging van een 'volksplanting' in Indië. Met dat laatste bedoelde hij dat een lucratief maar kortstondig verblijf van Europeanen in Indië allerm minst bijdroeg aan een duurzame ontwikkeling van de kolonie. Hij pleitte daarom voor blijvers in plaats van op snelle rijkdom beluste passanten.

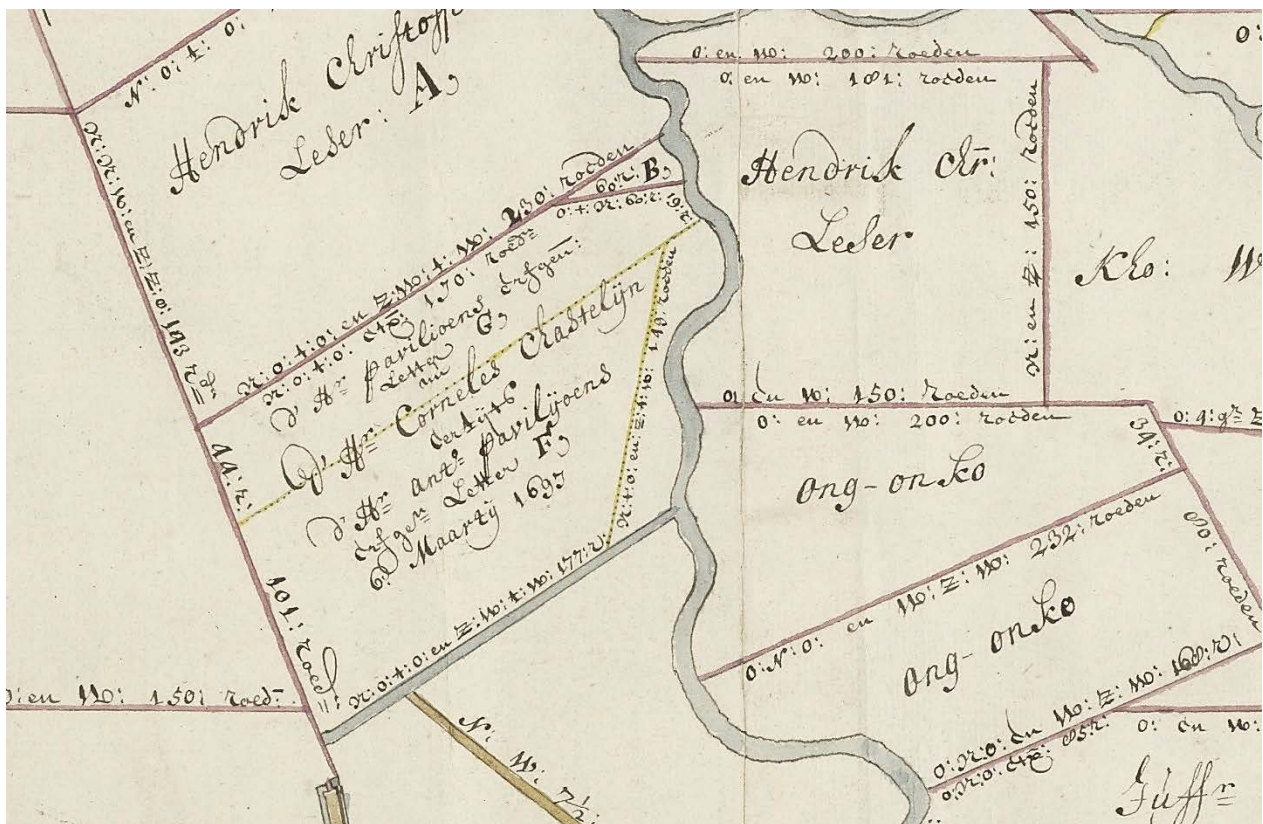
Al op 30 november 1686, toen hij nog maar koopman was, schreef hij een pamflet getiteld: "*Mijne gedagten ende eensame bedenckingen over de saken van Nederlands India*". Daarin hield hij een pleidooi voor hervormingen en voor de ontwikkeling van de landbouw en de educatie van de lokale bevolking in Indië. Hij verfoeide Europeanen die door uitbuiting van de lokale bevolking, tijdens hun kortstondig verblijf in Indië, snel rijkdom verwierven zonder bij te dragen aan de duurzame ontwikkeling van de kolonie. De restanten van dat originele handschrift bevinden zich thans nog in het Nationale Archief van Indonesië in Jakarta.

Cornelis maakte ondanks zijn kritische houding een bliksemcarrière in dienst van de VOC en werd achtereenvolgens boekhouder, grootwinkelier, koopman en in 1691 tweede opperkoopman. Toen Directeur-Generaal Willem van Outhoorn zijn directe chef werd, nam hij echter om principiële redenen ontslag. Hij kon zich niet verenigen met diens opvattingen want Van Outhoorn richtte zich uitsluitend op de exploitatie van de kolonie en daarmee was Cornelis het zeer oneens. Hij weigerde om daaraan mee te werken en zijn ontslag markeerde tevens een ommezwaai in zijn leven.

Als formele reden voor zijn ontslag noemde hij zijn "*toenemende swakheyt*" maar dat was slechts een voorwendsel. Na zijn ontslag heeft hij zich namelijk onvermoeibaar en met onstuitbare ijver gestort op zijn liefhebberijen, waaronder het verwerven van landerijen, het uitvoeren van landbouwexperimenten, het bouwen van buitenverblijven en het schrijven van ideologische geschriften over de ontwikkeling van Indië.

Cornelis Chastelein bezat diverse woningen en buitenverblijven. In Batavia had hij een huis aan de westzijde van de Kali Besar, vlakbij het Bataviase stadhuis. Hij bezat ook een logement in het kasteel Batavia. Van 1691 tot 1704 was Cornelis ambteloos burger en in die periode verwierf hij diverse percelen land in de omgeving van Batavia, die woest, onontgonnen en vrijwel onbewoond waren. Tussen 1693 en 1697 heeft hij ruim honderdvijftig slaven verworven. Er is over die periode echter niet veel uit de archieven bekend. Zijn slaven liet hij waarschijnlijk zijn landhuizen bouwen en landerijen, tuinen, en landbouwgronden aanleggen op zijn landgoederen Weltevreden, Seringsing en Depok. Zij zouden later de bewoners en gemeenschappelijke eigenaren worden van het land Depok, dat zij van Cornelis zouden erven.

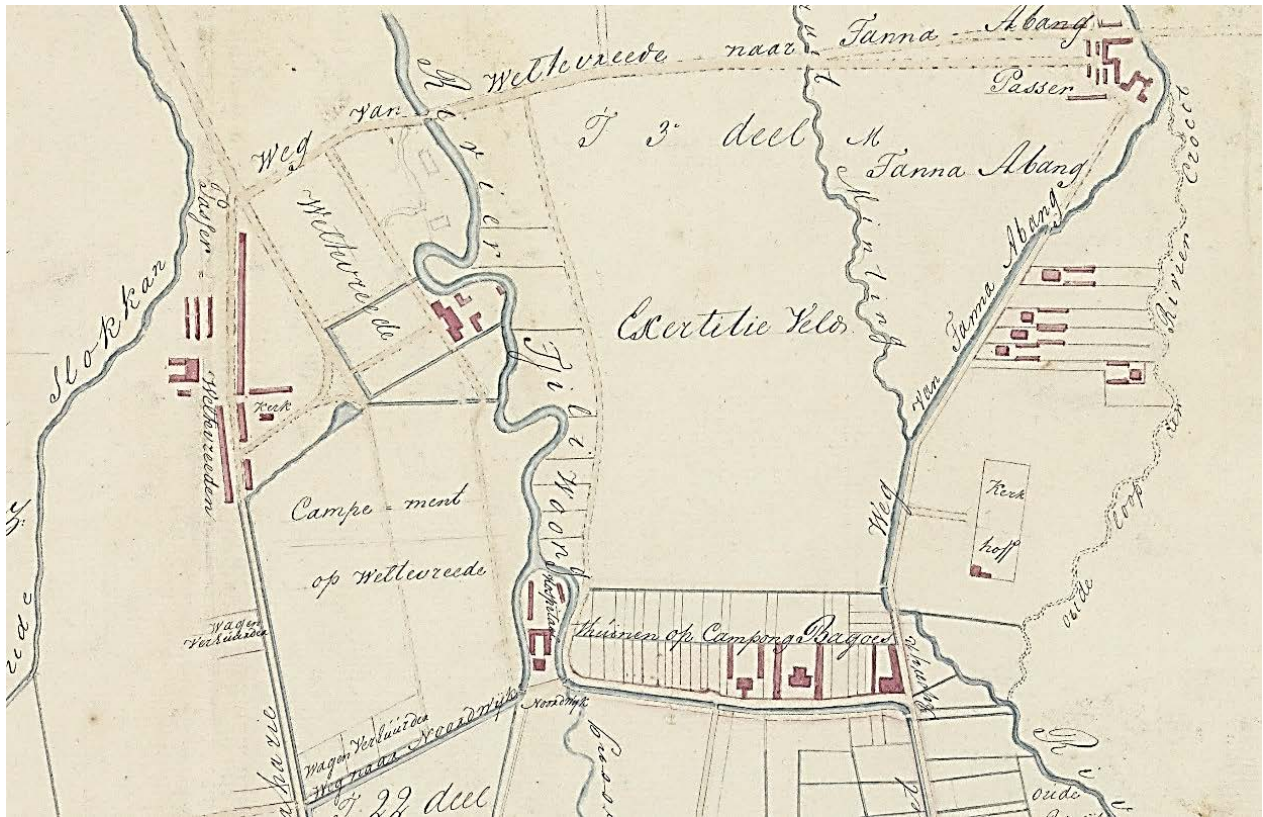
In de nabijheid van Batavia kocht Cornelis in 1689 van Anthony Paviljoen jr. een aantal percelen land. Diens vader, Anthony Paviljoen sr., had dat land oorspronkelijk in eigendom verworven. In 1693 kocht Cornelis uit de boedel van de mandoor (opzichter) Manieko Pidris een aangrenzend stuk land dat beplant was met een mangotuin. Deze mangotuin lag vlakbij het fort Noordwijk. Na de samenvoeging van deze percelen begon Chastelein het land in te richten en te ontginnen. Hij gaf het de naam Weltevreden, waar hij een groot en luxueus buitenverblijf liet bouwen. Het landgoed lag aan de Kali Besar (de rivier de Ciliwung), zodat hij op de vruchtbare grond gewassen kon verbouwen. Aan de oever van de rivier bouwde hij ook suikermolens. Naast suikerriet kweekte hij er, bij wijze van experiment, de eerste koffieplantjes in de Bataviase ommelanden die hij uit het Midden-Oosten had laten halen. Door pioniers als Cornelis Chastelein is onder meer de basis voor de koffiecultuur op Java gelegd. Naast koffiestruikjes op Weltevreden bezat hij op Seringsing velden met suikerriet en op Depok kweekte hij peper, afkomstig van stekjes die hij van zijn vriend Johannes Generaal Camphuijs had gekregen. Verder kweekte hij in zijn tuinen indigo, cacaobonen, citroenen, nanka's, blimbing en araknoten.

Afb. 17. Fragment van "Kaart van Batavia, tusschen de Groote Zuyderweg en langs de Mokervaart", omstreeks 1700.

In 1697 wordt voor het eerst melding gemaakt van Weltevreden. Het zou na zijn dood de residentie worden van Gouverneur-Generaal Albertus van der Parra, waarvan Johannes Rach fraaie prenten heeft getekend. In oude landkaarten is de ontwikkeling van het landgoed zichtbaar. Een landkaart uit omstreeks 1700 (afb. 17)

vermeldt “*Cornelis Chastelijn*” als eigenaar van het nog onontgonnen perceel²⁵. De kaart uit omstreeks 1800 (afb. 18) toont het landgoed “Weltevrede” een eeuw later²⁶.

Afb. 18. Fragment van "Situatieplan van Batavia, desselfs stranden en ommelanden tot omstrent een Duitsche mijl beoosten, bewesten en bezuijden de stad gerekend, vertoonende voornamelijk den tezaamenhang en verdeling van de wateren zowel der rivieren als grachten enz.", omstreeks 1800.

Cornelis kocht op 15 oktober 1695 het land Seringsing (thans genaamd Lenteng Agung), dat circa vijftientig kilometer ten zuiden van Batavia aan de rivier de Ciliwung lag. Het lag niet aan de rivier de Ciliwung, want tussen Seringsing en de rivier lag nog een smalle strook land, genaamd Kalibata. Omdat de ligging van een buitenverblijf aan een rivier het comfort aanzienlijk vergroot, heeft hij tussen 1690 en 1695 ook Kalibata gekocht. Midden in de vrije natuur liet hij op zijn eigen "*thuy*n" een uit teakhout opgetrokken landhuis bouwen.

Nog zuidelijker, tussen Batavia en Buitenzorg, verwierf Cornelis tussen 1696 en 1713 vijf afzonderlijke en aan elkaar grenzende percelen, die hij samenvoegde tot wat zou gaan heten het land Depok. Het waren: Depok, Mampang, Karang Anjer (thans Cinere genaamd) en twee naamloze percelen die aan de oostzijde van de rivier de Ciliwung lagen en dienden als natuurlijke bescherming voor het land. Door de eeuwen heen zijn de grenzen van dat land Depok onveranderd gebleven en een topografische kaart uit 1917 (afb. 19) geeft een accuraat beeld van de omvang van dat land.

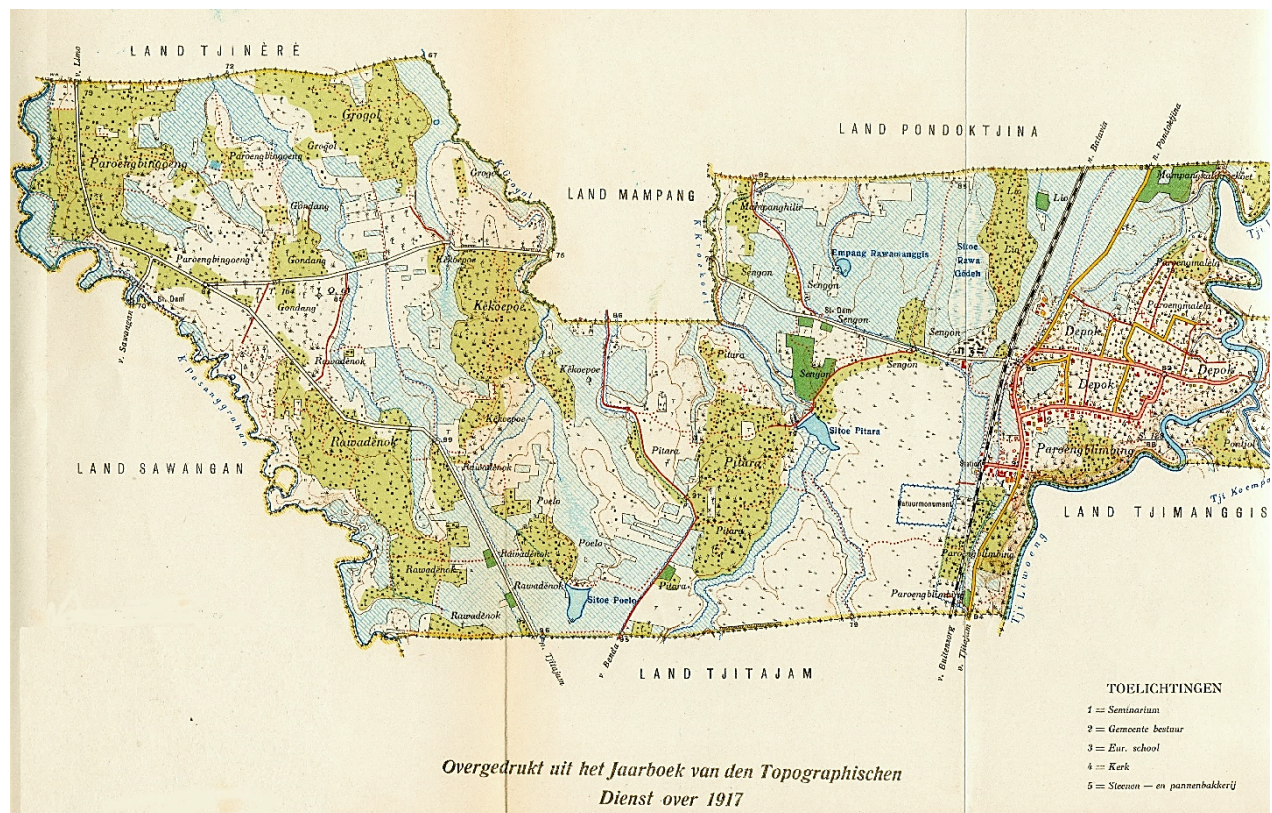
In Depok liet Cornelis voor zichzelf een eenvoudige woning bouwen. Het nagenoeg onbevolkte gebied maakte hij geschikt voor landbouw en voor bewoning door zijn slaven, die afkomstig waren uit Coromandel, Bengalen, Makassar, Surabaya, Batavia en merendeels uit Bali. De geschiedenis van Depok is uitvoerig in andere publicaties beschreven zodat hier slechts met enkele hoofdlijnen wordt volstaan²⁷.

Toen Van Outhoorn op 15 augustus 1704 aftrad als Gouverneur-Generaal en werd opgevolgd door Joan van Hoorn, besloot Cornelis Chastelein weer in dienst te treden van de VOC. Op 25 juli 1705 werd hij benoemd tot buitengewoon lid van de Raad van Indië, het hoogste bestuursorgaan van Indië in die tijd.

In juli 1708 werd hij benoemd tot lid van de Raad van Indië. Op 10 november 1710 werd hij benoemd tot Politiek Commissaris van de Bataviase Kerkenraad en op 29 november 1710 werd hij President van het College van Weesmeesters. Deze functies vervulde hij tot aan zijn overlijden op 28 juni 1714.

Op 30 juni 1705 voltooide Cornelis Chastelein een nieuw pamflet, getiteld: *“Invallende gedagten ende aenmerckingen over coloniën (...) ende wat men tegenwoordig tot bevordering van deselve, vooreerst soude cunnen aenvangen te doen”*. Dit pamflet bouwde voort op zijn eerdere notitie uit 1686. Hij beschrijft daarin gedetailleerd zijn visie op de ontwikkeling van Indië. Onverbloemd geeft hij hierin ook zijn visie over hoe op Java, en met name in de ommelanden van Batavia, de landbouw tot bloei gebracht kon worden. Een visie waarin tal van maatschappelijke aspecten aan de orde komen, variërend van gezagshandhaving, godsdienst, tot middelen van bestaan en van handelsgewassen tot de bestuursorganisatie en de ontwikkeling van de lokale inwoners in de ommelanden van Batavia. Zijn geschriften zouden de inhoudelijke fundamenteen worden voor zijn testament, waarin hij in 1713 bepaalde dat hij het land Depok naliet aan zijn vrijgemaakte christenslaven. Een schenking waaraan een maatschappijvisie ten grondslag lag die hij in de haren ervoor had uitgewerkt en op schrift had gesteld.

In zijn testament bepaalde Cornelis Chastelein aan wie hij zijn bezittingen en zijn landerijen wilde nalaten en onder welke voorwaarden. Zijn huis in Batavia, zijn landgoederen Weltevreden en Seringsing en veel van zijn materiële bezittingen liet hij na aan zijn enige zoon Anthony Chastelein. Ook zijn beide *“mixtiese”* dochters Maria en Catharina kregen ieder een legaat van hem. Zijn dochter Judith was al op jonge leeftijd overleden en wordt daarom niet vermeld in het testament.

Afb. 19. Topografische kaart van Depok, uitgegeven door de Topografische Dienst van Nederlands-Indië (1917).

Het belangrijkste onderdeel van het testament is evenwel zijn legaat aan zijn slaven, die hij na zijn dood in vrijheid stelde. Degenen die zich Depok vestigden, honderdvijftig in getal, liet hij het land Depok, opstallen, vee en goederen in gemeenschappelijk eigendom na. Of zij nu christen of islamiet waren, zonder onderscheid verkregen zij hun vrijheid.

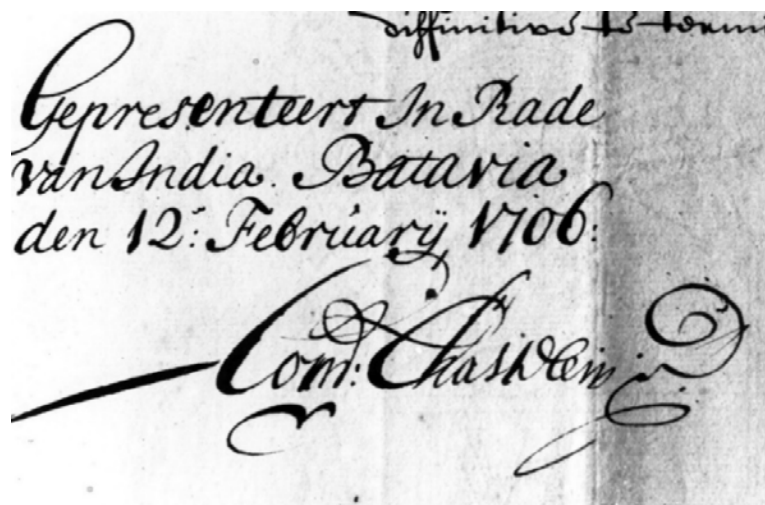
De laatste versie van zijn testament dateert van 13 maart 1714. Op 14 maart heeft Cornelis er een eigenhandig geschreven bijlage, een zogenoemde codicillaire dispositie, aan toegevoegd. Zijn laatste wilsbeschikking bestond dus uit twee delen. Het eerste deel is het eigenlijke testament en het tweede deel, de codicillaire dispositie, geeft daaraan een nadere en gedetailleerde uitwerking. Beide onderdelen van zijn laatste wilsbeschikking zijn overigens in duplo opgesteld, zowel in het Nederlands als in het Maleis. Hij vermeldt namelijk dat een exemplaar bestemd was voor de Depokse gemeenschap, opdat zij zelf kennis konden nemen van de voorwaarden en reglementen die aan hun erfdeel verbonden waren.

In zijn testament besteedt hij veel aandacht aan zijn nalatenschap aan zijn christenlijfeigenen en aan hun “*emancipatie*” of invrijheidstelling. Al zijn lijfeigenen, hun kinderen en hun kindskinderen stelde hij in vrijheid. De meesten waren al tot christen gedoopt, echter dat gold niet voor allemaal. Zo vermeldt hij meerdere slaven die hun oorspronkelijke religie hadden behouden. Al deze vrijgemaakte slaven werden de stamhouders van de huidige Depokse gemeenschap van zogeheten “*Orang Depok Asli*”.

Ook nadat Cornelis weer in dienst trad van de VOC, bleef zijn belangrijkste bezigheid de vorming en de ontwikkeling van het land Depok, als unieke landbouwgemeenschap in de Bataviase ommelanden. Dat was niet alleen een manier om zijn maatschappijvisie in praktijk te brengen, maar het was ook – en wellicht zelfs vooral – een protest tegen de VOC. Cornelis wilde een voorbeeld stellen waarin hij demonstreerde dat Indië op een andere manier als landbouwkolonie ontwikkeld kon worden.

Op het land Depok huisvestte hij circa honderdvijftig slaven. Zij bouwden er huizen, legden wegen en landbouwgronden aan en bouwden een veestapel op. Cornelis zorgde ervoor dat zij (godsdienst)onderwijs kregen en hij stelde sociale leefregels op. Ook ontwikkelde hij een bestuursvorm voor het beheer, toezicht en het gebruik van het land. Kortom, hij stichtte uit het niets een volwaardige en levensvatbare gemeenschap.

Delen van het land Depok werden overigens door hem aangemerkt als beschermd natuurgebied, met daarbij de uitdrukkelijke instructie dat het oerbos daar beschermd moest worden en onaangetast moest blijven. Tijdens zijn leven in Batavia heeft Cornelis zich ook op andere wijzen met de natuur beziggehouden. Zijn oog voor natuurschoon en natuurbehoud blijkt dan ook niet alleen uit zijn testament, waarin hij strikte voorschriften had opgenomen voor het behoud van het oerbos op Depok. Ook heeft hij vol toewijding, de botanicus (plantkundige) Georgius Everhardus Rumphius ondersteund, die in de Molukken onder meer de plantenrijkdom beschreef in zijn “*Herbarium Amboinense*”.

The image shows a close-up of a handwritten document. The text is written in a cursive script. At the top, it says "Gepresenteert In Raade van India. Batavia den 12. Februarij 1706:". Below this, there is a large, stylized signature that appears to be "Com. Chastelein". Above the signature, there is some faint, partially legible text that might be "diffinities".

Afb. 20. Handtekening van Cornelis Chastelein onder een brief aan de Raad van Indië, Universiteitsbibliotheek Leiden.

Hoewel de opvattingen daarover tegenwoordig beduidend anders zijn, was het bezit van slaven of lijfeigenen in het Batavia van Cornelis Chastelein een min of meer geaccepteerd verschijnsel. Gewone burgers bezaten in de regel een tot drie slaven, een burger uit de middenklasse beschikte al gauw over tien tot vijftien slaven

en sommige leden van de Bataviase aristocratie bezaten wel honderdvijftig tot tweehonderd slaven. Deze slaven waren vrijwel altijd christelijk gedoopt, al stelde die kerstening in religieus opzicht niet altijd veel voor.

Het was niet ongebruikelijk dat slaven na de dood van hun eigenaar in vrijheid werden gesteld, een enkeling zelfs met een klein vermogen. Zodra vrijgemaakte slaven hun vrijheid verkregen, kwam het regelmatig voor dat zij na enige tijd in diepe armoede vervielen. Om dit te voorkomen had Cornelis Chastelein in zijn testament nauwgezette voorwaarden verbonden aan de invrijheidstelling van zijn mensen. Hij wilde namelijk zeker stellen dat Depok een lange en welvarende toekomst zou hebben. In de codicillaire dispositie bij zijn testament beschrijft hij daarom precies volgens welke leefregels op Depok moest worden geleefd. Ook worden daarin de rechten en plichten van de Depokse gemeenschap beschreven. De leefregels voor zijn slaven, die hij *“mijne christen lijffeygenen”* noemt, hebben hun oorsprong in zijn maatschappijvisie. In zijn pamfletten, maar ook in zijn testament, heeft hij gemotiveerd waarom hij groot belang hechtte aan het christendom. Als overtuigd en gelovig christen bood deze godsdienst hem inspiratie en morele kracht en door zijn slaven daarvan deelgenoot te maken, voldeed hij naar eigen zeggen aan zijn christenplicht. Daarnaast was de christelijke ethiek volgens hem de enig juiste manier om een gemeenschap in moreel welvaren te houden. Overigens werd destijds door de verspreiding van het christendom ook de invloedssfeer van de VOC op Java bevestigd. In die zin ondersteunde de kerstening van de bevolking ook de machtspositie van de VOC en werd het gezag van de Hollandse Republiek in Indië geconsolideerd.

Omdat Depok op enige afstand lag van Batavia, meende Cornelis Chastelein dat men niet van de Depokse bewoners kon verwachten dat ze iedere zondag hun land verlieten om in Batavia naar de Portugese Buitenkerk te gaan. Het merendeel van hen zou de Portugese voertaal in die kerk niet eens verstaan en bovendien vreesde hij diefstal en criminaliteit als zij hun land onbeheerd zouden achterlaten tijdens hun kerkgang. Daarom verzocht hij de predikanten in Batavia om een- of tweemaal per jaar een Maleis sprekende predikant naar Depok te sturen. Jaarlijks werd Depok daarom bezocht door een predikant uit Batavia die kinderen doopte, huwelijken sloot, zieken en bejaarden bezocht en zo nodig begrafenissen verzorgde.

Cornelis Chastelein vermeldt in zijn testament dat zijn lijfeigenen en hun nakomelingen het land verkrijgen opdat het:

“ten eeuwigē daage, offte voor altijt gemeen beseeten ende gebruyke sullen werden sonder dat sij te samen offte imand van haar in ’t besonder het gem. land off ruyme landschap op eenigerhande wijze sullen mogen verkopen, vervreemden, verpanden offte haar regt dienaangaande aan een ander buyten haar cederen als ’t eenmaal tegen mijne uyterste wille en intentie strijdende, die is om daar een fraaie christenbevolkinge mettertijt van te doen groeyen”.

Met deze nalatenschap deed Cornelis Chastelein precies wat hij in zijn eerdere geschriften had bepleit. Hij stelde landerijen in de Bataviase ommelanden beschikbaar aan de bevolking om het land in cultuur te brengen en een zelfvoorzienend bestaan op te bouwen. In zijn geschriften pleitte hij ook voor de oprichting van negorijen waar de lokale inheemse bevolking zich, overeenkomstig hun sociaal-culturele achtergrond en geloofsovertuiging in de ommelanden kon vestigen. Zulke negorijen, kampongs of desa’s waren overal op het land Depok te vinden. Zijn *“christenbevolkinge”* van vrijgemaakte slaven woonde echter in het centrale dorp op het land, dat van oorsprong de naam Depok droeg. Het land Depok was dus weldoordacht opgezet en ingericht. Door gebruik te maken van natuurlijke buffers en beschermingen, zoals rivieren, heuvels en bossages, kon de bevolking er betrekkelijk veilig en ongestoord leven.

Een belangrijk kenmerk van Depok was dat vrijgemaakte slaven het land in gemeenschappelijk eigendom kregen en er zelf het bestuur over voerden. Ook daarmee voegde Chastelein de daad bij het woord. Hij meende namelijk dat Java pas werkelijk een stabiele en welvarende kolonie zou worden als de bevolking minder gekneveld zou worden en op de terreinen van bestuur en gezag in grotere vrijheid en autonomie haar bestaan zou kunnen opbouwen. Voor het begin van de achttiende eeuw mag dit met recht vrijzinnige en vooruitstrevende opvatting worden genoemd.

Zijn plannen voor de inrichting van het land Depok beschreef Chastelein eveneens in zijn testament. Op het land bevond zich al in 1714 al een *“leem off pannebakkerije”* die nog tot het midden van de twintigste eeuw

in Depok heeft bestaan. Hij bepaalde voorts waar hij een stal wilde laten bouwen ten behoeve van de buffels die hij de Depokkers naliet en die op Seringsing graasden. Verder schonk hij hen het vee dat op Depok verbleef, tezamen met alle aanwezige landbouwgereedschappen.

Het bestuur van Depok moest volgens hem bestaan uit een hoofd en zeven raadsleden. Het kreeg zowel een bestuurlijke als een justitiële taak. Bij meerderheid van stemmen moest het bestuur beslissen over alle huishoudelijke zaken en als arbiter optreden in geschillen die zich zouden kunnen voordoen tussen de bewoners van het land onderling. Daarmee zou de bevolking volgens Chastelein beter af zijn dan met een Officier van Justitie of de rechtbanken in Batavia. Sinds Chastelein in zijn pamflet uit 1705 de justitiële misstanden in de Bataviase ommelanden aan de kaak stelde, was er blijkbaar in 1714 nog niet veel veranderd. Hij voelde zich daarom genoodzaakt om zijn volk tegen die justitiële misstanden tijd in bescherming te nemen door een autonome bestuursvorm naar eigen inzicht in te voeren. De boetes die het bestuur mocht opleggen voor overtreding van zijn leefregels, moesten betaald worden aan het hoofd van Depok. Hij moest ze vervolgens gebruiken als vergoeding voor Bapprima van Bali. Deze Bapprima, die na zijn christelijke doop Lucas werd genoemd, was door Chastelein als leraar en godsdienstig voorganger aangesteld omdat hij Maleis kon lezen en schrijven. Iedere zondagmorgen moest hij de tien geboden, de twaalf artikelen des geloofs en de christelijke gebeden voorlezen. Bapprima moest daarnaast tweemaal per week de kinderen van Depok godsdienstles geven.

*Afb. 21. Cornelis Chastelein op zijn buitenverblijf Seringsing, ten zuiden van Batavia, door Cornelis de Bruijn, 1706.
De tekenaar heeft zichzelf geportretteerd als drager van een parasol, staande achter Cornelis Chastelein.*

Van Cornelis Chastelein bestaat geen ander portret dan de afbeelding die Cornelis de Bruijn maakte toen hij hem in 1706 bezocht op zijn buitenverblijf Seringsing²⁸. De Bruijn was schrijver en illustrator. Hij maakte

van zijn reizen geïllustreerde reisverslagen die hij publiceerde. In zijn boek *“Reizen over Moscovië door Persië en Indië”* doet hij verslag van zijn ontmoeting met Cornelis Chastelein op diens buitenverblijven, waarbij hij ook twee Balinese slavinnen op Seringsing heeft geportretteerd²⁹. Helaas vermeldt hij hun namen niet. Hij vermeldt echter wel dat de vrouw die is afgebeeld met een rieten hoofddeksel, te paard heeft deelgenomen aan een rijtoer: *“Een andere is verbeelt, zoo als zy met ons te paert had gezeten”*³⁰. Zij moet dus een vooraanstaande positie hebben gehad in het huishouden van haar broodheer.

Toen Cornelis nog leefde, woonde Leonora van Bali, de moeder van zijn aangenomen dochter Maria Chastelein, op zijn landgoed Seringsing, ten zuiden van Batavia. Daarom mag worden aangenomen dat zij daar het huishouden bestierde als Cornelis elders verbleef. Zij was vermoedelijk degene die te paard aan de genoemde rijtoer met gasten rijtoer deelnam.

Het is dus waarschijnlijk dat zowel Leonora als Cecilia zijn afgebeeld door Cornelis de Bruijn, toen hij Cornelis portretteerde op zijn landgoed Seringsing. Omdat Leonora's dochter Maria wettelijk is geadopteerd, is bovendien aannemelijk dat zij van beide vrouwen de voornaamste positie innam. Voor beide portretten mag overigens niet uit het oog worden verloren dat de afbeeldingen van De Bruijn in eerste instantie bedoeld waren als etnografische illustratie.

Afb. 22. en 23. Balinese slavinnen van Cornelis Chastelein, getekend door Cornelis de Bruijn, 1706. Links is vermoedelijk Cecilia van Bali afgebeeld en rechts Leonora van Bali.

Cornelis de Bruijn beschrijft het landgoed Seringsing tot in detail. Zoals op zijn tekening van het buitenverblijf is te zien (afb. 21), bevond zich op de eerste verdieping, boven de toegangspoort, een platform met een afdak dat aan alle zijden open was en waarvan het dak op palen stond. De Balinese slaven bespeelden er hun gamelan, hetgeen tegen het decor van de ongerepte natuur een betoverende sfeer moet hebben opgeleverd.

Nuchter merkt De Bruijn hierover op dat de muziek van tien, twaalf of soms veertien gamelanspelers *“niet onaengenaem te hooren is”*. Dit detail illustreert overigens de aandacht die Cornelis Chastelein had voor de culturele tradities van zijn mensen. Omdat veel van zijn slaven uit Bali kwamen, vond hij dat zij hun culturele tradities in ere moesten houden. Ter verfraaiing van hun *“negorije”* op Depok schenkt hij zijn mensen dan ook in zijn testament twee Balinese gamelanspellen, compleet met toebehoren. De grootste van de twee gamelans was speciaal bestemd voor hoogtijdagen en bijzondere gebeurtenissen en bevond zich in het woonhuis van Cornelis op Depok. De kleinste van de twee gamelans was bestemd voor dagelijks gebruik en bevond zich in de kleine negorij genaamd Ringang, op het land Depok. De gamelans werden als gemeenschappelijk bezit toevertrouwd aan het hoofd van Depok en diens toekomstige opvolgers. Bij eventueel noodzakelijke reparaties zou de gehele gemeenschap de kosten daarvoor moeten dragen.

Over Willem en Trijntje van Batavia, een slavenechtpaar dat op Seringsing woonde, vermeldt Cornelis dat Willem van Batavia een van de gamelanspelers was. Aan hem gaf hij de opdracht mee om de Depokse gemeenschap te onderwijzen in het bespelen van de Balinese gamelans. Zo konden de mensen hun muzikale tradities in ere te houden.

Cornelis Chastelein onthaalde zijn Europese vrienden en relaties uit Batavia regelmatig en gastvrij op zijn buitenverblijven in de ommelanden van Batavia. Van Gouverneur-Generaal Abraham van Riebeeck is bijvoorbeeld bekend dat hij meermalen het land Depok, Seringsing en Weltevreden heeft bezocht.

In de dagregisters van het kasteel Batavia valt te lezen dat Van Riebeeck onder meer in 1711, 1712 en 1713 *“met de dames”* uitstapjes heeft gemaakt en per kano vanuit Batavia de rivier de Kali Besar (Ciliwung) is opgevaren tot aan Seringsing, vanwaar deze niet meer bevaarbaar was. Daar gebruikten zij de maaltijd en vervolgens zetten zij te paard, per draagkoets voor de dames, of met een *“berlijn”* (een bepaald type koets) de reis voort. Tijdens dergelijke uitstapjes waren de landgoederen van Cornelis Chastelein dus een geliefde pleisterplaats³¹.

Van Riebeeck overleed op 13 november en hij werd op 20 november 1713 in Batavia begraven. Zowel Cornelis Chastelein als zijn zoon, de VOC-koopman Anthony, namen deel aan zijn lijkstatie, die uitvoerig beschreven is door François Valentijn³². Nog geen jaar later overleed ook Cornelis Chastelein en zijn begrafenis op 30 juni 1714 was nagenoeg identiek aan die van Van Riebeeck. Er is verslag van gedaan in het dagregister van het kasteel Batavia³³. Cornelis stierf op 28 juni 1714, 's avonds om half negen, in zijn woning aan de Kali Besar te Batavia. Zijn overlijden was het gevolg van hevige koortsen. Het dagregister vermeldt daarover op 28 juni 1714:

“ ’s Avonds ten half negen ure is binnen dit Casteel overleden den Ordinaris Raad van India de heer Cornelis Chastelein in den ouderdom van 56 jaren 10 maanden en 18 dagen. Hebbende nog daegs voor gisteren de vergadering der Hooge Regeeringe bijgewoond en de Japanse brief die door hem selfs als van zijn beschrijving sijnde was geconcipieerd met eene geteijkent, en is eerst beden omtrent den middag door een vehemente koorts aangevallen die vervolgens tot aen de laatste uren van zijn leeven toegenomen heeft”.

4 Een lijkstatie als afscheid van het aardse bestaan.

Zowel in Europa als in Europese koloniën in de tropen waren lijkstaties een vastomlijnde traditie om met de eindigheid van het leven om te gaan. De overledene werd in een processie ten grave gedragen, waarbij men lange zwarte rouwmantels, zwarte hoeden, sjerpen en rouwbanden droeg. Het lichaam van de overledene werd vervoerd in een lijkkist, overdekt met een zwart kleed. De kist werd op een baar gedragen of voortgereden op een koets, getrokken door paarden of ossen.

Afhankelijk van de maatschappelijke positie van de overledene werd zijn cortège samengesteld uit diverse geledingen van de samenleving; notabelen, functionarissen, bestuurders, burgers, militairen en geestelijken of kerkelijke functionarissen. De militairen onderscheidden zich in voetvolk, hellebaardiers, muzikanten, ruitervolk en officieren. Soms werden ook artilleriestukken op affuiten meegevoerd, al dan niet door paarden voortgetrokken, met aan weerszijden de kanonniers te voet in rouwgewaad. Hun wapens, zoals hellebaarden of snaphanen (geweren), waren omhangen met rouwlinten of sluiers en werden in de rouwstand gedragen; de geweren op de linkerarm met de loop neerwaarts en de hellebaarden achterwaarts op de schouder.

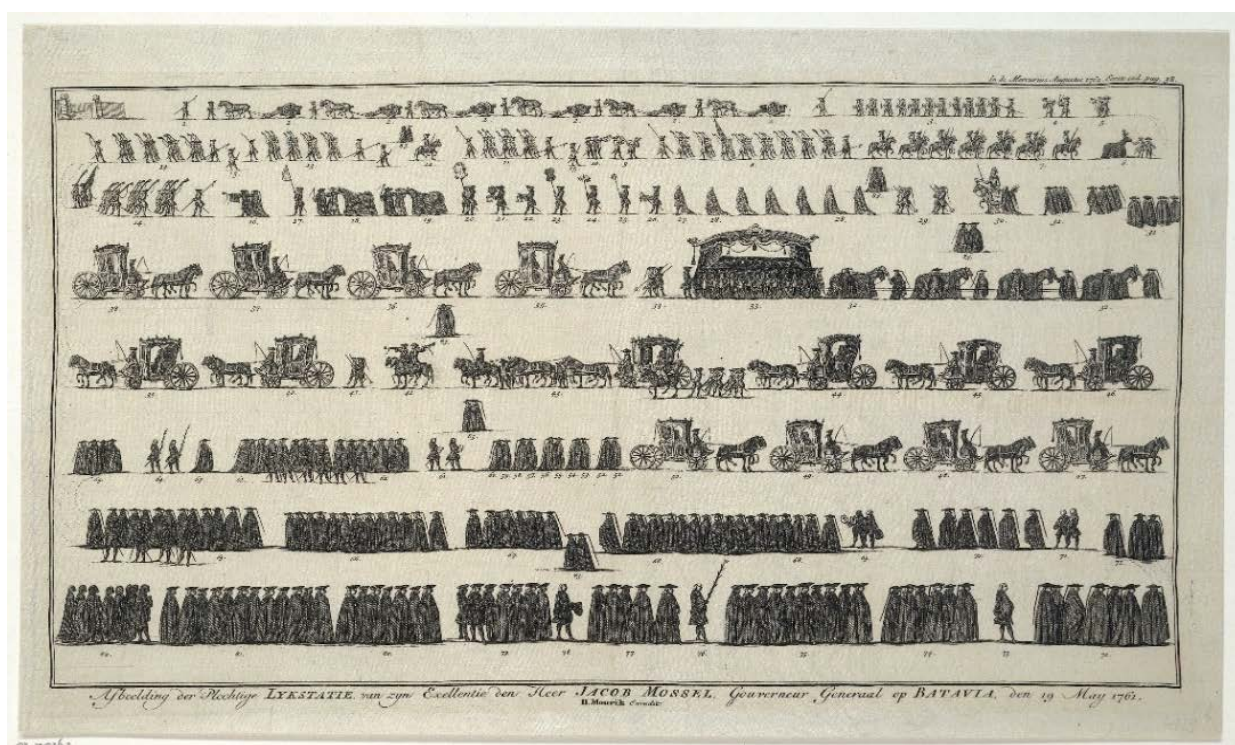
De symboliek van een lijkstatie bevatte steeds terugkerende elementen. Door vaandeldragers werden standaarden en vlaggen gedragen. De militairen verzorgden de muzikale omlijsting met tamboers en trompetters. Hun instrumenten waren eveneens omhangen met een rouwlint of sluiër. Verder werden onbereden paarden meegevoerd, bedekt met zwarte gewaden, kransen of andere parafernalia. Zij werden aan de teugel geleid door stalknechten. Het onbereden paard van de overledene symboliseerde het overlijden van zijn berijder. De lijkstatie kon verder bestaan uit koetsen. Soms zond een deelnemer zijn koets, voorzien van zijn familiewapen, als hij niet persoonlijk kon deelnemen. Ook de koets van de overledene nam deel aan de processie. Daarop was zijn familiewapen aangebracht.

Ornamentdragers vormden een afzonderlijk onderdeel van het standaardrepertoire van grafsymbolen, zoals duidelijk is afgebeeld in de Lijkstatie van Ernst Casimir³⁴. Zij droegen de attributen van de overledene. Er was een drager van zijn standaard met daarop zijn familiewapen. Als overblijfsel van een middeleeuwse traditie waren er ook dragers van zijn wapenuitrusting. Het persoonlijke wapen van de overledene ging voorop. Doorgaans was dat een musket, een degen in de schede met het gevest omhoog of een zwaard met de punt omhoog. Daarna volgden zijn harnas, met als onderdelen de helm of ridderhelm, het curas, de wapenrok, handschoenen, ruitersporen en het wapenschild.

Afb. 24. Ornamentdragers in de begrafenisstoe van Ernst Casimir, graaf van Nassau-Dietz, Leeuwarden, 1633 (plaat 6).

In de zeventiende- en achttiende-eeuwse lijkstaties werd die wapenuitrusting uitsluitend nog symbolisch gedragen. In de meeste gevallen had de overledene immers tijdens zijn leven nooit een wapenuitrusting gedragen. Het was dan ook meer een vorm van adellijke distinctie en militair eerbetoon, waarbij ook de ordeteken van de overledene als waardigheidssymbolen werden meegedragen op zwartfluwelen kussens. Nadat de overledene opgebaard was geweest en familie en vrienden hem een laatste groet hadden gebracht, werd hij van het sterfhuis naar de kerk of het kerkhof gebracht. Uit prenten blijkt dat een lijkstatie niet alleen het aanzien van de overledene uitdrukte maar ook de status van de deelnemers representeerde. Ook een begrafenis van een hoge VOC-dienaar in Batavia was een spektakel dat aanzien en gezag uitstraalde. De volgorde en de samenstelling van het cortège was vooraf nauwkeurig bepaald. In Europa bestonden ordonnances waaruit precies volgde wie welke voorwerpen mocht dragen. Ook in Batavia bestonden reglementen, plakaten en ordonnances voor begravenissen en lijkstaties die de grenzen van het betamelijke voorgeschreven. In orthodox-calvinistische kringen werd overigens het gebrek aan soberheid en de nadruk op uiterlijk vertoon bij uitvaarten vaak heftig bekritiseerd.

Afb. 25. "Afbeelding der Plechtige Lykstatie van zyn Excellentie den Heer Jacob Mossel, Gouverneur Generaal op Batavia, den 19 May 1761".

Om overdreven elitaire pracht en praal uit te bannen vaardigde Gouverneur-Generaal Jacob Mossel in 1754 het zogenaamde 'Reglement ter beteugeling van Pracht en Praal' uit. In 124 artikelen werd exact voorgeschreven welke uiterlijke rijkdom VOC-ambtenaren mochten vertonen. Dat varieerde van het aantal slaven, paarden en rijtuigen dat men mocht bezitten, tot voorschriften over kleding, sieraden en zelfs het aantal wandelstokken dat iemand volgens zijn rang mocht bezitten³⁵. Zelf, hield hij zich niet aan dit reglement. Nadat hij in 1761 aan een slopende ziekte was overleden, werd hij met veel uiterlijk vertoon begraven³⁶. Een lijkstatie was dus niet alleen een plechtige teraardebestelling van de overledene maar ook een uitdrukking van macht, status en rijkdom van degenen die de overledene ten grave droegen.

Een voorbeeld van een Europese lijkstatie is te zien op een prent die in 1692 is gemaakt door Jan Luyken van de lijkstatie van admiraal Cornelis Tromp. Tromp werd op 5 juni langs de Nieuwe Herengracht te Amsterdam gebracht naar een jacht dat hem naar Delft bracht, waar het op 6 juni 1691 is bijgezet in de Nieuwe Kerk³⁷.

Afb. 26. "Lijkstaatsie van Cornelis Tromp, Lieut. Admiraal Generaal van Holland en West-Vriesland".

Een voorbeeld van een Aziatische lijkstatie is de begrafenis van Hendrik Adriaan Baron van Rheede tot Drakestein te Suratte (India) in januari 1692. Op de getoonde afbeelding is een vlakte rondom Suratte te zien waar het cortège in een s-vormige optocht loopt. Op de voorgrond lopen deelnemers met hoeden, voorzien van linten, twee aan twee, gekleed in een lange mantels. Vier ossen, bedekt met een kleed, trekken een kar waarover eveneens een kleed is gedrapeerd dat aan de hoeken wordt opgehouden door begeleiders in rouwmantels. Voor hen uit gaan ornamentdragers en militairen. Ook zijn lokale toeschouwers afgebeeld³⁸.

Afb. 27. "Lijk-Statie van de Heer Hendrik Adriaan van Rheede, Heer van Meyndrecht, etc. Gestorven den 15 December 1691 en ter Aarde bestelt op Suratte in Januari 1692"

5 Overleden en begraven in Batavia

Hoewel geen afbeeldingen bekend zijn van de lijkstatie van Cornelis Chastelein, geven de getoonde afbeeldingen van andere lijkstaties een goede indruk van het uiterlijk vertoon ervan. Aan een lijkstatie en begrafenis namen overigens alleen mannen deel. Onbekend is of Chasteleins dochters Maria en Catharina en zijn Depokse lijfeigenen als toeschouwers aanwezig waren.

De lijkstatie van Cornelis Chastelein was kenmerkend voor de Bataviase elite van zijn tijd. Hij werd begraven op het kerkhof van de “Buitenste Kerk” (de Portugese Buitenkerk) in Batavia. In het navolgende volgt de gedetailleerde beschrijving van zijn lijkstatie, zoals die is opgetekend in het dagregister van het kasteel Batavia³⁹.

*‘In ‘t Casteel Batavia anno 30 junij 1714
Lijkstatie van den Hr. Chastelein*

Des namiddags tegen ses uren is het lijck van den heer Cornelis Chastelein Ordinaris Raad van India, eergisteren avond tot den Heer geroepen, op de begraafplaats van de Buitenste Kerk ter aerden bestelt met soodanige lijkstatie als hier onder van werden gemeld.

Vooraf marcheerde een bataillon uijt de militie van dit Casteel met omgekeerde Musquets en slepende pieken volgens krijgs gebruik werdende opgevolgd door den Capⁿ Alexander Constantin de Pluys. Daarop volgden twee trompetters te voet met lange mantels hem de gewoonlijke ornamenten agter malkanderen te weten

- . *Het wapen van den overledene gedragen door den opper Coopman Hendrick Haack opperhoofd van het generaal soldij comptoir*
- . *Het helmet gedragen door den tweede opperkoopman dezès Casteels Hermanus van Sugtelen*
- . *De handschoenen gedragen door den Sabandar⁴⁰ Cornelis Hasselaar*
- . *De hoorn gedragen door den opperkoopman Abraham Schepmoes*
- . *Den degen in scheede met het gevest omhoog gedragen door den Capitain Willem van Rossum.*

Hier op volgt het lijck met een zwart sateine kleed overdeekt van soo voor als agter en ter sijde van den koets met agt wapenschilden behangen, wordende gedragen door de onder genoemde personen te weten

Jacob van Loo	}	Cooplieden	François Zeegers	}	Schippers
Joan Auwer			Ares Dolck		
Abrend Prothe			Gerrit van der Sijken		
Adriaen Oostwald			Henrik Stokmans		
Andries van Houten			Jan Adriaansz		
Christoffel Wouterse			Hermanus Grinden		
Roelof Diodati			Anthonie van Doorn		
Peter Houtuijn			Jan Lindeboom		
Gerard de Gaard				}	Lieutenants
Abraham de la Bordette			Godfried Tijlenbroek		
			Caspar Dreve		
Nicolaas van Haaften	}	Burger officieren	Jacobus Appeldoorn	}	Vaandragers
Hendrik Cras			Jan van der Weijl		
Berthold Henrik Brooks			Jan Otterloo		
François Roos			Jan Fluijt		

Ter zijde van de gemelde dragers gingen de twee oppassers van de overledene met ongedekte hoofden dragende hare snaphanen onder den lincker arm met den loopen naar de aarde gekeerd Daer na quamen de ondergenoemde bloedvrienden en naastbestaenden van den overledene met bij paren met lange mantels te weten

*Anthony Chastelein
De heer Mathens de Haan
Hendrik Huijsman
Ferdinand de Groot
De heer Jacob Faas
Mr. Johannes Abeleven
Arnoldus Abeleven
Nicolaas Clement
Mr. Jacob Roggeveen*

Vervolgens de heeren van de Hoge Regeeringe van India buiten de heeren de Haan en Faas voorengemeld, namentlijk

*Sijn Edelheid de Gouverneur Generaal Christoffel van Swol
Sijn Edelheid den heer oud Gouverneur Generaal mr. Willem van Oudboorn
De heer Abraham Douglas Directeur Generaal
De heer Frans Casteleijn Ordinaris Raad
De heer Laurens Tollingh Ordinaris Raad
De heer Hendrik Zwaardcroon extra Ordinaris Raad
De heer Pieter Roozelaar extra Ordinaris Raad
De heer Theodorus de Haze extra Ordinaris Raad
De heer Samuel Timmerman extra Ordinaris Raad
De heer Joan Cornelis d' Ableing extra Ordinaris Raad*

En daer na eenige andere vrinden of nabestaenden Namentlijk François Theant

*Erasmus ter Burg
Laurens de Vogel
Abraham Beijink*

Hierop quamen de ondergenoemden der Comp^t ministers en diverse personen van aansien te weten

*De heer Balthazar Cojet oud Gouverneur van Amboina
De heer Jan Jacob Erbeveld oud gouverneur van Makassar
De heer Willem Six oud Gouverneur van Malakka
De heer Joan van der Nipoort Secretaris van de Hooge Regeeringe van India
De leden en den Secretaris van de Raad van Justitie met beijde de Fiscaale
Den Balliuv Gerard Hemsing
Den Landdrost Hendrik van der Horst
Den eersten opperkoopman des Casteels Johannes Pietersoon
Den Boekhouder Generaal Joan Everhard van der Schuur
De Sergeant Majoor Hans Frederick Bergman
Den Equipage meester Wessel van Neerkassel
Den visitateur Generaal Adriaen de Visser
Den fabrijk Willem Joris van den Velde
De Constabel major Willem Beijts
De leden en de Secretaris van het Collegie van Scheepenen
Twaalf predikanten
Het College van Weesmeesteren met den secretaris
Het college van Heemraden met den Secretaris
De Commissarissen van Huwelijckse en Kleijne Saaken met den secretaris
Den oud onder voorzitter van Schepenen Jacques du Pree
Den oud Schepen Abraham de Dekker*

Vervolgens eenige Cooplieden, Ondercooplieden, Doctoren en andere personen, mede met lange mantels, namentlijk

*Jeronimus van Dilsen
Abraham Douglas junior
Jan Frederick Gobius
Cornelis van Harmelen
Hendrik wildeland
Barthold van der Wald
Jan den Huijssen
Fredrik (...)
Pieter Torant
Joan Pincket
Nicolaas van den Hoorn
Dirck van Balkenende
Jan Christoffel Torant
Warnar Lurelius
George de Vos
Paulus Steinbaas
Toussain Vrobis*

Voorts diverse andere Compagnies dienaren, burgers, inlandsche officieren, den Bantamse Pangerang Poerabaija, den Capitain van de Maleijers, Chinese officieren en andere ingezetenen tot deze uijtvaard na onze gewoonte versogt sijnde.

Na dat het lijk int graf neder gezet was zijn door de voormelde milities drie salvo's geschoten treckende voorts het battaillon van het kerkhof verder af na het Casteel als mede de Lijkstatie na het sterfhuys alwaer na een kleijne verposing een ijder afscheijd genomen heeft."

Cornelis Chastelein is dus met groot eerbetoon begraven en het aantal deelnemers aan zijn lijkstatie bestond uit meer dan honderdvijfentwintig personen. Zijn kist werd ten grave gedragen op een koets, voorzien van acht wapenschilden. Hoogwaardigheidsbekleders en functionarissen die zich op dat moment in Batavia bevonden, namen uit hoofde van hun functie deel aan het cortège. Na de teraardebestelling van het stoffelijk overschot kwamen de deelnemers ter afsluiting bijeen in het sterfhuys, zijn woning aan de Kali Besar, op steenworp afstand van het Bataviase stadhuis.

Daags voor zijn overlijden had Cornelis Chastelein nog te kennen gegeven dat hij op de kleine en meer bescheiden begraafplaats Rijswijk begraven wilde worden. Daarmee wilde hij een overdaad aan pracht en praal voorkomen. Niettemin werd hij op de belangrijker begraafplaats van de Portugese Buitenkerk begraven, te midden van de notabelen en VOC-bestuurders uit Batavia. Zijn wens was om van zijn graf geen bedevaartsoord te maken voor zijn vrijgemaakte christenslaven uit Depok.

In tegenstelling tot zijn tijdgenoten, die in kerken hun wapenborden lieten aanbrengen en wier graven werden opgesierd met fraai bewerkte en soms monumentale grafzerken met heraldische afbeeldingen, kreeg Cornelis Chastelein een sober graf.

Er zijn geen wapenborden van hem bekend. In inventarissen van Bataviase grafzerken komt zijn naam bovendien niet voor. Onbekend is dan ook of zijn grafsteen ooit een inscriptie heeft gehad. Mogelijk is zijn graf een van drie nog bestaande graven bij de Portugese Buitenkerk, waarvan de grafstenen geen opschrift hebben. Dat zou goed passen in de Calvinistische opvattingen van de zogenaamde 'preciezen', waartoe Chastelein behoorde. Zij waren immers wars van opsmuk en zelfverheerlijking, in tegenstelling tot de 'rekkelijken' die zich op dat gebied meer vrijheden veroorloofden⁴¹. Het verklaart ook waarom van zijn vrienden en tijdgenoten schilderijen en portretten bestaan, maar niet van hem.

Ondanks zijn voorkeur voor soberheid, is ter nagedachtenis aan Cornelis Chastelein – vermoedelijk in opdracht van zijn zoon Anthony – een aantal zilveren gedachtenisborden vervaardigd, dat is uitgereikt aan vrienden en familieleden. Onbekend is hoeveel borden er in totaal zijn vervaardigd. Tegenwoordig bestaan nog meerdere exemplaren in zowel museale als particuliere collecties⁴².

Zijn nagedachtenis wordt nog altijd in ere gehouden door nazaten van de christenslaven die hij na zijn dood, ruim drie eeuwen geleden, in vrijheid stelde. Velen wonen nog altijd in Depok. Sinds 1892 herdenken zij elk jaar op 28 juni zijn sterfdag. Die dag wordt tevens beschouwd wordt als de stichtingsdatum van Depok.

Afb. 28. Zilveren gedachtenisbord van Cornelis Chastelein, 1714, Rijksmuseum Amsterdam.

Deel II

**Cornelis Pieter Chastelein (1748-1806),
patriot en pamfletschrijver**

6 De stamreeks Chastelein

Deel I van deze kroniek eindigde met het overlijden van Cornelis Chastelein in Batavia, in 1714. In dit tweede deel, wordt de familiegeschiedenis vervolgd aan de hand van het leven van de in Leiden geboren Cornelis Pieter Chastelein (1748-1806). Hij was de achterkleinzoon van Cornelis en zou de laatste stamhouder worden van het zeventiende-eeuwse koopmansgeslacht. Ook wordt aandacht besteed aan de laatste vrouwelijke nazaat van de familie, Susanna Beatrix Chastelein, wier kleinkinderen in Indië tevergeefs hebben geprobeerd om zich de landerijen toe te eigenen die Cornelis Chastelein aan zijn vrijgemaakte christenslaven in Depok had nagelaten.

Achtereenvolgens komen de zes generaties Chastelein aan bod en wordt beschreven hoe Cornelis Anthony als tienjarige jongen per schip naar Holland werd gestuurd. Hij ging in Leiden studeren en daarmee begint het verhaal over de Leidse burgemeesterszoon. De zes generaties in de patrilineaire stamreeks van Cornelis Pieter Chastelein bevatten achtereenvolgens de volgende personen.

Anthonie Anthoniesz (1558-1626), zijn *oudvader* (vader van zijn betovergrootvader), werd geboren in Dordrecht en trouwde met Mathilde (Machteldgen) Hendrikdochter Michiels, dochter van een Rotterdamse brouwersfamilie. Hij vertrok omstreeks 1600 naar Nantes waar hij een succesvol koopmansbedrijf begon, als een van de eerste Hollandse pioniers in de wijn- en brandewijnhandel⁴³.

Anthonie (1613-1664), zijn *betovergrootvader*, werd in Nantes geboren en nam het florerende koopmansbedrijf over van zijn vader. Hij trouwde in 1641 met Maria Nicolaij (1622-1660), dochter van Cornelis Nicolaij, die in Dordrecht onder meer burgemeester, schout, lid van de Vroedschap en Bewindhebber van de West-Indische Compagnie was. Na onlusten en vervolging van vreemdelingen, verhuisde hij naar Amsterdam, waar hij het koopmansbedrijf voortzette. Zijn moeder "*Machteldgen*" bleef echter in Nantes wonen, waar zij de handelsbelangen van het familiebedrijf tot haar dood toe behartigde. Naast koopman was Antonie ook bewindvoerder van de Kamer Amsterdam van de VOC.

Cornelis (1657-1714), zijn *overgrootvader*, werd in Amsterdam geboren maar vertrok op zeventienjarige leeftijd naar Indië, waar hij omstreeks 1680 trouwde met Catharina van Quaelbergh, dochter uit een eerder huwelijk van Cornelis van Quaelbergh met Judith van den Boogaerde. Hij maakte carrière bij de VOC en werd in Batavia lid van de Raad van Indië. Hij werd vooral bekend door de landgoederen die hij in de Bataviase ommelanden liet aanleggen (waaronder Weltevreden) alsmede door de stichting van Depok, dat hij naliet aan zijn vrijgemaakte christenslaven, wier rechtstreekse nazaten er thans nog steeds wonen.

Anthony (1682-1715), zijn *grootvader*, werd in Batavia geboren waar hij omstreeks 1711 trouwde met Anna de Haan, de dochter van de latere Gouverneur-Generaal Mattheus de Haan. Hij stierf in Batavia, een jaar na zijn vader Cornelis. Tijdens zijn leven was hij een succesvol koopman in dienst van de VOC.

Cornelis Anthony (1713-1787), zijn *vader*, werd in Batavia geboren als zoon van Anthony Chastelein en Anna de Haan. Toen hij nog maar twee jaar oud was verloor hij zijn vader. Zijn moeder hertrouwde met Johan François de Witte van Schooten. Toen Cornelis Anthony amper tien jaar oud was, werd hij voor een opleiding naar Holland gestuurd. Na voltooiing van zijn rechtenstudie, volgde een glansrijke carrière waarin hij meerdere bestuursfuncties in Leiden bekleedde, onder andere als burgemeester.

Cornelis Pieter (1748-1806), werd in Leiden geboren als laatste stamhouder van de familie. Ook hij studeerde rechten in Leiden en werd advocaat. Hij bekleedde meerdere regentenfuncties en werd vooral bekend als overtuigd patriot, als schout van Leiderdorp en als secretaris van de academische Vierschaar van de Leidse Universiteit. Door een veroordeling wegens fraude eindigde zijn carrière in Leiden en werd hij uit Holland verbannen. Hij overleed in Roermond 1806 als secretaris van het vredegerecht ter plaatse.

Patrilineaire stamreeks Chastelein

I. Anthonie Anthoniesz Chastelein (1558-1626)	X	Mathilde Hendrikdr Michiels
1 Hendrik (1579-1656)	X	Magdalena de Moucheron
2 Susanna (?-?)	X	Jacobus Motte
3 Hester (1586-1664)	X	Marten Doomer
4 Anthonie <i><u>Volgt II</u></i>		
II. Anthonie Chastelein (1613-1664)	X	Maria Nicolaij (Cruijdenier)
1. Margaretha (ongetrouwd) (1632-1673)		
2. Machteld (1644-1705)	X	Daniël Parvé
3. Anthonie (1646-1646)		
4. Anthonie (1648-1648)		
5. Geertruyt (1649-1728)	X	Pieter van Helsdingen
6. Maria (1652-1652)		
7. Maria (1653-1720)	X	(1) Jacob van Amstenraet (2) Cornelis de Gijzelaar
8. Elisabeth (1655-1655)		
9. Ida (1656-1708)	X	Jan Parvé
10. Cornelis <i><u>Volgt III</u></i>		
11. Hendrik (1658-1659)		
12. Ongedoopte dochter (1659)		
III. Cornelis Chastelein (1657-1714)	X	Catharina van Quaelbergh
1. Anthonie <i><u>Volgt IV</u></i>		
2. Judith (ongetrouwd) (1685-?)		
3. Maria (1689-1774) (wettig-erkende dochter van de slavin Leonora van Bali)	X	(1) Ide Jansz. Nievliet (2) Wouter Jansz. Gijger
4. Catharina (ongetrouwd) (?-?) (niet-wettig-erkende dochter van de slavin Cecilia van Bali)		
IV. Anthonie Chastelein (1682-1715)	X	Anna de Haan
1. Catharina Chastelein (1712-1737)	X	Bernard Jacob de la Faille
2. Cornelis Anthonie <i><u>Volgt V</u></i>		
V. Cornelis Anthonie Chastelein (1713-1787)	X	(1) Anna Christina de Bijl (2) Anna Sophia Albinus
1. ongedoopt kind (1738)		
2. Nicolaas (1739-1739)		
3. Anna Elisabeth (1741-1773)	X	Juliaan van Groenewegen
4. ongedoopt kind (1743)		
5. Hermina (1745-1745)		
6. Anthonie Dammas (1747-1748)		
7. Cornelis Pieter <i><u>Volgt VI</u></i>		
8. ongedoopt kind (1752)		
9. ongedoopt kind (1755)		
VI. Cornelis Pieter Chastelein (1748-1806)	X	(1) Elisabeth Anna Roëll (2) Gerbregta Christina Koopman (3) Marie Joanne d'Orleans (4) Joanne Aldegonde van de Ven
1. Anthonie Cornelis (1777-1783)		
2. Susanna Beatrix Frederica (1780-1780)		
3. Susanna Beatrix (1781-1824)	X	Johan Gronovius
4. Stephanus Mattheus Cornelis (1782-1782)		
5. Anthonie Anne (1783-1784)		
6. ongedoopt kind (1785)		

7 Cornelis Anthony, student en regent in Leiden

Kort na de dood van zijn vader Cornelis Chastelein in 1714, stierf de VOC-koopman Anthony Chastelein in februari 1715 in Batavia⁴⁴. Hij liet zijn weduwe Anna de Haan en twee jonge kinderen achter; zijn driejarige dochter Catharina en zijn tweejarige zoon Cornelis Anthony.

Van Anthony is bekend dat hij op 9 juni 1682 werd gedoopt in de Hollandse kerk te Batavia, in aanwezigheid van zijn oudoom Cornelis van Quaelbergh, Johannes Camphuijs en Jacomina Hoogkamer, echtgenote van Anthony Hurt. Omstreeks 1711 trouwde Anthony op negenentwintigjarige leeftijd met Anna de Haan, de dochter van de latere Gouverneur-Generaal Mattheus de Haan en diens echtgenote Francina Françoisdr. Thivart. Samen met zijn vrouw Anna kreeg Anthony twee kinderen: Catharina en Cornelis Anthony.

In 1712 werd zijn dochtertje Catharina geboren. Zij werd op 7 juni in de Hollandse kerk te Batavia gedoopt in aanwezigheid van onder meer haar beide grootvaders Cornelis Chastelein en Mattheus de Haan. Catharina trouwde met mr. Bernard Jacob de la Faille, lid van de Raad van Justitie van de VOC. In 1737 stierf zij op vijfendertigjarige leeftijd. Hun tweede kind was een zoon die de weinig originele naam Cornelis Anthony kreeg. Cornelis Anthony werd geboren in 1713. Hij werd op 19 september van dat jaar gedoopt in de Hollandse kerk te Batavia.

Anthony Chastelein begon zijn loopbaan in dienst van de VOC op 21 oktober 1707 toen hij als onderkoopman werd aangesteld. Op 19 mei 1708 werd hij aangesteld als tweede administrateur van het ijzermagazijn van de VOC en op 29 april 1710 werd hij bevorderd tot koopman en eerste administrateur van het ijzermagazijn. Al op 23 november 1714 nam hij ontslag uit het ijzermagazijn met behoud van kwaliteit en gage, zoals dat heette. Uit de Generale Missiven van de VOC valt niet te achterhalen waarom hij zijn ontslag nam maar vermoedelijk heeft het te maken gehad met het overlijden van zijn vader, enkele maanden daarvoor. Het is namelijk niet ondenkbaar dat Anthony zich, na het overlijden van zijn vader, volledig heeft gestort op het beheer van de landerijen die zijn vader hem had nagelaten. Ook de verdere opbouw en ontwikkeling van het Depok zal van hem een intensieve begeleiding hebben geleverd.

Anthony Chastelein overleed kort na zijn vader in februari 1715. Zijn weduwe Anna de Haan hertrouwde in 1717 met een lid van de Raad van Justitie, Johan François de Witte van Schooten. Beiden besloten na enkele jaren om de jonge Cornelis Anthony – hij was toen amper tien jaar oud – naar Holland te sturen om daar een opleiding te volgen, maar zelf bleven zij in Batavia wonen.

Op 22 oktober 1722 vertrok Cornelis Anthony met de VOC-retourvloot van Batavia naar *“Patria”*. De retourvloot bestond uit zesentwintig schepen die onder commando stonden van Jan van Strijen. Eenmaal aangekomen in Holland werd de jongen opgevangen door zijn familie. In die tijd werden wel vaker in Indië geboren kinderen van Europeanen voor hun opvoeding en opleiding naar Holland gestuurd. Cornelis Anthony kreeg er een regentenopvoeding en een degelijke opleiding die hem voorbereidde op zijn toekomst. Zijn bedje was gespreid. Hij was vermogend en werd omringd door invloedrijke familieleden die goed voor hem zorgden.

Cornelis de Gijzelaar, zijn oudoom, werd aangesteld als zijn voogd. De Gijzelaar was getrouwd met Maria Chastelein, een zuster van zijn grootvader Cornelis Chastelein. Uit correspondentie blijkt dat zij een grote genegenheid hadden voor hun *“lieve neefje”* dat Cornelis de Gijzelaar persoonlijk op Texel heeft opgehaald, toen Cornelis Anthony daar op 8 juli 1723 met de retourvloot uit Indië arriveerde⁴⁵. Enkele maanden na zijn aankomst in Holland overleed zijn moeder Anna de Haan, die met haar tweede echtgenoot in Batavia was blijven wonen. Cornelis Anthony was nu een wees. Zijn stiefvader, Johan François de Witte van Schooten, beheerde zijn erfenis in Batavia, totdat hij meerderjarig zou worden.

In Holland ging Cornelis Anthony in Voorburg wonen bij een zekere J. Schimmelpenning, een relatie van zijn stiefvader⁴⁶. De Gijzelaar regelde dat de jongen in Voorburg naar de Franse school ging en later naar de Latijnse school in Leiden⁴⁷. Op 27 november 1724 zond De Witte van Schooten echter aan De Gijzelaar een brief waarin hij hem meedeelde het voogdijschap over Cornelis Anthony over te willen dragen aan J. Schimmelpenning. In zijn antwoordbrief stemt De Gijzelaar daarmee zonder morren in maar er klinkt ook enige boosheid in door over zijn verbroken vriendschap met Schimmelpenning, met wie hij kennelijk in conflict was gekomen en die hij vanwege diens “*hatelijkheid*” een “*onverdragelijk subject*” noemt⁴⁸. Daarbij speelde kennelijk ook de weduwe Van Norden een rol. Zij was niemand anders dan Johanna (Jannetje) Parvé, de dochter van Daniël Parvé en Machteld Chastelein, een zus van de grootvader van Cornelis Anthony. Na het overlijden van haar eerste echtgenoot Wybrandus Lychton, sloot Jannetje Parvé een standshuwelijk met de Amsterdamse arts Isaac van Norden, die destijds woonde op de Keizersgracht. Zelf woonde zij op de Herengracht⁴⁹.

Op 19 september 1727 werd Cornelis Anthony ingeschreven bij de Leidse Universiteit⁵⁰. Op 17 september 1731 begon hij daar aan zijn rechtenstudie⁵¹. Met een dissertatie over schadevergoedingsrecht: “*De Compensatione*”, voltooide hij op 5 maart 1736 zijn studie⁵².

Op 15 mei 1736, kort na zijn afstuderen, werd Cornelis Anthony als burger van de stad Leiden geregistreerd in het poorterboek:

*“Mr. Cornelis Chastelijn is op de getuigenisse van Jacob van der Choese, horlogiemaker, en Willem la Bordus, lector in de Mathesis, als poorter dezer stad aangenomen op 15 meij 1736”*⁵³.

Afb. 29. Inschrijving van Cornelis Anthony Chastelein in het poorterboek van Leiden, 1736.

Vanwege hun overzeese herkomst werden volgens Van Wamelen in Indië geboren kinderen van Europeanen destijds dikwijls achtergesteld ten opzichte van hen die in de republiek waren geboren⁵⁴. Desondanks was Cornelis Anthony trots op zijn geboorte in Batavia. Hij etaleerde dat onder meer door op het voorblad van zijn dissertatie als achtervoegsel bij zijn naam te vermelden: “*Indo Batavus*”. Op enig moment visualiseerde hij zijn herkomst bovendien door een aanpassing aan te brengen in het Chastelein-familiewapen, die alleen bij hem wordt aangetroffen. Daarin symboliseerde hij namelijk dat hij van overzee kwam en in Batavia was geboren⁵⁵.

Zijn Indische herkomst stond vermoedelijk een succesvolle carrière in Leiden in de weg. Daarom verzocht hij de Staten van Holland tot tweemaal toe – in 1730 en in 1735 – om naturalisatie als geboren Hollander zonder Indisch bloed. Die naturalisatie werd hem pas op 21 juli 1745 bij resolutie door de Staten van Holland verleend: “*dat C.A. Chastelein geboren in Oost-Indiën, in alle opzigten zal worden gehouden en erkend, alsof hij een geboren Hollander was*”⁵⁶. Nu stond niets meer een glansrijke carrière in de weg.

Cornelis Anthony trouwde in 1738 met Anna Christina de Bijde, dochter van Nicolaas de Bijde en Elizabeth Anna Crommelin. Zijn schoonvader was Burgemeester en Raad van de stad Leiden, schepen, lid van de Vroedschap en regent van verscheidene lokale hofjes. Zijn schoonmoeder was de dochter van Pieter Samuel Crommelin, burgemeester van Haarlem⁵⁷. Dit huwelijk zou zijn introductie worden in de Leidse regentenkringen en het zou de basis leggen voor zijn maatschappelijke loopbaan.

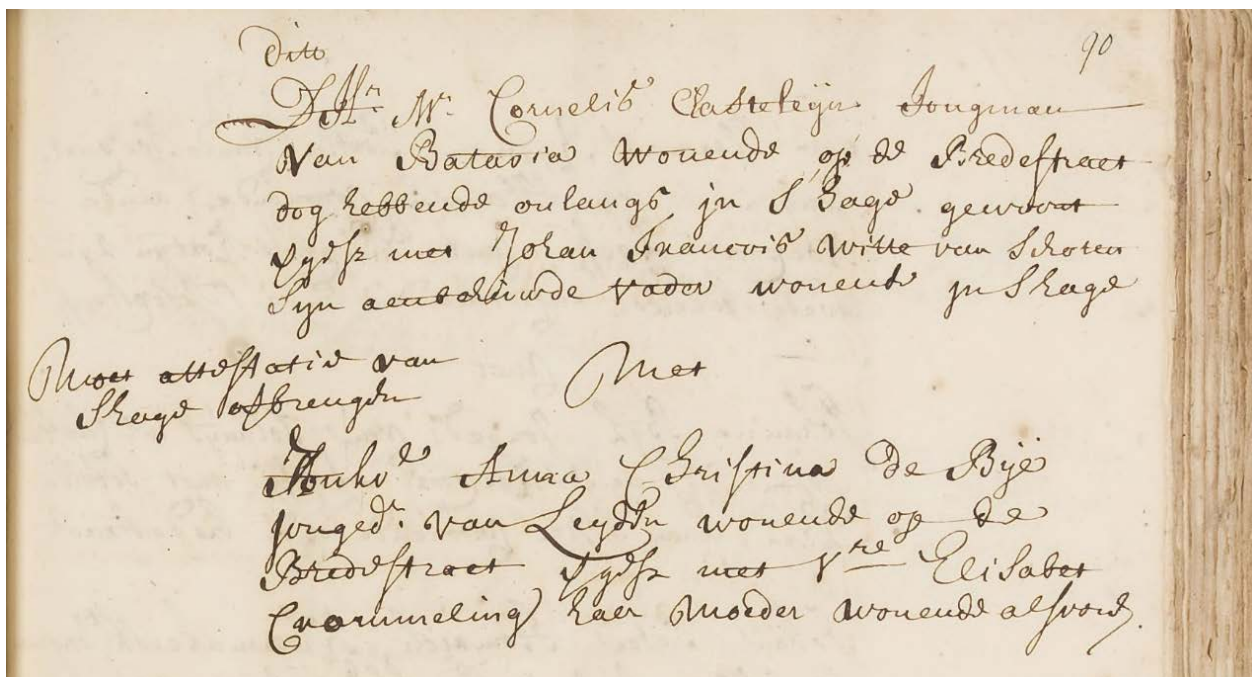
Afb. 30. "Dissertatio juridica inauguralis de compensatione" door "Cornelius Chastelein, Indo Batavus", Leiden, 1736.

De registratie van ondertrouw vermeldt Cornelis Anthony als "Mr Cornelis Chasteleijn jongman van Batavia, wonende op de Bredestraet". Hij woonde toen dus kennelijk in de Leidse Breestraat en de autoriteiten vonden het nodig om zijn geboorteplaats Batavia nadrukkelijk te vermelden. Verder vermeldt de akte "dog hebbende onlangs in 's Hage gewoont (...) met Johan François Witte van Schoten zijn aenbehuude vader wonend te 's Hage".

Hieruit blijkt dat zijn stiefvader Johan François de Witte van Schooten, weduwnaar en tweede echtgenoot van zijn moeder Anna de Haan, inmiddels Batavia had verlaten en naar Holland was teruggekeerd. Hij was op 7 oktober 1734 met de retourvloot van Batavia naar Holland vertrokken met het in 1733 gebouwde spiegelretourschip "Hillegom". Op 6 juli 1735 arriveerde hij op de rede van Texel, waarna hij vervolgens in Den Haag ging wonen. Daar kwam hij oorspronkelijk vandaan. Hij keerde naar Holland terug met een fortuin van circa 900.000 gulden.

Uit de vermelding van de ondertrouwregistratie blijkt verder dat Cornelis Anthony klaarblijkelijk zijn pension in de hofstede van J. Schimmelpenning in Voorburg had verruild voor de woning van zijn stiefvader De Witte van Schooten in Den Haag. Zijn verblijf daar was evenwel van korte duur want op het moment van zijn ondertrouwregistratie, op 17 januari 1738, bewoonde Cornelis Anthony al een zelfstandige woning in de Leidse Breestraat. Kort daarvoor had hij de woning van zijn stiefvader dus verlaten.

Ondanks dat Cornelis Anthony zich reeds in 1736 als poorter van Leiden heeft laten inschrijven, werd het kennelijk toch nodig gevonden dat zijn voorgenomen huwelijk ook in Den Haag werd kennisgegeven. Daarom moest van de afwezigheid van enig bezwaar tegen het voorgenomen huwelijk vanuit Den Haag een attestatie worden afgegeven: "moet attestatie van 's Hage afbrengen". Pas na de afgifte daarvan kon het huwelijk formeel worden gesloten.

Afb. 31. Ondertrouw van Cornelis Anthony Chastelein en Anna Christina de Bij, Leiden, 1738.

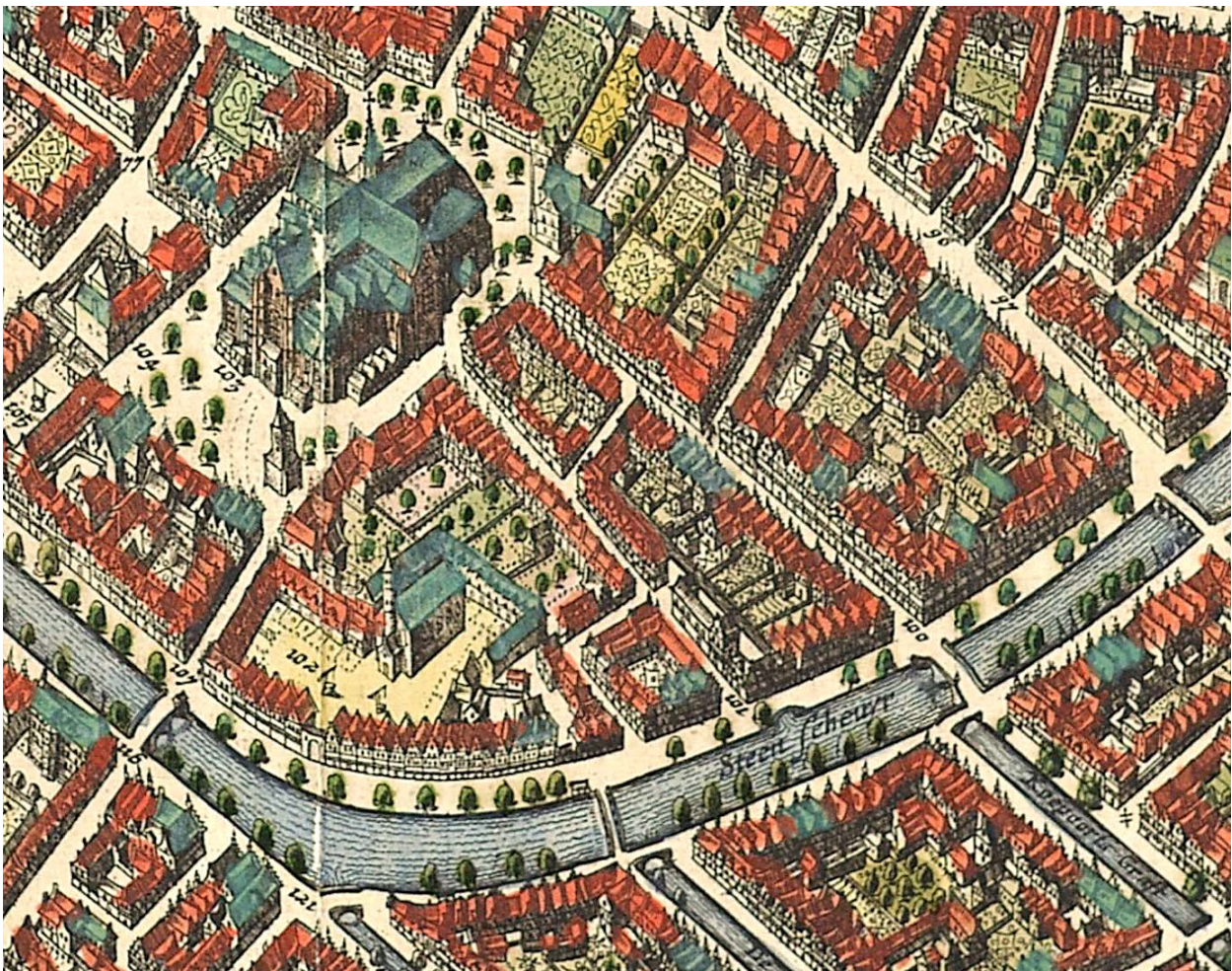
Na zijn huwelijk woonde Cornelis Anthony korte tijd aan het Rapenburg in Leiden, waarna hij verhuisde naar het Steenschuur in een buurt die "Sevenhuizen" werd genoemd⁵⁸. Zevenhuizen ligt ten noorden van het Steenschuur, beginnend vanaf de Nieuwsteeg tot aan het vroegere Faliede Begijnhof. Hij bezat er meerdere woningen⁵⁹. Onder een falie verstond men in de middeleeuwen een regenmantel die vrouwen om zich heen sloegen. De begijnen droegen dit soort mantels, vandaar dat hun gebouw de naam Faliede Begijnhof kreeg.

Belastinggegevens over Zevenhuizen geven aan dat de stadswijk 'Bon Zevenhuizen', waartoe ook het Steenschuur behoorde, in 1498 de op één na rijkste wijk was van de stad. In de tweede helft van de zestiende eeuw lijkt de welstand er enigszins afgenomen te zijn en werd Zevenhuizen als een gemiddelde wijk beschouwd. Niettemin waren in deze periode de belastingaanslagen aan het Steenschuur nog altijd fors hoger dan het gemiddelde in Leiden. Een ander gegeven dat wijst op de relatief hoge sociale en economische status van de bewoners aan het Steenschuur is dat diverse bewoners deel uitmaakten van de zogenoemde

Veertigraad. De Veertigraad was een bestuurlijk college van de veertig rijkste burgers van een stad die een voordracht mochten doen voor de benoeming van burgemeesters en schepenen. Met dit privilege hadden rijke burgers grote invloed op het bestuur van hun stad.

Veertigraad was een ambt voor het leven. Na het overlijden van een lid van de Veertigraad wezen de overige leden een opvolger aan volgens coöptatie; een systeem waarbij de leden zelf nieuwe leden kiezen of aanwijzen. Om in dit college benoemd te worden, moest men aan diverse criteria voldoen, waaronder het bezit van een zekere welstand en aanzien. In de zestiende eeuw maakten niet minder dan tien bewoners aan het Steenschuur deel uit van dit college⁶⁰. Ook de zeventiende- en achttiende-eeuwse bewoners van de panden in Zevenhuizen behoorden tot de betere klasse.

Na de terugkeer van zijn stiefvader De Witte van Schooten uit Indië kwam Cornelis Anthony in het bezit van een niet onaanzienlijk vermogen. Zijn stiefvader had in Batavia, kort voor zijn terugkeer naar Holland, alle roerende en onroerende zaken van de familie verkocht, waaronder landerijen, buitenverblijven en woningen. Het erfdeel van Cornelis Anthony was daardoor niet gering en hij investeerde het in onroerende zaken, onder meer door panden aan het Steenschuur aan te kopen. Nu hij bovendien in gegoede kringen was getrouwd, was een stevig het fundament gelegd om gezeten burger van Leiden te worden.

Afb. 32. Fragment van de plattegrond van Leiden in vogelvlucht met namen en opstanden van gebouwen uit: J. Blaeu, Toneel der Steden van de Vereenigde Nederlanden, 1649.

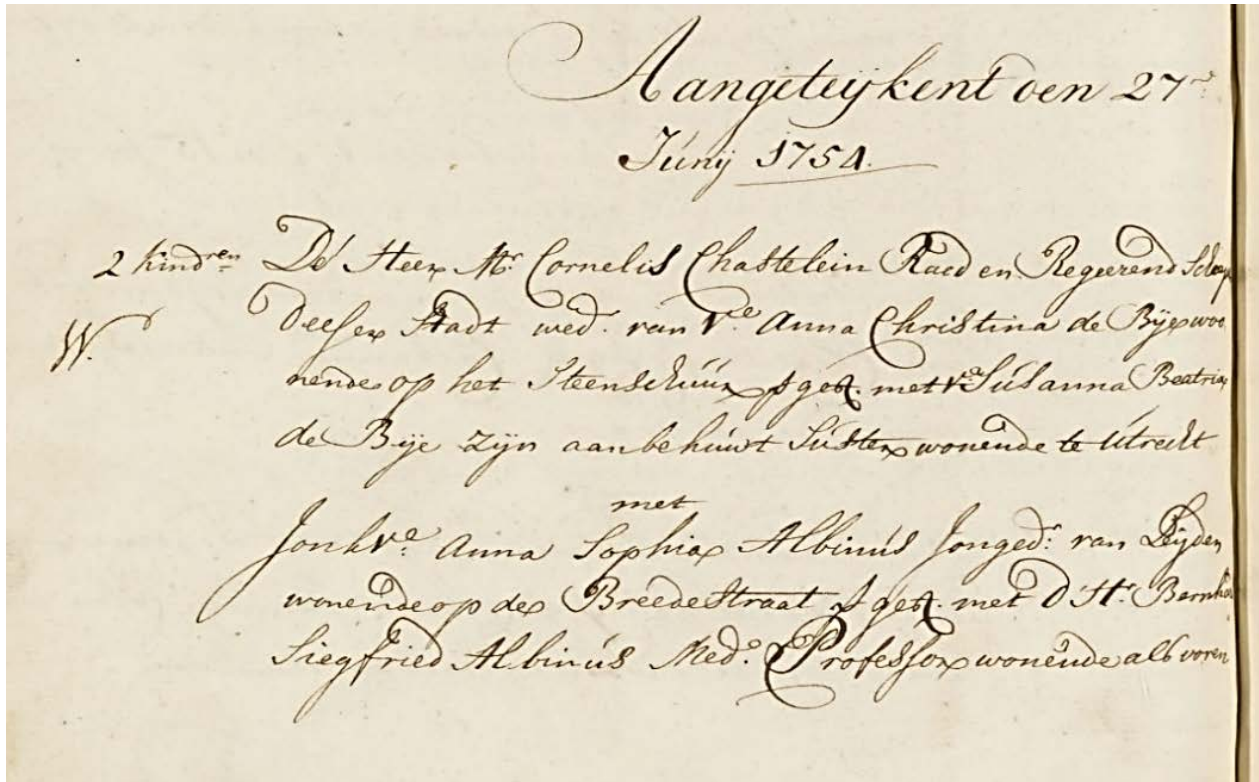
Dit fragment geeft zicht op het Steenschuur te Leiden en de wijk Zevenhuizen. Linksonder (102) het Faliede Begijnhof, linksboven (103) de Pieterskerk. Bij nr. 100 begint de Nieuwsteeg, bij nr. 101 begint de Herensteeg.

Eigenaren en huurders van panden in de wijk Zevenhuizen		
Huisnummer	Eigenaar	Huurder
Nr. 1	Jan Vos	Geert Lamers (Rotterdams marktschipper)
Nr. 2	Jacob Coox (Apotheker) Albertus van der Meer (tweede Raad)	
Nr. 3	Weduwe Jacob Coox, hertrouwd met dokter Haver	
Nr. 4	1736: Nicolaas de Bij 1763: Cornelis Anthony Chastelein 1788: Prof. Florus Jacobus Voltelen	2 knechten, 2 meiden en een kind
Nr. 5	Adriaan Honcoop (boekverkoper) en nadien zijn weduwe	
Nr. 6	Cornelis Pieter Chastelein Willem van Hal	Willem van Hal Hendrik Lamp (pedel van de universiteit).
Nr. 7	Cornelis Anthony Chastelein Prof. Florus Jacobus Voltelen	Hendrik Poeje en echtgenote Knecht van de buurt
Nr. 8	Cornelis Anthony Chastelein Prof. Florus Jacobus Voltelen	Leeg
Nr. 9	Cornelis Anthony Chastelein Prof. Florus Jacobus Voltelen	Leeg
Nr. 10	Cornelis Anthony Chastelein Prof. Florus Jacobus Voltelen	Marcus van der Mieren en echtgenote (rokkieswerker)
Nr. 11	Cornelis Anthony Chastelein Prof. Florus Jacobus Voltelen	Catharina Blanker Hendrik Poeje
Nr. 12	Weduwe Turk (katoenwinkelierster)	Bewoner
Nr. 13	Weduwe Turk (katoenwinkelierster)	
Nr. 14	Nicolaas de Bij Cornelis Anthony Chastelein Johannes Luzac (boekverkoper)	
Nr. 15	Gerrit Kuijpers Johannes Luzac (boekverkoper)	Weduwe Seuter (sterke drank verkoopster) Jan Pellegrom (kleermaker)
Nr. 16	Jan Stonzelaar Johannes Luzac (boekverkoper) Cornelis Anthony Chastelein Prof. Florus Jacobus Voltelen	
Nr. 17	Cornelis Pieter Chastelein	Paulus Hoorn (droogscheerder) met echtgenote en 2 kinderen

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat Cornelis Anthony, en later zijn zoon, een groot deel van de panden in Zevenhuizen bezat, waar zij zelf ook woonden. Anna Christina de Bij en Cornelis Anthony Chastelein kregen er in totaal acht kinderen, waarvan zes op jonge leeftijd stierven. Allen werden aan het Steenschuur geboren.

Slechts hun dochter Anna Elisabeth (1641-1773) en hun zoon Cornelis Pieter bleven in leven. Anna Christina de Bij overleed in het kraambed bij de geboorte van haar achtste kind, op 25 november 1752. Op 2 december werd zij in de Hooglandse Kerk begraven, waarna Cornelis Anthony als weduwnaar door het leven ging. Hij hertrouwde in 1754 met Anna Sophia Albinus, dochter van de Leidse hoogleraar geneeskunde, anatomie en chirurgie, Bernhard Siegfried Albinus. Hun ondertrouw werd op 27 juni 1754 geregistreerd en als Raad en regerend Schepen van Leiden bleef hij wonen op het Steenschuur⁶¹. Bij hun

huwelijk was zijn schoonzus Susanna Beatrix de Bije zijn getuige. Zij was de zuster van zijn overleden vrouw Anna Christina de Bije. Susanna Beatrix was in 1753 getrouwd met Johan Fredrik Roëll, die destijds secretaris was van de stad Utrecht.

Afb. 33. Ondertrouw van Cornelis Anthony Chastelein en Anna Sophia Albinus, Leiden, 1754.

Het hechte onderlinge netwerk van de Leidse regenten blijkt niet alleen uit hun zorgvuldig gekozen huwelijkspartners, maar wordt ook geïllustreerd met de benoemingen in het Leidse stadsbestuur, “de Heeren veertig”, door de Staten van Holland en West-Friesland. Vrijwel alle benoemde leden van de Vroedschap stonden in een nauwe relatie met elkaar door huwelijken, lidmaatschappen van organisaties of door ambten die zij bekleedden. Op 18 oktober 1748 worden onder andere benoemd: Nicolaas de Bije, Jan Fredrik Gronovius en Cornelis Anthony Chastelein (afb. 34)⁶².

De historicus J.E. Elias beschreef in 1963 de onderlinge familieverbanden van de leden van de Vroedschap van Amsterdam⁶³. In Leiden werd echter al in 1748 een anoniem pamflet verspreid, waarin de familiebanden tussen de toenmalige regenten en Vroedschapsleden uitgebreid werden beschreven en ook werden bekritiseerd. De regenten werden met naam en toenaam genoemd en Cornelis Anthony wordt erin vermeld als “Cornelis Chastelein uit Indiën”.

Het is een bijzonder interessant pamflet, getiteld: “Waaragtig onderzoek wegens verzuim in het waarnemen der oude handvesten van Leiden: als ook middelen ter verbetering der finantiën; en voorkoming van Hollands dreigende val, onder de sinspreuk *Veritas odium parit*”⁶⁴. Naar dat pamflet werd destijds ook door andere anonieme schrijvers van schotschriften verwezen, ter illustratie van de bestuurlijke misstanden onder de regenten⁶⁵. Uitvoerig wordt erin betoogd hoe nepotisme en eigenbelang het stadsbestuur destijds corrumpeerden. Praktijken die als opmaat kunnen worden gezien voor de onvrede die uiteindelijk leidde tot de ontknoping van 1795, waarbij een einde kwam aan de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en door de patriotten de Bataafse Republiek werd uitgeroepen⁶⁶.

Als regent bekleedde Cornelis Anthony in Leiden verscheidene bestuursfuncties en ambten en hij werd een gewaardeerd lid van de Leidse regentenaristocratie. Het onderstaande overzicht geeft een overzicht van zijn belangrijkste ambten en functies.

WILLEM, CAREL, HENDRIK, FRISO, by der gratie Gods Prince van Orange en Nassau, Graaf van Catzenelbogen, Vianen, Dietz, Spiegelberg, Buuren en Leerdam, Marquis van Veere en Vlissingen, Heer en Baron van Breda, Beilstein, der Stad Grave en Lande van Cuik, Liesveld, Dieft, Grimbergen, Herftal, Crandendonk, Warneton, Arlay, Noferoy, St. Vith, Daasburg, Polanen, Willemstad, Niervaart, Ysselstein, Bredevoort, Steenberg, St. Maartensdyk, Geertuidenberg, Turnhout, Zevenbergen, de hooge en laage Zwaluwen, Naaldwyk, Heer van Ameland, Erf-Burggraaf van Antwerpen en Befançon, Erf-Marfchaik van Holland, Erf-Stadhouder, Capitein Generaal en Admiraal der Vereenigde Nederlanden, alsmede Capitein Generaal en Admiraal van de Unie, mitsgaders Ridder van de Kouffeband &c. &c. &c.

Doen te weeten; dat Wy in deze bekommerlyke tyden meer ter harten nemende, als dat de reſpectieve Steden dezer Provincie onder ons Stadhouderſchap reſſorterende, mogen worden gebragt in ſdanige orde en Regeeringe, waardoor derzelver ruft en voorſpoed werde geſtelligert, en Ons door de Regeeringe der Stad Leyden voorgedragen zynde, dat in dezelve Stad tuſſen de Regenten en Ingeſetenen ſoosdanige diſſidentie was ontſtaan, waar door Ons goed oogmerk niet kan worden bereikt, en waar door Burgermeſters, Schepenen en verdere Regenten der voorſ. Stad, waren beweogen geworden te declareren, geneigt te zyn om liever hunne bedieningen neder te leggen, en ontſlagen te werden van hunnen Eed, dan door het continueren in dezelve verdere onluſt onder de Ingeſetenen te ocaſionneren, en voorts uit het Rapport van Onſe Commiſſariffen Frederik Hendrik Baron van Waſſenaar, Heer van Beide de Katwyken en 't Sand, beſchreven in de Ridderſchap van Holland en Weſt-Vrieſland, Heemraad van Rhyland, en tegenwoordig Miniſter Pleinpoenariſ op het Congres te Aaken, mitsgaders Willem Pauw, Raad in den Hoogen Raad in Holland, die Wy (om preſentte affaires Ons perſoonlyk in de voorſ. Stad niet ~~kunſende laten vinden~~) ~~derwaards~~ hadden gezonden, van al het voorſ. nader zynde geïnformeert, hebben goedgevonden de voorſ. meening en intentie der gemelde Regenten met Onſe approbatie te ſeconderen; dienſtevolgende houden Wy mits dezen de voorſ. Regenten voor ontlaſt van hunne Functien, henlieden bedankehende voor den dienſt aan de Stad Leyden tot nu toe geſprekt, ſoo nogtans dat de voorſ. Regenten daar door geenſins zullen worden gehuſt of benadeelt in haare goede naam en faam, veel min dat dezelve daar uit zullen mogen worden geſpiciert haar in de Regeeringe van Stad of Land niet na behooren gedragen te hebben, interdicierende wel ſtrictlyk een iegelyk wie het zoude mogen wezen, de meergemelde Regenten daar over te argueren, veel meer hunne Perſoenen of Goederen eenigſins te moleſteren, beſchadigen, of incommoderen, dezelve Regenten, mitsgaders hunne Familien en Goederen tot dien einde nemende in Onſe ſpeciale proteſtie en ſauvegarde, alles ingevolge van de Reſolutie ter Vergaderinge van de Edele Groot Mogende Heeren Staten van Holland en Weſt-Vrieſland genomen op den 11. Sept. laſtleden dienſtevolgende hebben Wy goedgevonden te ſtellen, gelyk Wy ſtellen mits dezen, tot

Veertigen.

Mr. Cornelis Schrevelius.
Mr. Abraham Hogenhouck.
Mr. Pieter Gys.
Mr. Dirk de Raet.
Mr. Johan vander Marck.
Mr. Nicolaas vande Velde.
Mr. Nicolaas de Bye.
Abraham Alenſon.

Mr. Simon van Gerwen.
Mr. Nicolaas Willem van Leeuwen.
Mr. Cornelis van Banchem.
Mr. Jacob vander Meer, Heer van Hogerveen.
Mr. Raymond Backer.
Mr. Johan vander Marck, A. Z.
Diderik van Leyden, Heer der Stede Vlaardingen en Vlaardinger Ambagt.
Mr. Petrus Canuus.

Mr. Nij

Mr. Nicolaas vande Velde, D. Z.
Mr. Hendrik van Bouren.
Dionysius van Cruiskerken.
Dr. Jan Frederik Gronovius.
Mr. Willem Paedts.
Mr. Daniel van Alphen.
Mr. Thimon van Schoonhoven.
Mr. Nicolaas van Tol.
Mr. Nicolaas Romswinkel.
Mr. Jacob Pla.
Mr. Cornelis Chastelein.
Mr. Willem Sautyn.
Daniel van Halteren.
Mr. Pieter van Dorp.
Mr. Salomon Lyndiger.
Mr. Coenraad Teding van Berkhout.
Jonkheer Nicolaas van Bortelaar.
Mr. Jacob Heyms.
Mr. Michiel Pompe van Slingeland.
Mr. Adriaan vander Goes.
Mr. Jacob Coffin.
Mr. Jan Hubregts.
Mr. Adriaan Cruick.

En vermits Mr. Johan van den Berg, Burgermeester en Vroedschap der voorſ.

En vermits Mr. David van Royen, Secretaris der voorſ. Stad mede reeds te vooren aan Ons heeft verſogt de diſſidentie van ſyne voorſ. bedieninge, en Wy dezelve om redenen by hem voorgedragen aan dezelve hebben geaccordeert, waer geſerveert om ter bequamer tyd van de voorn. Bedieninge te diſponeren.
Laſtende Onſe Commiſſariffen dezelve in Onſen naam den behoortlyken Eed af te nemen.
Verklaren Wy verders Onſe intentie te weeten, dat het verkieſen der voorſ. Regenten, in maniere als boven gedaan, alleen is geſchied tot meerder ruft en dienſt der voorn. Stad Leyden, en tot wegneming van de Diſſidentie en murmuratie onder de Ingeſetenen aldaar ontſtaan, en zulks zonder eenige praepiſcie ofte conſequentie voor het toekomstende een aauſen van de Privilegien, Vryheden of geregtigheden de voorſ. Stad, de goede Burgeſen of Ingeſetenen derzelver competierende, die Wy verſtaan, dat in haare oude kragt en vigueur zullen blyven.

Gedaan in 't Gravenhage den 18. October 1748.

Was getekent,

PRINCE D'ORANGE & NASSAU.

Ter Ordonnantie van Synen Hoogheid

Was getekent,

J. DE BACK.

Afb. 34. Benoemingen van vroedschapsleden in Leiden, 18 oktober 1748.

Datum benoeming	Functies en ambten van Cornelis Anthony Chastelein
1738	Regent van het Pesthuis te Leiden
2 juli 1743	Regent van de stad Leiden en voorgedragen als Veertigraad of lid van de Heeren Veertig ⁶⁷
21 september 1748	Veertigraad en lid van de Vroedschap
25 september 1747	Lid van het college van Commissarissen tot ontvangst van de 'Liberale Gifte' of 50ste penning ⁶⁸
25 juli 1749	Regerend schepen, wonend op het Rapenburg
4 september 1752	Boelhuismeester, wonend op het Steenshuur
1760	Schout, wonend op het Steenshuur
10 november 1762	Lid van het college van burgemeesters en uittreding als schout ⁶⁹
10 november 1762	Lid van de Vroedschap, hoofdofficier, regerend schepen en commissaris van de gemene-landsmiddelen, over Leiden en Rijnland
29 november 1762	Lid van de Heeren Royeer- of Rekenmeesters
1763	Pluimgraaf en Vroonheer
1763	Regent van het Nederduits Statencollege
1763	Regent van het Bethanië- of Emmaüshof aan de Cellebroedersgracht
1763	Regent van het Brouhovenhof aan de Papengracht
1764	Lid van de Heeren Houtvesteren
1764	Commissaris Politiek van de Leidse Hervormde Kerk
1765	Opgevolgd als Hoofdofficier van de stad Leiden
1765	Bewindhebber der West-Indische Compagnie te Amsterdam
10 november 1766	Thesauriër Ordinaris der Raden (tweejarige benoeming)
1767	Lid der Heeren Houtvesteren als Thesauriër ordinaris

1769	Regent van het Weeshuis
31 december 1770	Thesauriër Ordinaris der Raden
1770	Kerkmeester (gevolgd door benoemingen in 1771, 1778, 1779 en 1782 en 1783) ⁷⁰
1773	Regent van het Sint Stevenshofje of het Convent van Tetterode aan de Haarlemmerstraat
19 maart 1773	Rentmeester van de Leidse Universiteit
1771	Penningmeester van de trekvaart op Utrecht
1785	Uittreding uit het ambt van Burgemeester dat hij sinds 1762 vervulde

Naast deze functies was hij ook bestuurder van de Latijnse school te Leiden (aangeduid als “*scholarch*”), curator van de Leidse Universiteit en kerkmeester van de vijf belangrijkste Leidse kerken: de Pieterskerk, de Pauluskerk, de Hooglandse kerk, de Onze Lieve Vrouwe Kerk en de Marekerk. Ook bekleedde hij diverse financiële functies. Zo was hij Royeer- of Rekenmeester en controleerde hij de rekeningen van de Thesaurier, de ontvanger van de gemene-landsmiddelen en de rentmeesters van verschillende stedelijke instellingen. Daarnaast was hij Commissaris Politiek van de Nederduitse Gemeente⁷¹.

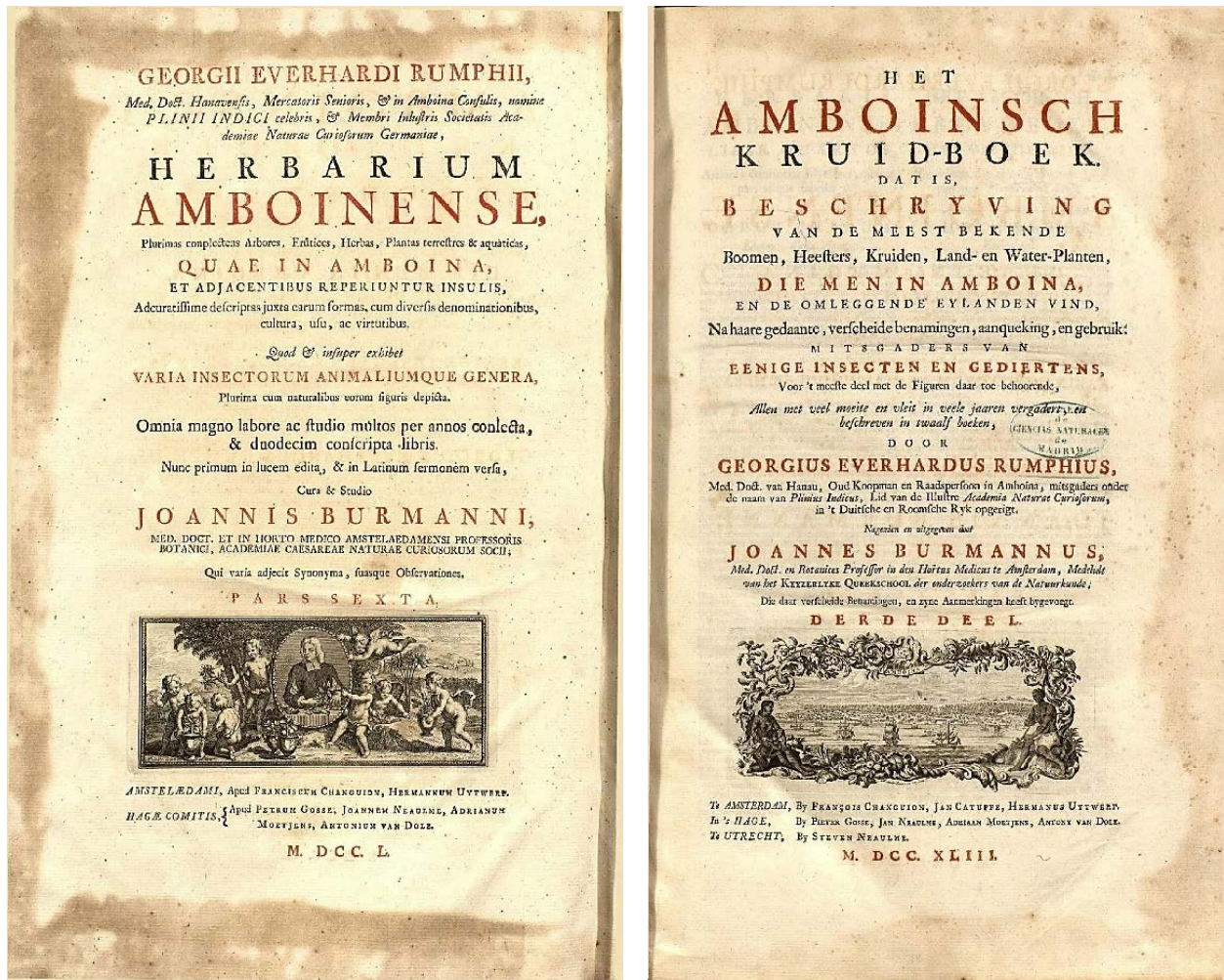
Op 7 oktober 1787 overleed Cornelis Anthony te Leiden, waar hij op 10 oktober is bijgezet in een graf in de Pieterskerk. Zijn weduwe overleed op 29 mei 1788 en ook zij werd daar begraven⁷². Uit notariële akten uit 1788 blijkt dat hij, naast roerende zaken, een vermogen van f221.867 bezat⁷³. Ook bezat hij veel onroerende zaken in Leiden en omgeving, waaronder landbouwgronden en woningen⁷⁴.

Een interessant onderdeel van zijn nalatenschap, mag hier overigens niet ongenoemd blijven. Het betreft zijn legaat aan de Leidse Universiteit van boeken die oorspronkelijk in bezit waren van zijn grootvader Cornelis Chastelein (1657-1714). Daarom volgt hieronder, aan het slot van dit hoofdstuk, een korte toelichting op zijn schenking van het beroemde “*Herbarium Amboinense*” aan de Leidse Universiteit. Het zijn boeken waarin de botanicus Georgius Everhardus Rumphius de lokale flora op Ambon heeft beschreven.

Zijn grootvader Cornelis Chastelein (1657-1714) en diens Bataviase vrienden Johannes Camphuijs, Pieter van Hoorn, Joan van Hoorn, Isaac de l’Ostal de Saint Martin en Herbert Jager, werden de “*Bataviasche Kring*” genoemd. Zij waren niet alleen vrienden maar deelden ook een grote belangstelling voor de ethische aspecten van het koloniale bestuur, het rechtssysteem, de multi-etnische samenleving en de taal- land- en volkenkunde. Een verbindende factor tussen hen was hun hervormingsgezinde opvatting over de Indische kolonie, de landbouw, en de positie van de inheemse bevolking. Zij stonden in nauw contact met de botanicus Georgius Everhardus Rumphius die op Ambon de lokale flora beschreef. Een belangrijke verdienste van dit gezelschap was hun betrokkenheid bij Rumphius en hun medewerking aan de totstandkoming, de reproductie en het behoud van zijn wereldberoemde botanische boeken. Met hun medewerking en onder hun beschermheerschap kon Rumphius zijn natuurhistorische werken voltooien. Zijn Bataviase vrienden zorgden ervoor dat de boeken behouden bleven voor de tegenwoordige generaties.

J.P. Lotsy geeft in zijn essay een beschrijving van de bewaard gebleven manuscripten en kopieën van manuscripten van het Ambons herbarium⁷⁵. Cornelis Chastelein heeft tot aan de dood van Rumphius zorggedragen voor de collectie, het beheer, en de vervaardiging van afschriften van de manuscripten van Rumphius en zijn assistenten. De manuscripten van de eerste zes delen van het twaalfdelige werk zijn in 1692 naar Holland verscheept. Doordat het schip nooit in Holland is aangekomen, zijn die manuscripten verloren gegaan. De eerste boeken die in Holland arriveerden, waren kopieën die Cornelis Chastelein had laten maken. In 1696 verzond hij de eerste kopieën van de delen een tot en met zes (een tweede kopie behield hij zelf). Ook zond hij gelijktijdig de manuscripten van de delen zeven, acht en negen van Batavia naar Holland. De manuscripten van de delen tien, elf en twaalf werden op 24 september 1696 vanuit Ambon naar Batavia gezonden, daar gekopieerd en in 1697 naar Holland gezonden. Het auctuarium uit 1701 is in opdracht van Cornelis Chastelein gekopieerd, waarna het origineel in 1704 in Holland is aangekomen.

Zowel de originele manuscripten als de zogenaamde Camphuijs-De Saint Martin-Chastelein-kopieën van het werk van Rumphius worden nog altijd bewaard in de Leidse universiteitsbibliotheek, maar de vraag is hoe ze daar gekomen zijn. Aangenomen moet worden dat de manuscripten van het werk – voor de eerste zes delen zijn dat dus de eerste kopieën en voor de overige delen, inclusief het auctuarium, zijn dat de originele manuscripten – door Cornelis Chastelein aan de Bewindhebbers van de VOC in Amsterdam zijn gezonden. Lotsy vermeldt dat zijn deze folianten, volgens het Leidse Donum-boek, uiteindelijk in 1826 in Leiden zijn gekomen, doch zonder vermelding van wie zij afkomstig waren en waar zij vandaan kwamen.

Afb. 35. Voorblad van deel VI van het *Herbarium Amboinense* of *Amboinsch Kruid-Boek* door de “Plinius Indicus” Georgius Everhardus Rumphius

Cornelis Chastelein bezat een volledige Camphuijs-De Saint Martin-Chastelein-kopie van het werk van Rumphius. Toen hij overleed in 1714 werd zijn zoon Anthony de erfgenaam van zijn roerende zaken, waaronder ook deze Camphuijs-De Saint Martin-Chastelein-kopie.

In februari 1715 stierf Anthony en zijn weduwe bleef achter met twee jonge kinderen. In 1717 hertrouwde zij met Johan François de Witte van Schooten. Enkele jaren na dit huwelijk stierf Anna in 1723. Zij was na Anthony's dood boedelhoudster geworden van haar eigen erfdeel en tevens van het erfdeel van haar minderjarige kinderen.

Na haar dood volgde De Witte van Schooten haar op in dit recht omdat de kinderen toen nog steeds minderjarig waren. In het testament van Johan François de Witte van Schooten, door Notaris Crul opgemaakt in Batavia op 9 september 1723, is over de boeken de volgende passage opgenomen:

“Aan de vermaarde en illustere Universiteit van Leyden, om tot een eenwige gedagtenisse in deselver bibliotheecq onder de manuscripten bewaart te worden het Amboinsche Cruydeboek dat is, beschryvinge van de meest bekende bomen, heesteren, cruyden, land en waterplanten die men in Amboina en de omleggende eylanden vind, naar haare gedaente, diverse benaemingen en gebruyk, mitsgaders voor 't meeste deel met figueren daartoe behorende, alles met veel moeyten en vlyt in vele jaren te saemen gedraegen en beschreven in 12 boeken door de heer Georgius Everhardus Rumphius van Hanau, in Rijck opgeregt, benevens het Actuarium of toevoegsel van denselven, alle met de hand geschreven van Rumphius met platen en in rood leer gebonden, bestaande dus te saamen in dertien deelen in folio, versoekende den Heere testateur by desen eerbiedig aan Haar Edlens de Hooge Indiase regeringe dat voors. Boeken aan welgemelte Universiteit met 's E. Comps. schepen mogen worden toegesonden.”

Hieruit kan niet anders worden geconcludeerd dan dat het hier gaat om de zogenaamde Camphuijs-De Saint Martin-Chastelein-kopie van het werk van Rumphius. In de Leidse universiteitsbibliotheek wordt die kopie immers beschreven als dertien gebonden foliobanden geheel in rood marokijnleer. De manuscripten daarentegen bestaan uit zeven gebonden foliobanden.

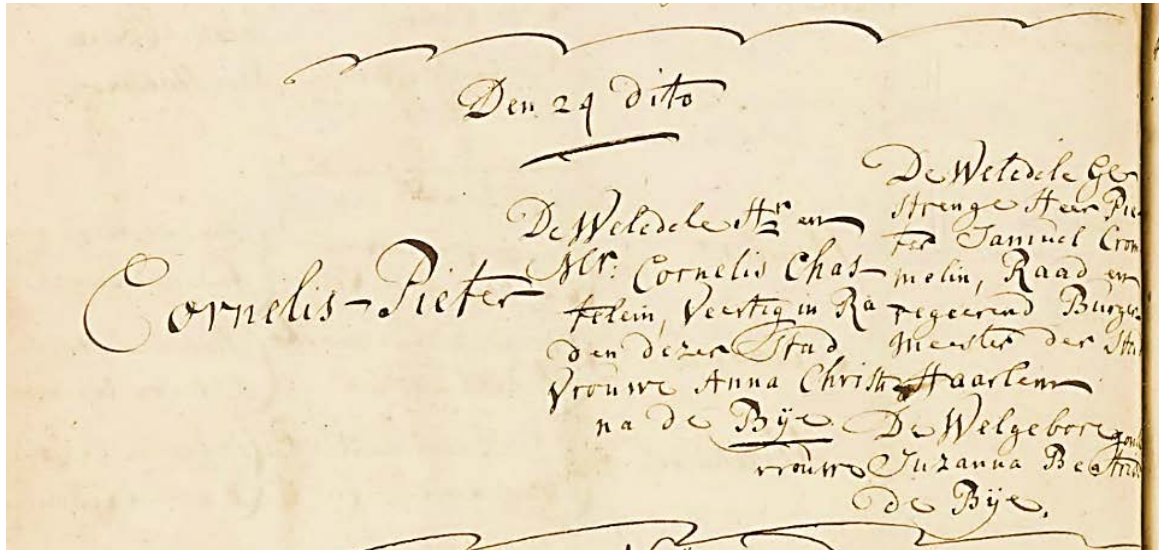
De Camphuijs-De Saint Martin-Chastelein-kopie van het werk van Rumphius was dus in 1623 nog in Batavia in bezit van Johan François de Witte van Schooten. Hij repatrieerde in 1734 naar Holland en ging in Den Haag wonen, waar hij op 24 januari 1742 overleed. Hij werd begraven in de Kloosterkerk aan het Lange Voorhout waar zijn grafzerk nog altijd te vinden is. Uiteraard heeft hij zijn boekenbezit mee naar Holland genomen, als hij het al niet op een eerder moment aan zijn stiefzoon Cornelis Anthony Chastelein heeft doen toekomen. Wat er exact is gebeurd, kan niet meer worden achterhaald. In elk geval staat vast dat Cornelis Anthony Chastelein het herbarium van Rumphius op enig moment in zijn bezit heeft gekregen.

Uit de notulen van het Leidse universiteitsbestuur van 22 oktober 1787, de dag waarop Cornelis Anthony overleed, blijkt dat zijn testament op die dag is voorgelezen. Hij was immers rentmeester en curator van de universiteit. In dat testament van 1 maart 1787 legateert hij aan de Leidse universiteitsbibliotheek *“het manuscript en daarbij geteekende natuurlijke bijzonderheeden van Rumphius Amboinsch Kruydeboek, 15 deelen in foliogebonden in roodleere banden”*. De universiteit accepteerde op 22 oktober 1787 het legaat in een resolutie van de curatoren, die op dezelfde dag werd aangenomen⁷⁶. Daarmee is verklaard hoe de imposante werken van Rumphius via Cornelis Anthony in het bezit zijn gekomen van de Leidse Universiteit.

Het is niet onwaarschijnlijk dat na de opheffing van de VOC, de Leidse universiteitsbibliotheek eveneens als logische bewaarplaats werd beschouwd voor de manuscripten (de folianten) die tot dan toe in het bezit waren van de bewindhebbers van de VOC. Onduidelijk is echter waar die folianten tot 1826 zijn bewaard. In elk geval is bekend dat ze in 1826 aan de Leidse universiteitsbibliotheek zijn geschonken. Ze worden nog altijd in Leiden gekoesterd en bewaard.

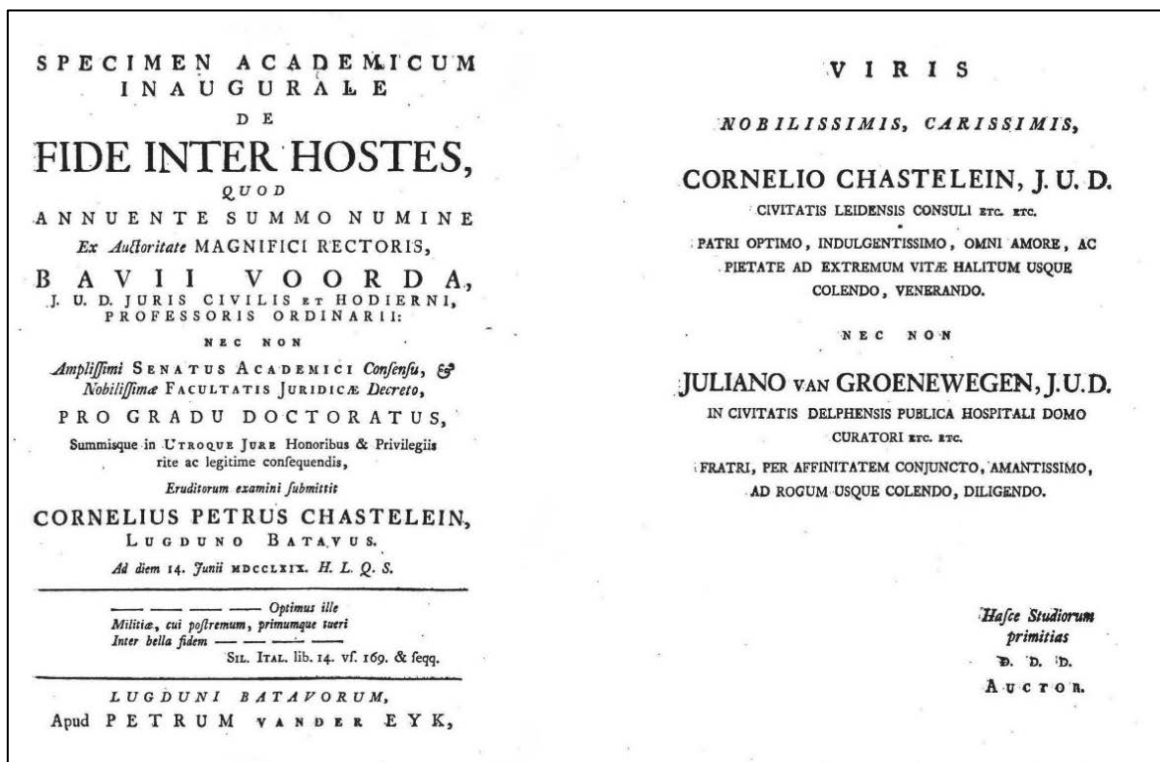
8 Cornelis Pieter, laatste in de stamreeks

Cornelis Pieter werd op 22 november 1748 geboren met 'een zilveren lepel in de mond', zoals dat heette. Op 24 november werd hij in de Hooglandse Kerk gedoopt in aanwezigheid van zijn ouders, zijn grootvader Pieter Samuel Crommelin en de zuster van zijn moeder, Susanna Beatrix de Bije⁷⁷.

Afb. 36. Doop van Cornelis Pieter Chastelein, Leiden, 1748.

Over zijn jeugdijaren is weinig bekend. Hij bezocht de Latijnse school in Leiden en er bestaat van hem nog een 296 pagina's tellend handschrift, gedateerd 9 november 1762, waarin hij de Latijnse grammatica, syntaxis, samenstellingen en metrum heeft beschreven. Ook komen er vertaal oefeningen in voor. In de marge van het manuscript tekende hij vermakelijke abstracte figuren en tekeningen⁷⁸.

Afb. 37. "Specimen Academicum Inaugurale de fide inter hostes" door "Cornelius Petrus Chastelein", Leiden, 1769.

Nadat hij de Latijnse school had afgerond, ging hij rechten studeren aan de Leidse Universiteit. Een studie die hij op 14 juni 1769 met succes voltooide, waarna hij praktiserend advocaat werd. Ook hij ging op het Steenschuur te Leiden wonen. Zijn dissertatie was getiteld: "*De fide inter hostes*" en was opgedragen aan zijn Delftse zwager Juliaan van Groenewegen(1739-1773), die met zijn zuster was getrouwd⁷⁹.

Juliaan van Groenewegen werd op 11 september 1756 aan de Leidse Universiteit ingeschreven⁸⁰. Op 21 april 1761 werd hij als poorter van Leiden geregistreerd⁸¹ en op 4 mei 1761 promoveerde hij als jurist⁸². Kort daarop trouwde van Groenewegen met de oudere zuster van Cornelis Pieter. Zijn ondertrouw met Anna Elisabeth Chastelein werd op 1 oktober 1761 geregistreerd en op 19 oktober 1761 werd hun huwelijk in Hazerswoude voltrokken⁸³. Anna Elisabeth Chastelein was in Leiden geboren op 4 juli 1741 en gedoopt in de Hooglandse Kerk op 6 Juli 1741.

Aangeteijkent den 5^{en}
 October 1761.

De Heer Mr Juliaan van Groenewegen,
 Jongman van Delft, wonende op de Bre-
 uwerstraat, geadvisteert met d' H^r Mr Cornelis
 van Groenevelt J. Z. veestig in Raad deser Stad,
 zijn Con, wonende op de Hoijgragt

Met
 Jonkv^e Anna Elisabeth Chastelein, Jongv^e
 van Leyden, wonende op't Steenschuur, geadvis-
 teert met V^o Anna Sophia Albinus, haar
 liefmoeder, wonende als vooren.

Den Bruijdegom, heeft behoortlyk consent van
 zijn Voogden verstoont en overgeleverd

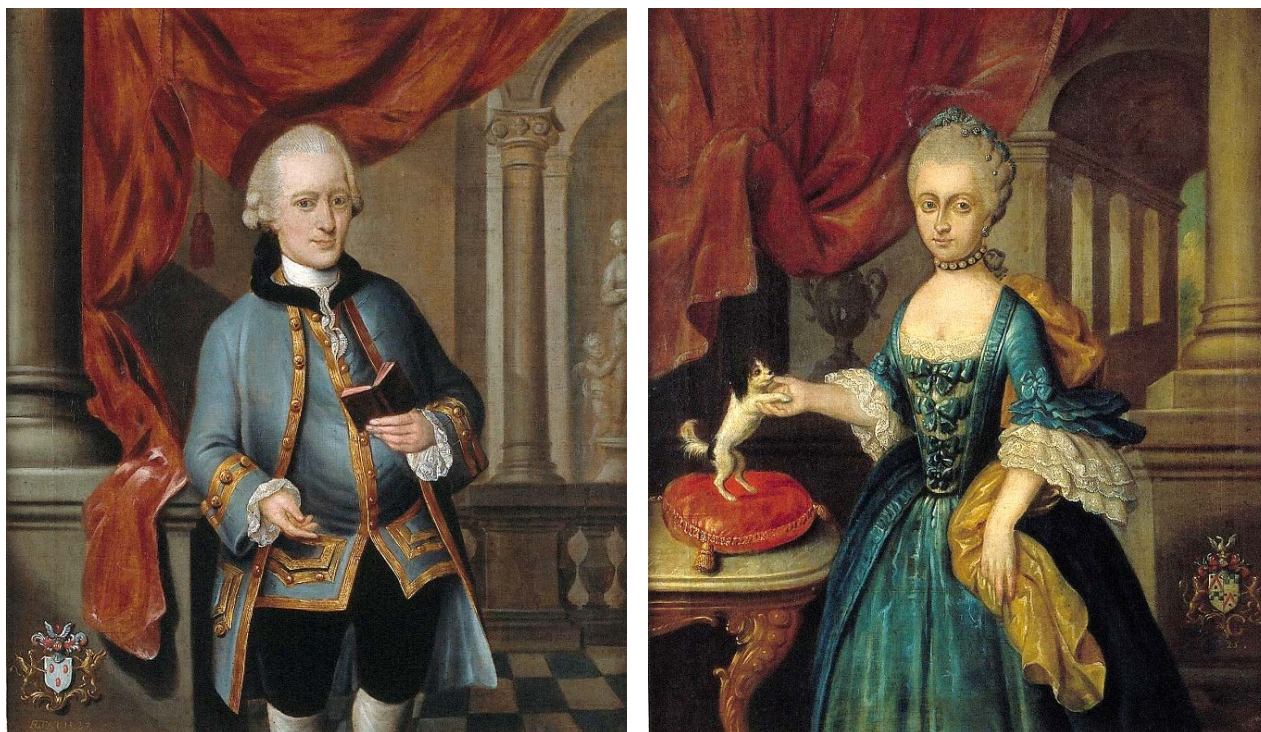
De Bruijs heeft behoortlyk consent van haar
 Vader verstoont en overgeleverd.

Afb. 38. Ondertrouw van Cornelis Anthony Chastelein en Anna Sophia Albinus, Leiden, 1754.

Juliaan van Groenewegen, zoon van Mr. Salomon van Groenewegen en Margaretha van Groenevelt, was in Delft geboren op 30 september 1739. Tijdens zijn leven was hij lid van de Veertigraad en Weesmeester van Delft.

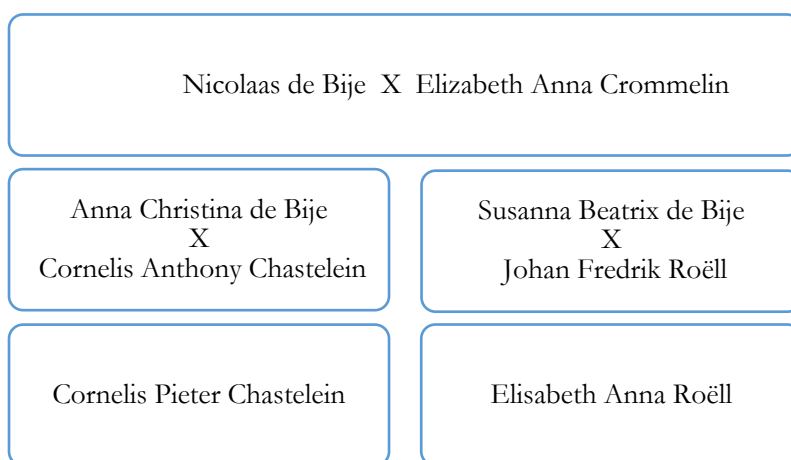
Anna en haar echtgenoot Juliaan zijn kort na elkaar overleden in 1773. Anna overleed in Delft op 9 Februari 1773, waarna ze op 15 februari in de Oude Kerk in Delft is begraven. Juliaan overleed op 6 Maart 1773 eveneens in Delft. Op 12 Maart 1773 werd ook hij in de Oude Kerk begraven.

In 1767 lieten Anna Elisabeth en Juliaan zich portretteren door de uit Mannheim (Baden-Württemberg) afkomstige Duitse kunstschilder Augustus Christiaan Hauck (1742-1801). Hun portretten zijn vervaardigd naar de mode van die tijd. Bijzonder is dat van beide portretten thans nog twee vrijwel identieke sets bestaan die beiden aan Hauck kunnen worden toegeschreven omdat hij alle vier de olieverfschilderijen heeft gesigneerd en gedateerd met het jaartal 1767. Welke set het origineel is en welke een kopie is echter onduidelijk⁸⁴.

Afb. 39 en 40. Juliaan van Groenewegen en Anna Elisabeth Chastelein, door A.C. Hauck (1767).

Cornelis Pieter is na de voltooiing van zijn rechtenstudie geruime tijd vrijgezel gebleven. Op 15 juni 1776 werd de ondertrouw geregistreerd van zijn voorgenomen huwelijk met Elisabeth Anna Roëll. Zij aanstaande echtgenote was een volle nicht van moederszijde, want de zuster van zijn moeder, Susanna Beatrix de Bijе, was op 25 maart 1753 in Utrecht getrouwd met Johan Fredrik Roëll met wie zij samen vier kinderen kreeg.

Een van die kinderen was hun dochter Elisabeth Anna Roëll die in Utrecht werd gedoopt op 9 februari 1755. Van Cornelis Pieter en zijn schoonouders kunnen overigens de handtekeningen worden gevonden onder de akte over de boedelverdeling van Nicolaas de Bijе (1695-1763) en Elizabeth Anna Crommelin

(1699-1778)⁸⁵. Die boedel werd na hun dood verdeeld op grond van het testament dat zij hadden opgemaakt. De notariële akte van die boedelscheiding vermeldt de erfnamen: Cornelis Pieter en zijn schoonouders Johan Fredrik Roëll en Susanna Beatrix de Bije, die onder de akte voor akkoord tekenden. Een interessant kenmerk van de handtekening van Cornelis Pieter is dat hij altijd in de voorletter C een punt plaatste en de datum van ondertekening in de krullen van zijn handtekening verwerkte.

The image shows a close-up of a handwritten document. At the top, it reads 'men Utrecht, te presentie van Johannes Valburg en Willem Hendrik Marienthoff als getuigen'. Below this, there are three distinct signatures. The first is 'J. B. Roëll, geb. de Bye'. The second is a large, ornate signature of 'C. Chastelein' with the date '1779' integrated into the flourishes. The third is a smaller signature, likely of Susanna Beatrix de Bije.

Afb. 41. Handtekeningen van Cornelis Pieter Chastelein en zijn schoonouders Susanna Beatrix de Bije en Johan Fredrik Roëll onder de notariële akte van de boedelscheiding van Nicolaas de Bije en Elizabeth Anna Crommelin, 1779.

In de registratie van de ondertrouw van Cornelis Pieter en Elisabeth Anna wordt melding gemaakt van een schriftelijk verzoek van de bruidegom om ontheffing van de verschijningsplicht. Het verzoek is op 21 juni 1776 aan de Commissarissen van Huwelijksake Zaken overhandigd en goedgekeurd door "die van den Gerechte dezer stad". In het trouwboek in Utrecht wordt vervolgens melding gemaakt van het huwelijk, dat op 9 juli is voltrokken in de Waalse Kerk aan de Breestraat te Leiden⁸⁶.

The image shows a handwritten document, likely a marriage record. At the top left, it says 'Den 15 d.'. At the top right, the year '1776' is written. The main text reads: 'Cornelis Pieter Chastelein, wonende alhier moet Att. van Utrecht met Elisabeth Anna Roëll wonende te Utrecht'. Below this, there is a detailed note: 'Op den 21^{en} Junij 1776 is van wegen den Bruidgom aan Htt. Commissarissen van Huwelijksake Zaken verzoeken gedaan Willem Hendrik Dorij, heeft van wegen den Bruidgom verzoeken gedaan, waaraan is voldaan. Het verzoek is goedgekeurd. Het huwelijk is voltrokken op den 9^{den} Julij 1776 in de Waalse Kerk aan de Breestraat te Leiden. Het huwelijk is geregistreerd op den 15^{den} Julij 1776.' The document is signed 'C. Chastelein'.

Afb. 42. Ondertrouw van Cornelis Pieter Chastelein en Elisabeth Anna Roëll, Leiden, 1776.

Cornelis Pieter en Elisabeth Anna kregen samen zes kinderen van wie alleen het derde kind, Susanna Beatrix, in leven bleef. Hun eerste kind, Anthonie Cornelis (1777-1783), stierf op zesjarige leeftijd. Hun tweede kind, Susanna Beatrix Frederica (1780-1780), bleef na haar geboorte slechts enkele weken leven. Het volgende kind dat zij kregen, Susanna Beatrix (1781-1824), bleef in leven als de laatste rechtstreekse nazaat van de familie Chastelein. In hoofdstuk negen worden over haar en haar nakomelingen nog enkele interessante

wetenswaardigheden beschreven. Na haar geboorte werden weliswaar nog drie kinderen geboren, maar geen van deze kinderen bleef in leven. Het waren Stephanus Mattheus Cornelis (1782-1786)⁸⁷, Anthony Anne (1783-1784) en een ongedoopt kind (1785).

Het overlijden van zijn tweede kind, op 26 februari 1780, heeft Cornelis Pieter zozeer geëmotioneerd, dat hij er een aangrijpend gedicht over schreef, dat door een bevriende Leidse boekdrukker werd uitgegeven en dat hieronder is weergegeven.

**BIJ HET VROEGTIJDIG AFSTERVEN
VAN MIJN DOCHTERTJE
SUSANNA BEÄTRIX FREDERICA.
SLECHTS XVI. DAGEN HET LEVEN GENOOTEN HEBBENDE,**

Op den XXVI. van Sprokkelmaend MDCCLXXX

*De Heere geeft en neemt! zijn wil zij steeds gepreezen!
Hij roept U, tedre Spruit! tot Zich in de eeuwigheid!
Aenbiddelijke God! zult Gij de wond geneezen
Van 't ouderlijke hart, dat heete traenen schreit?
Hoe kort doet Gij dat pand, zo gunstrijk ons gegeven,
Voor 't ouderlijk gezicht, en in hunne armen leven!*

*Hoe jaegt mijn angstig hart! ... o tedre kinderlieve!
Elk trekje, door een stuip, een wreede stuip verwekt,
Was als een scherpe pijl, die mijn gemoed doorgrievde,
En nu ... zo 't schreiende oog nog eene stuip ontdekt,
Straks het lieve Wigt ontzield voor 's ouders oogen,
En voor altijd helaes! aen onzen arm onttoegen:*

*Dan! zwijg o klagend hart! wil in Gods raed niet streeven!
Haer Leven, ja, is kort, doch fel haer smart en pijn:
O God! maak dan een einde aen haer kortstondig leven,
Daer Uw Barmhartigheid haer toch zal gunstig zijn!
Hoe zwaer valt deze Wensch! sterk mij o Hemelvader!
Daer ik, al beevende, U met deze bede nader!*

*Dan zegt! ... zal ik zo ras bij U geboor verkrijgen?
Zijn de oogjes reeds, helaes! van levensglans ontbloot!
Ach! kon mijn wreede mond dien harden Wensch niet
zwijgen?*

*Vertoef! vertoef nog wat, verschrikkelijke dood!
Vertoef! ontzie ons hart! ontzie de zilte tranen,
Die zich om uwe komst een' heeten uitloop baenen!*

*O Vrucht van tedre min! aen onzen Echt verbonden,
O Troosteresje van uw Moeders scherpe smart,
Toen hoop en vreugd bij uw geboorte aen 't kraembed
stonden!*

*In ééns, o liefdespruit, zo waerd aen beider hart!
Die doodelijke trek, zo zichtbaer op uw kaeken,*

*Zal U in korten stond voor eeuwig zalig maeken.
Ik voel Natuur met kracht in mijnen boezem werken,
De Reden kan haer magt niet altijd tegenstaen:
Hoe wordt mijn ziel ontroerd! o Hemel! wil mij sterken!
Ik hoor een zachte snik! ... mijn Kind! ... het is gedaen!
Ontzaggelijke Dood! o Oorzaek onzer traenen!
Moest ge U naer 't kraemvertrek zo ras een' doorgang
baenen?*

*Daer ligt dan onze hoop ontzield voor Vaders oogen!
Vergeefs deel ik den rouw, in Moeders ziel geprent!
Vergeefs druk ik aen 't hart de borst, door 't kind
gezogen!*

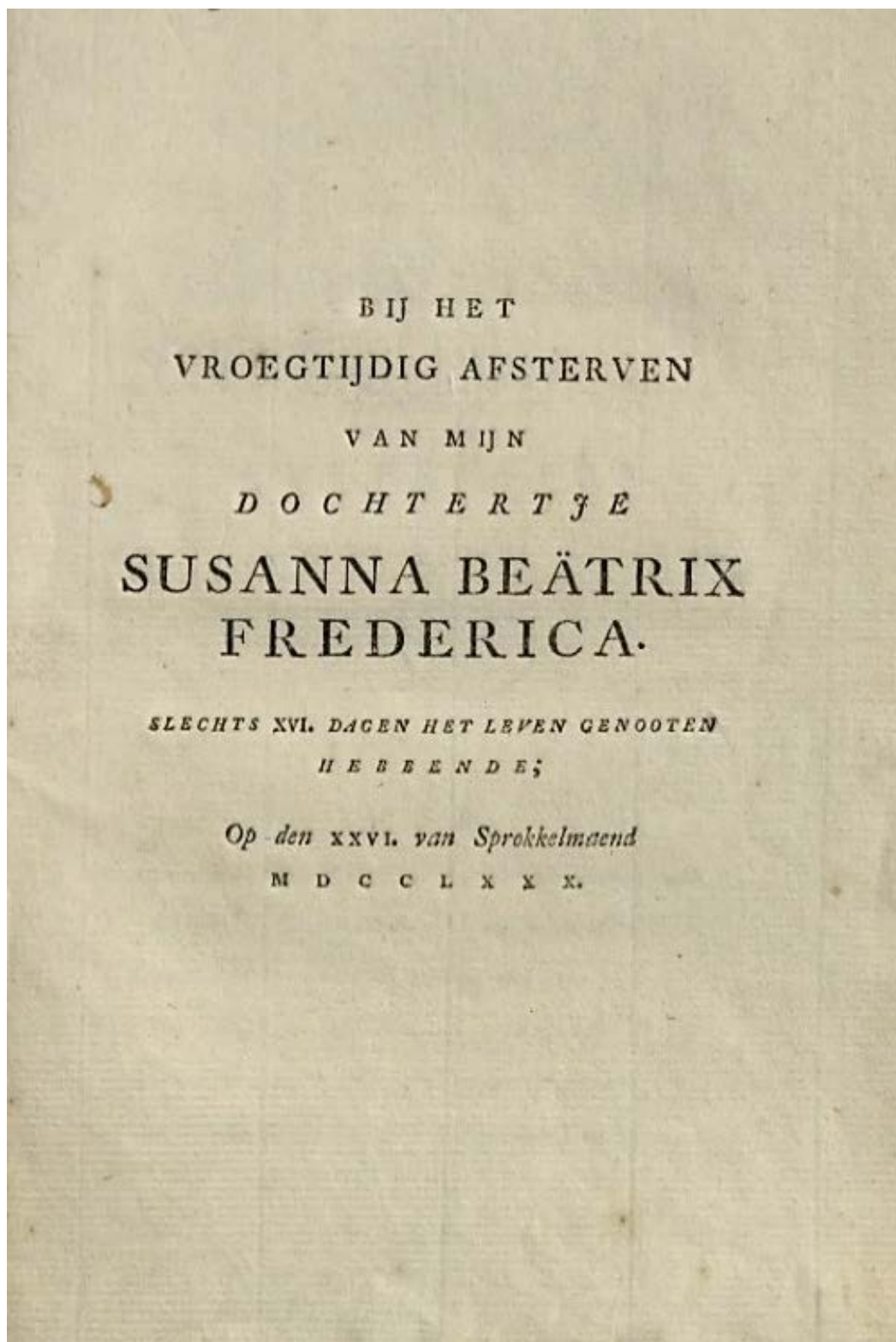
*Vergeefs maakt Moeders druk zich door geschrei bekend!
Niets is in staet die wond, die hartenwond te heelen!
Geen Arts kan eene ziel aen 't Spruitje mededeelen!*

*Schrei dan mijn Wederhelft! schrei, Leven van mijn
Leven!*

*Verligt uw droevig hart door eenen traenenvloed!
Mijn mond, nog buiten staet U troosteeën op te geeven,
Leidt U alleen naer Hem, die alles wijslijk doet:
Heeft Hij ons aerdsch geluk op dezen dag verminderd,
Zijn hand is niet verkort, daer niets zijn almagt hindert.*

*Verligt en troost dat hart, aen 't mijn' zo vast gesloten
Met ketenen van trouw, en zuivre huwlijksmin,
Zoek daer, en in dat pand, het eerst uit ons gesproten,
Zo teêr door ons bemind, zoek daer uw troosters in!
Kom hier o eenigst pand! kom laet ons t'zamen werken
Om 't trouwe Moederhart door uw gestreel te sterken.*

C.P. Chastelein.

Afb. 43. Gedicht van Cornelis Pieter Chastelein bij het overlijden van zijn dochter Susanna Beatrix Frederica, Leiden, 26 februari 1780.

Elisabeth Anna Roëll stierf in het kraambed op 12 maart 1785, tijdens de geboorte van haar zesde kind. Overmand door verdriet, schreef Cornelis Pieter opnieuw een treurdicht. Pieter van Schelle, een vriend van de familie, zond hem daarop een troostdicht op zwart omlijnd papier, als blijk van medeleven met het overlijden van “Betje” en haar kind. Beide gedichten zijn in pamfletvorm in Leiden uitgegeven⁸⁸.

**Op het afsterven mijner tederbeminde ECHTGENOOTE, VROUWE ELISABETH ANNA ROËLL,
In den Ouderdom van ruim 30. Jaeren, binnen Leyden Overleeden, op den 12. maert 1785.**

Mijn hoop, mijn wensch op aerde is thans geheel vervloogen!
Mijn dierb're Wederbelt! helaes! Gij leeft niet meer!
Gij zijt meêdogenloos aan mijnen arm ontkoogen!
Slegts in mijnen hart alleen vind ik uw beeldt'nis weêr!
Nooit zal ik meêr mijn' arm om uwe Leden strekken!
Nooit kusch ik meer uw' mond, die niets dan weêrmin sprak!
Nooit zal mijn oog in 't uwe een' spiegel meer ontdekken,
Waer door de ted're min weêrkerig heenen brak!
Nooit drukt Gij aen mijn hart, waer in Gij steeds zult leeven,
Uw' boezem, of uw hart op mijnen boezem neêr!
Nooit zal uw tong mij meer liefste naemijes geeven!
Die tijd is thans voorbij! helaes! gij leeft niet meer!
Meêdogenlooze Dood! hoe treffend zijn uw slagen!
Slegts éene slag, helaes! doorsnijdt den teêrsten band:
Uw wreedheid hadt bereids drie Kinderen mij ontdraegen;
En nu drukt ge aen twee de moederlijke hand!
Mijn' Kind'ren, die uw' ramp niet regt nog kunt bezeffen!
Gij ted're Wigjes! Gij! Gij kent uw onheil niet:
Houdt op, mijne eenigsten! uw lachjes – ja! die treffen
Mijn al te aendoenlijk hart met hulpeloos verdriet:
Nooit kunt Gij 't moeder-hart, waer onder Gij gedraegen,
Gevoed wierdt, en geweekt, zoo zorglijk, liefd'rijk, teêr,
Door kinderlijk gevele, door liefde meêr behaegen:
Dat hart, mijn teder Kroost! klopt, zwoegt, bemint niet meêr!
Ik zie 't aenminnig beeld der Moeder in uw trekken;
't Zagtzinnig oog van Haer straelt in uw oogen door:
God geef', dat ook haer deugd zich moge in U ontdekken!
Mijn ted're Spruitjes! volgt uw lieve Moeders spoor;
Op dat ge een wederbelt eens kunt gelukkig maeken,
Wier tederminnend hart wordt door uw min gevoed!
Tot d'afgeleefden stand moogt Gij dien voorspoed smaeken,
Die thans uw Vader, reeds voor altijd, missen moet.
Ja! dierb're Teljes! Ja! ik heb het best' verlooren,
Dat mij op aerde was; Gij deelt in 't zelfde lot:
Doch U is moog'lijk nog een heuchlijk deel beschooren;
Mijn heuchlijkst deel ontvloot me, en leeft alleen bij God!
Maer zegt! ... mijn' Zalige! verschoon mijn bitt're klagten!
Was niet altijd mijn wensch uw heil en uw geluk?
En kunt Gij ooit meer heils, dan 't geen Gij smaekt,
verwachten?
Gij zijt een 'hemelling', bevrijd van allen druk!
Wel aen mijn droevig hart! poog dan, ... zwaervigtig poogen!
Poog aen het Albestuur, en aan zijn wijs beleid,
Op te offren uwe smart, op dat zijn Alvermoogen

U, in uw dierbaer Kroost, niet nog meer ramps bereid:
Ik was, helaes ik was! 'k was man; maer 'k ben nog Vader!
Mijn Echtgenoote ontbeert thans geen bijstand meer:
Zij ziet haer zalig Kroost, en haer geluk te gader:
Zij vindt, onstoff'lijk, haer zalig Toontje * weêr!
Maer 't Kroost, het geen ze, laes! te ontijdig moest begeeven,
Dat thans haer zorgen mist, grijpt nu naer mijne hand:
Mijn Kinders! ja! ik wil graag voor U, als Vader, leeven,
Tot mij uw Moeder wagt in beter Vaderland:
Komt dierb're Kind'ren! komt! wisch met uw ted're lippen,
Komt! wisch van mijnen wang de zilte traenen af!
Vangt, vangt de zuchten, die uit mijnen boezem slippen!
En troost uw' Vader steeds, vertroost hem tot aen 't graf!
Wen Gij mijn koud gebeent' ten grave neêr doet daelen,
Juicht dan om mijn geluk, van alle rampen vrij!
'k zal, bij uw Moeder, dan een 'vrijer' adem haelen!
Volzaelige Echtgenoot! deel daer uw heil met mij!

Cornelis Pieter Chastelein

* Dit Kind, de bijzondere lieveling mijner zo ontijdig overledene
Huisvrouw, is, op den twaalfden November 1783., in den
Ouderdom van zes Jaren en drie Maenden, door den dood aen
onzer beide liefde ontrukkt.

AAN MR. C.P. CHASTELEIN

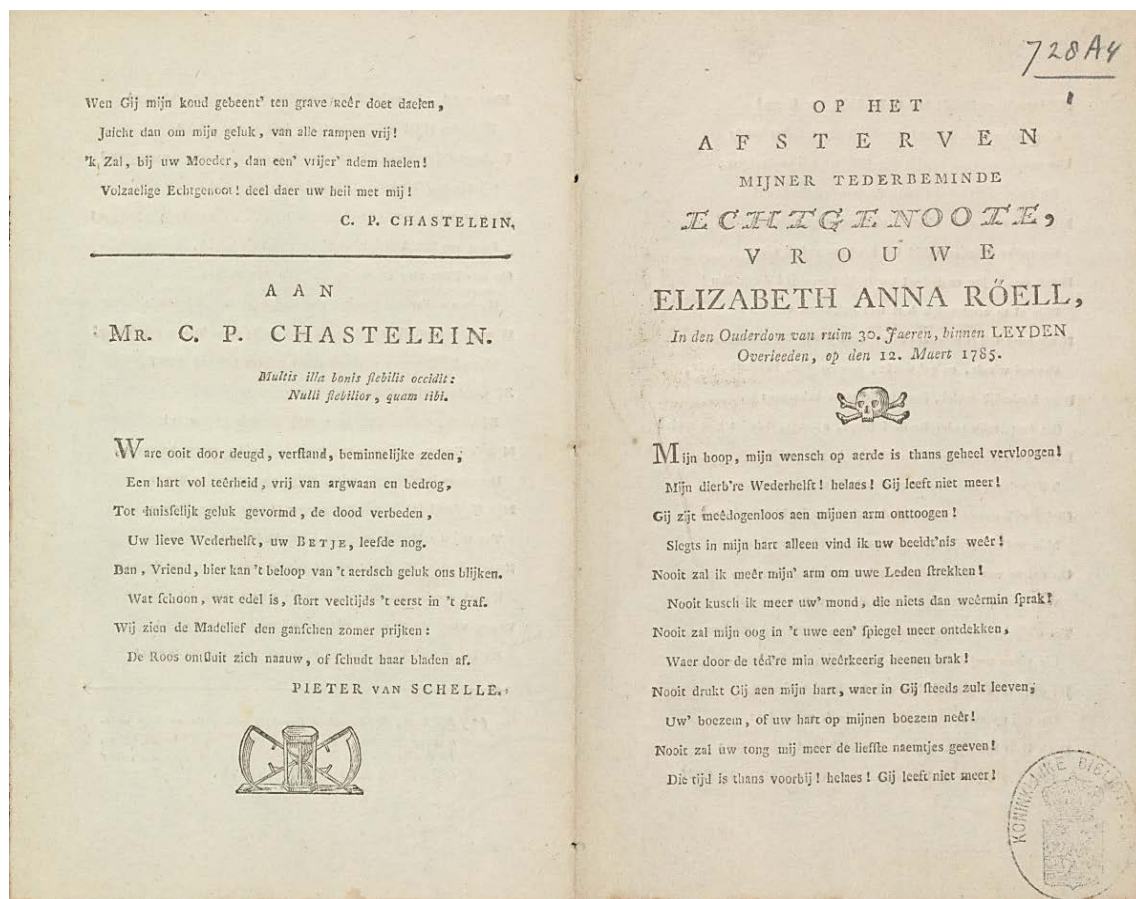
*Multis illa bonis flebilis occidit:
nulli flebilior, quam tibi.*

Ware ooit door deugd, verstand, beminnelijke zeden,
Een hart vol teêrheid, vrij van argwaan en bedrog,
Tot huiselijk geluk gevormd, de dood verbeden,
Uw lieve Wederbelt, uw BETJE, leefde nog,
Dan, vriend, hier kan 't beloop van 't aerdsch geluk ons
blijken.

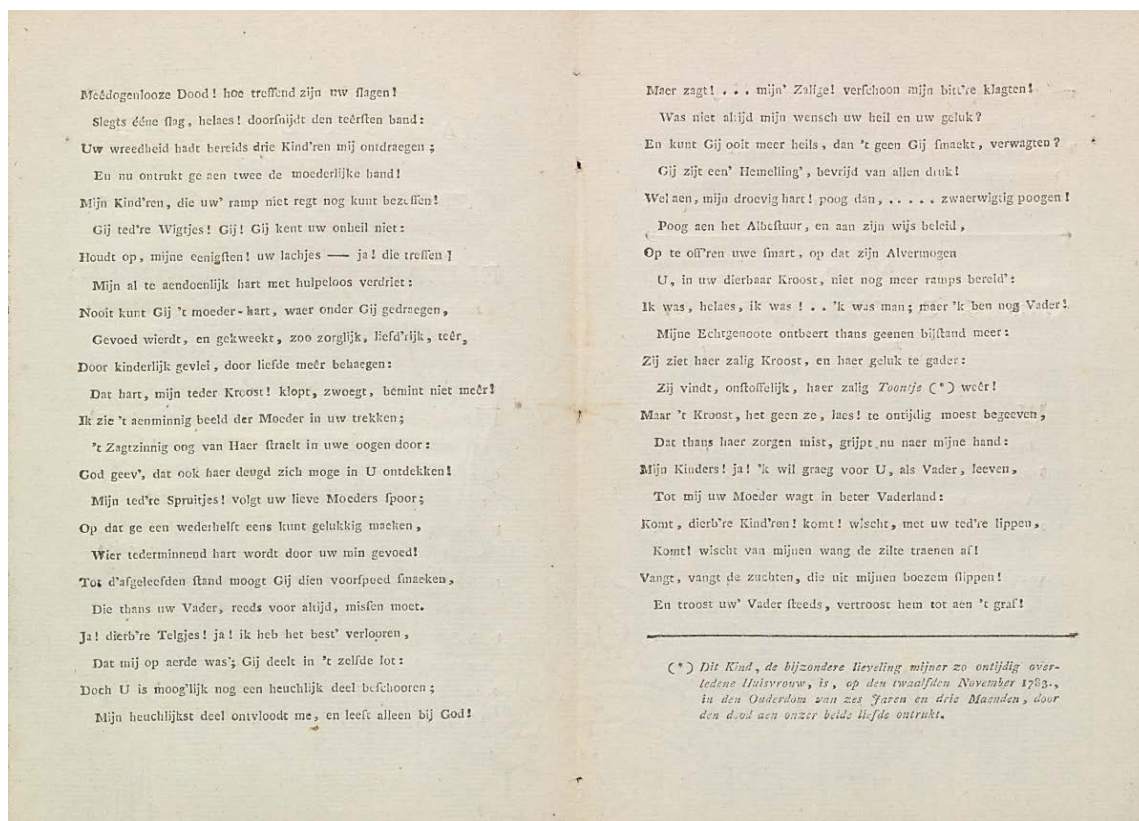
Wat schoon, wat edel is, stort veeltijds 't eerst in 't graf.
Wij zien de Madelief den ganschen zomer prijken:
De Roos ontsluit zich naauw, of schudt haar bladen af.

Pieter van Schelle.

Pieter van Schelle was niet alleen de vriend des huizes en vermoedelijk ook de huisarts van het gezin Chastelein. Hij was veelzijdig en verlicht, arts en literair actief als dichter en uitgever. Hij schreef ook voor de Haarlemse rederijderskamer "Trou moet Blycken". Met zijn verlichte en democratische ideeën werd hij, evenals als Cornelis Pieter, schrijver van pamfletten en was hij actief aanhanger van de patriottenbeweging.

Afb. 44. Pamflet van C.P. Chastelein getiteld: "Op het afsterven mijner tederbeminde echtgenoot, vrouwe Elisabeth Anna Roëll" met een rouwdicht van Pieter van Schelle, Leiden, 1785.

Cornelis Pieter hertrouwde nog in hetzelfde jaar 1785 met de Utrechtse Gerbregta Christina Koopman. Hun ondertrouw werd op 28 oktober geregistreerd en daarbij vallen enkele vermeldingen op. Allereerst had de bruidegom weliswaar zijn papieren overlegd, maar hij nam kennelijk niet de moeite om persoonlijk aanwezig te zijn bij de registratie van zijn ondertrouw. Daarom wordt vermeld dat het bruidspaar pas mocht gaan voor het tweede gebod, nadat de bruidegom persoonlijk verschenen was voor de Schepenen, die als Commissarissen van Huwelijkse Zaken waren aangewezen. Doorgaans werd een huwelijk immers aangekondigd op de drie zondagen volgend op de huwelijksaangifte. Vandaar de vermeldingen: eerste, tweede en derde gebod.

Een wettige huwelijksvoltrekking werd destijds voorafgegaan door de registratie van de ondertrouw, waarbij de aanstaande bruidegom en bruid officieel aangeven te willen trouwen en hun personalia worden vastgelegd in het ondertrouwregister. Vanaf dat moment volgde een periode waarbinnen bezwaar kon worden aangetekend tegen het voorgenomen huwelijk. Als dat huwelijk bovendien in een andere stad plaats vond dan de woonplaats van een van de echtelieden, moest ook een attest uit die woonplaats worden overlegd. Daarvan was in dit geval sprake voor Gerbregta Christina, die in Utrecht woonde. Bij de registratie van de ondertrouw wordt immers vermeld: “moet attestatie van Utrecht overbrengen”. Een attest was een schriftelijke toestemming om te trouwen en een bewijs dat er geen bezwaar was gemaakt tegen het voorgenomen huwelijk en zoals dat heette ‘de geboden onverhinderd waren gegaan’.

*At: Cornelis Pieter Chastelein wonende
 alhier
 moet attestatie van
 Utrecht overbrengen
 Over
 Gerbregta Christina Koopman wonen-
 de te Utrecht*
*Josua L. Ange Not. heeft van
 wegens den Bruidegom behoort
 attestatie overgelegd dog moet den
 Bruidegom voor t'gaan van het tweede
 gebod in persoon voor Heeren Commis-
 sarissen compareeren.*
*op den 5: November 1785 is den Brui-
 gom van H.H. Conim: gecompareert en de
 zake voor het gaan van t' tweede gebod*

Afb. 45. Ondertrouw van Cornelis Pieter Chastelein en Gerbregta Christina Koopman, Leiden, 1785.

Uit de inschrijving van ondertrouw blijkt dat Cornelis Pieter pas op 5 november is verschenen voor de Commissarissen van Huwelijkse Zaken. Pas vanaf die datum mochten zij dus gaan voor het tweede gebod (de tweede huwelijksaankondiging) en de daadwerkelijke huwelijksluiting vond enige tijd later plaats⁸⁹.

Voorafgaand aan dit huwelijk waren op 2 oktober 1785 in een notariële akte de huwelijkse voorwaarden vastgelegd tussen de bruidegom en zijn minderjarige bruid⁹⁰. In de linker marge van het voorblad van die akte is twaalf jaar later, op 20 april 1797, door de notaris een aantekening gemaakt.

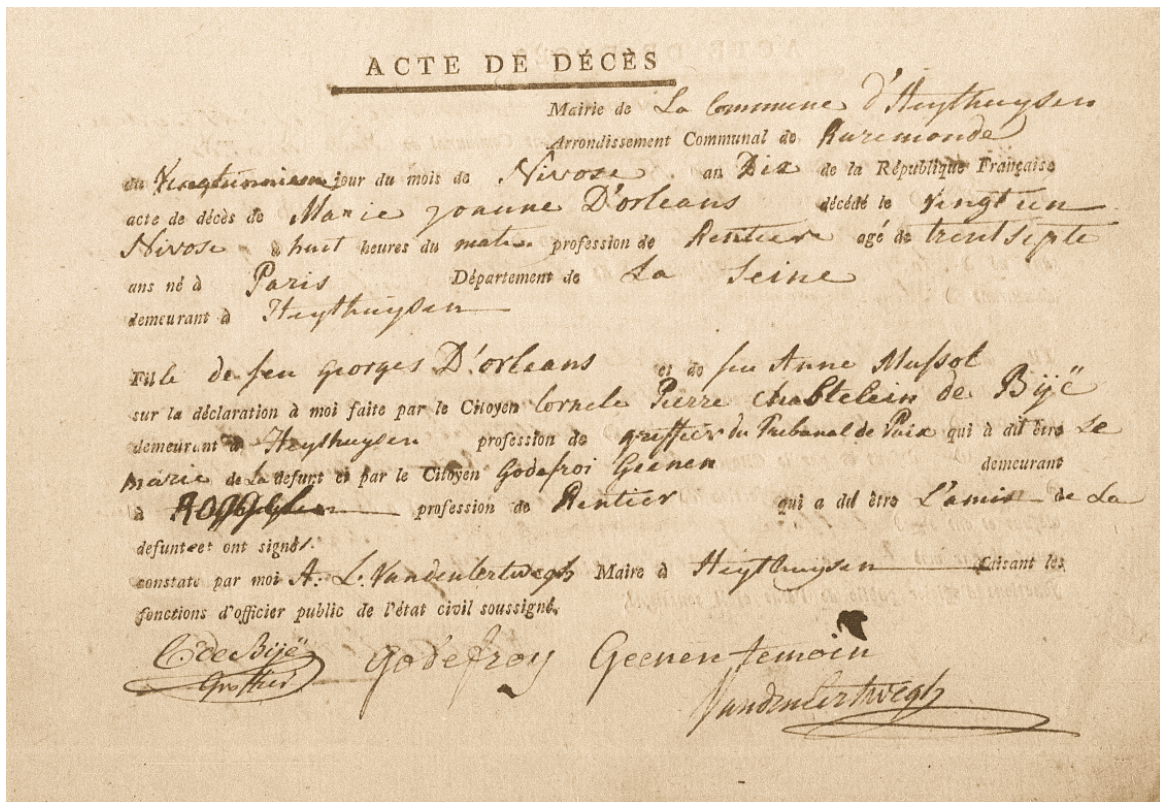
Daar staat namelijk dat hij een geautoriseerde kopie van de akte heeft verstrekt aan “den huisvr. van Chastelein”. De betekenis van die aantekening zal in hoofdstuk tien nader worden toegelicht. Uit de archieven van het Provinciaal Bestuur van Holland blijkt namelijk dat Gerbregta Christina Koopman in 1797 aan de academische Vierschaar in Leiden heeft verzocht haar huwelijk te ontbinden. Op 15 juni 1797 behandelde het Provinciaal Bestuur een verzoek van de vierschaar om de rechtsmacht in deze zaak toegekend te krijgen en op 5 juli 1797 besloot het Provinciaal Bestuur dat de academische Vierschaar volledig bevoegd was te beslissen in deze zaak⁹¹. Daarop werd het huwelijk ontbonden. De akte met huwelijkse voorwaarden is daarbij als processtuk gebruikt ten behoeve van de boedelscheiding. Dat verklaart waarom op de akte door de notaris is aangetekend dat hij op 20 april 1797 een geautoriseerd afschrift ervan heeft verstrekt aan Gerbregta Christina Koopman.

Afb. 46. Huwelijkse voorwaarden tussen Cornelis Pieter Chastelein en Gerbregta Christina Koopman, Leiden, 2 oktober 1785.

Na de ontbinding van haar huwelijk met Cornelis Pieter Chastelein, hertrouwde Gerbregta Christina Koopman op 6 januari 1799 met de Rotterdammer Martinus Gonsset van Heel. Dat huwelijk werd op 20 januari in de Catharijnekerk te Utrecht voltrokken en de bruid werd omschreven als de “geweesene Huijsvrouw van Cornelis Pieter Chastelein”⁹².

Afb. 47. Ondertrouw van Martinus Gonsset van Heel en Gerbregta Christina Koopman, Utrecht 1799.

Ook Cornelis Pieter is opnieuw hertrouwd. In de burgerlijke stand van Heythuysen wordt op 11 januari 1802 melding gemaakt van het overlijden van Marie Joanne d'Orleans (37 jaar), geboren te Parijs. Een zekere "Cornele Pierre Chastelein de Bijë" wordt daarbij als haar echtgenoot vermeld⁹³. Onmiskenbaar is dit Cornelis Pieter Chastelein, die dikwijls de meisjesnaam van zijn moeder – "de Bijë" of "de Bie" – als schuilnaam gebruikte⁹⁴. Heythuysen was destijds onderdeel van de Republiek Française, zodat de Franse taal in officiële registraties werd gehanteerd en eigennamen menigmaal werden verfranst. Cornelis Pieter komt er dan ook regelmatig in voor als "Cornele Pierre".

Afb. 48. Registratie van de aangifte van het overlijden van zijn echtgenote Marie Joanne d'Orleans op 11 januari 1802, door Cornelis Pieter Chastelein de Bijë. De datum luidt volgens de Franse kalender "vingt un Nivôse, de l'an dix".

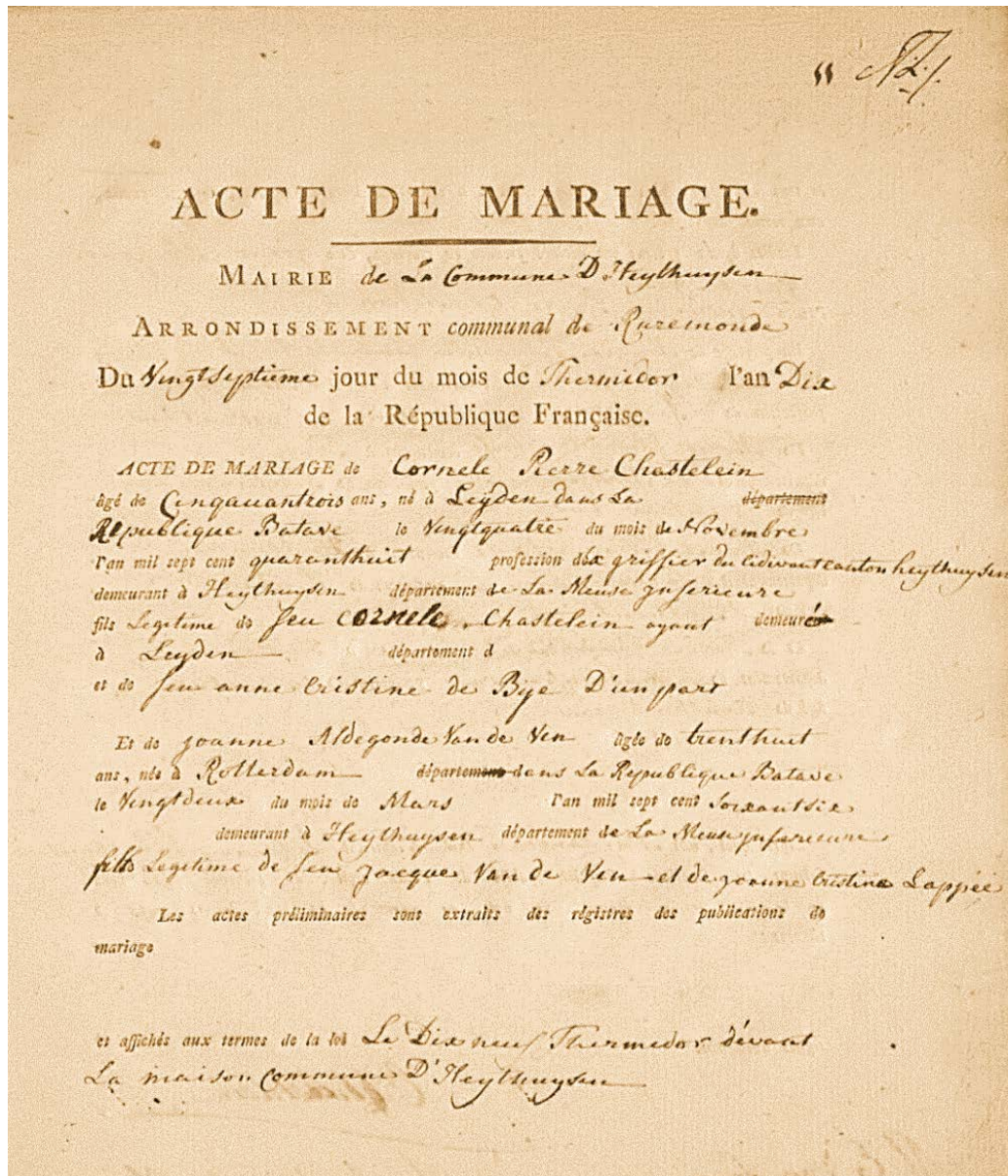
Een notariële minuut, opgesteld op 26 januari 1804 en gedateerd 21 januari 1804, werpt op zijn huwelijk met Marie Joanne d'Orleans overigens een merkwaardig licht. Het bevat een verklaring van Corneil Pierre Chastelain de Bye, griffier van het voormalige vredegerecht van Heythuysen. Hij verklaart dat hij getrouwd is geweest met wijlen Marie Jeanne d'Orleans, dochter van Georges d'Orleans en Anne Musson, beiden wonend in Parijs. Voorts verklaart hij naar eer en geweten dat wijlen zijn vrouw hem had verteld weduwe te zijn van Bertrand Lamothe, burger van Parijs, zonder dat hij reden had daaraan te twijfelen.

Op basis van die informatie is hij destijds een huwelijksverbintenis aangegaan met Marie Jeanne d'Orleans. Hij verklaart pas op 20 januari 1804 vernomen te hebben dat genoemde Bertrand Lamothe, de eerdere echtgenoot van wijlen zijn vrouw Marie Joanne d'Orleans, nog in leven bleek te zijn. Die verklaring is opgemaakt te Heythuysen ten huize van Cornelis Pieter op "quatre Pluviose an douze" – volgens de Franse kalender is dat 26 januari 1804 – in aanwezigheid van de getuigen Antoine Ravaux, wonend te Roermond, en de wever Renier Vermey, wonend te Heythuysen⁹⁵.

Kortom, wijlen zijn echtgenote is kennelijk met Cornelis Pieter getrouwd, terwijl haar toenmalige echtgenoot nog in leven was en zij niet officieel van hem was gescheiden. Cornelis Pieter beweert daar destijds geen kennis van te hebben gehad omdat hij meende dat de man al was overleden. Wij zullen vermoedelijk nooit

te weten komen waarom het bestaan van die echtgenoot destijds is verzwegen. De verklaring die Cornelis Pieter heeft afgelegd, lijkt er mogelijk op te duiden dat hij juridische aansprakelijkheid voor deze situatie wilde voorkomen.

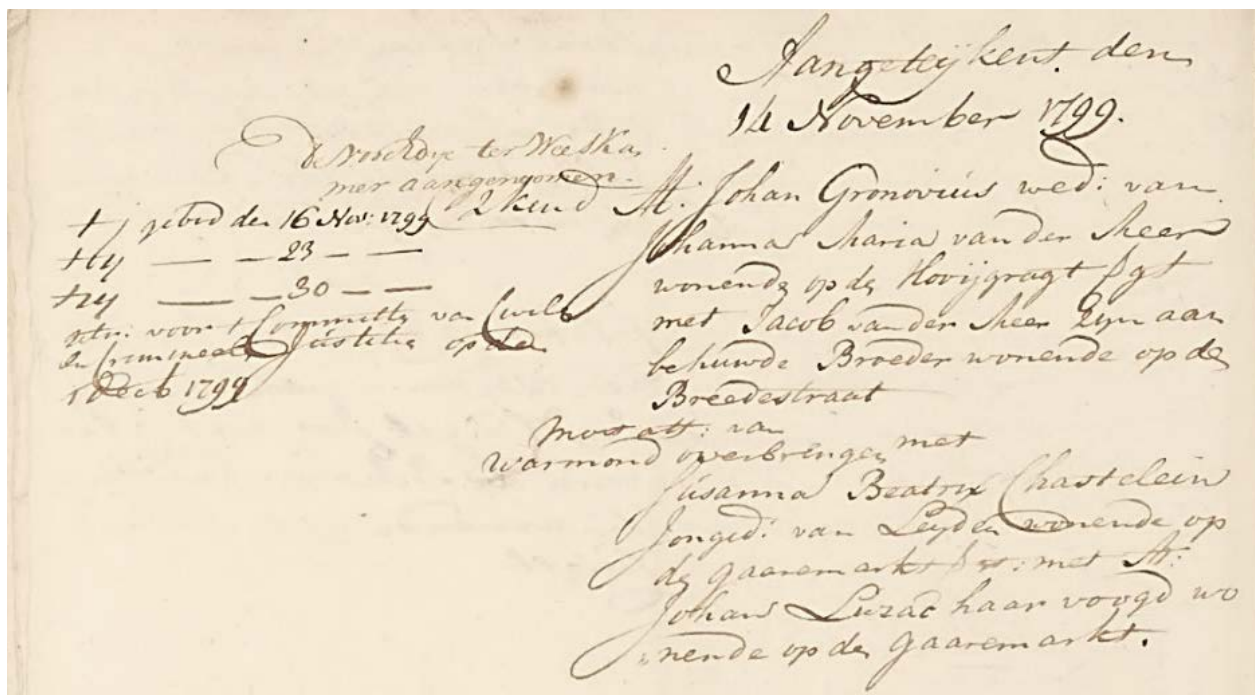
Op 15 augustus 1802 trad Cornelis Pieter in Heythuysen in het huwelijk met Joanne Aldegonde van de Ven, geboren op 22 maart 1766 te Rotterdam⁶. Samen verhuisden zij in 1804 van Heythuysen naar Roermond, waar Cornelis Pieter op 22 mei 1806 is overleden. Hij oefende in Roermond – naast zijn ambt als griffier – ook zijn voormalig beroep van advocaat uit.

Afb. 49. Huwelijksakte van Cornele Pierre Chastelein met Aldegonde van de Ven, getrouwd op 15 augustus 1802 te Heythuysen. Die datum luidt volgens de Franse kalender “le vingtseptième jour du mois de Thermidor de l’an dix”.

9 Susanna Beatrix, enig kind en laatste nazaat

Susanna Beatrix (1781-1824) was het enige kind van Cornelis Pieter Chastelein en Anna Elisabeth Roëll dat in leven bleef. Haar ondertrouw met Johan Gronovius (1768-1822) werd in Leiden op 14 november 1799 geregistreerd. Hij was weduwnaar van de in 1796 overleden Johanna Maria van der Meer. Johan Gronovius (ook wel Jean of Jan genoemd) was een zoon van Laurens Theodorus Gronovius en Anna Appolonia Verbeek. Toen Susanna Beatrix met hem trouwde op 1 december 1799, woonde zij op de Garenmarkt te Leiden en stond zij onder voogdij van de Leidse professor Johannes Luzac, een goede vriend van haar familie die eveneens op de Garenmarkt woonde. Dat voogdijschap wijst erop dat haar vader niet in staat was haar belangen te behartigen en dat houdt verband met zijn eerdergenoemde veroordeling door de academische Vierschaar van Leiden, zijn detentie en zijn verbanning uit Holland, waarover in hoofdstuk tien nadere details worden beschreven. Om die reden wordt in de ondertrouwregistratie ook verwezen naar de huwelijksluiting op 1 december voor het Comité van Criminele en Civile Justitie. Haar vader was daarbij dus niet aanwezig, wat hem ongetwijfeld zwaar gevallen is⁹⁷.

Afb. 50. Registratie van ondertrouw tussen Johan Gronovius en Susanna Beatrix Chastelein, Leiden, 1799.

Laurens Theodorus Gronovius X Anna Appolonia Verbeek	Cornelis Pieter Chastelein X Elisabeth Anna Roëll
Johan (Jean, Jan) Gronovius	X Susanna Beatrix Chastelein
Jean Louis Corneille Alexandre Gronovius X Frederika Susanna Maria Louisa Gronovius	Samuel Frederik Gronovius X Zelina van Tatas
	Frederika Susanna Maria Louisa Gronovius

Uit het huwelijk tussen Susanna Beatrix en Johan Gronovius werden zes kinderen geboren, waarvan de oudste zoon, Samuel Frederik Gronovius (1801-1823), in Bodegaven werden geboren en de jongste, Jean Louis Corneille Alexandre (1809-1865), in Makassar (Indië). Het gezin was omstreeks 1804 naar Indië verhuisd. Samuel Frederik overleed kort na zijn huwelijk met Zelina van Tatas op 1 november 1823 in Banjarmasin (Kalimantan). Zijn broer Jean Louis Corneille Alexandre trouwde op 2 januari 1840 in Batavia met Frederika Susanna Maria Louisa Gronovius (1823-1909). Zij was de dochter van zijn overleden broer Samuel Frederik Gronovius en was in Banjarmasin geboren, een half jaar voordat haar vader daar overleed.

De reden om hier stil te staan bij deze Susanna Beatrix, het enig overlevende kind van Cornelis Pieter, heeft enerzijds te maken met zijn *overgrootvader Cornelis Chastelein* – VOC-koopman en lid van de Raad van Indië in Batavia – en anderzijds met zijn *kleinzoon Jean Louis Corneille Alexandre Gronovius*. Toen zijn overgrootvader Cornelis Chastelein overleed op 28 juni 1714, schonk hij namelijk bij testament zijn landgoed Depok in de Bataviase ommelanden als gemeenschappelijk eigendom aan zijn slaven. Hij stelde hen tevens in vrijheid. In zijn testament van 13 maart 1714 en het bijbehorend codicil dat hij op 14 maart 1714 bekrachtigde met zijn handtekening, gaf Cornelis Chastelein gedetailleerd aan hoe zijn laatste wilsbeschikking uitgevoerd moest worden. Aan het einde van zijn testament verzocht hij de Gouverneur-Generaal en Raden van Nederlands-Indië om de “*goede intenties*” uit zijn laatste wilsbeschikking te autoriseren “*en met protectie te begunstigen*”. Daarmee verzocht hij het VOC-bestuur dus om bekrachtiging van zijn testament, waarin hij het land Depok stichtte en in gemeenschappelijk eigendom naliet aan zijn honderdvijftig vrijgemaakte christenslaven. Met die bekrachtiging wilde hij voldoende rechtsbescherming bieden voor zijn geëmancipeerde christenslaven.

Gouverneur-Generaal Christoffel van Swol en de Raad van Indië zaten echter danig met dit verzoek in hun maag en zij wilden het eigenlijk niet volledig inwilligen. De Raad van Indië heeft daarom op dinsdag 24 juli 1714, enkele weken na het overlijden van Chastelein, besloten tot een creatief compromis. Zij besloten het testament – en daarmee de stichting van het land Depok – slechts gedeeltelijk te bekrachtigen. Zonder daarvoor een inhoudelijke motivering te geven, stelde de Raad van Indië dat een schenking van gemeenschappelijk eigendomsrecht op het land Depok in strijd was met de destijds geldende wetgeving. De Raad meende verder dat de voorwaarden en voorschriften die Cornelis Chastelein de Depokse bevolking oplegde, de grenzen van het wettelijk toelaatbare overschreden, zonder overigens die stelling nader te motiveren. Het verzoek om bekrachtiging van het testament werd vervolgens niet afgewezen, maar anders geïnterpreteerd. Het VOC-bestuur beschouwde het als een verzoek om toekenning van een eeuwigdurend recht op vruchtgebruik van het land Depok aan de vrijgemaakte slaven. De leefregels en voorschriften uit het testament en het bijbehorende codicil werden nietig verklaard omdat het VOC-bestuur zelf het bestuurlijke en justitiële gezag over Depok wilde behouden. De bestuursvorm die Chastelein voor het land Depok had bepaald – zoals hij die reeds in “*Invallende gedachten*” (1705) had gepropageerd voor inlandse nederzettingen in de Bataviase ommelanden – wilde de Bataviase regering dus niet formeel goedkeuren.

Cornelis Chastelein had testamentair bepaald dat zijn vrijgemaakte christenslaven het land Depok in gemeenschappelijk eigendom verkregen, met een nauwkeurig beschreven vorm van bestuurlijke en justitiële autonomie. Hij had een dorps hoofd aangesteld, die werd bijgestaan door een bestuur van zeven “*bijzitters*” met exact omschreven bevoegdheden. De Raad van Indië wilde echter liever geen grond in eigendom geven aan de inheemse bevolking en bepaalde daarom dat het eigendomsrecht op het land Depok toekwam aan Anthony Chastelein, als zoon en enig erfgenaam. Daarom werd hij tot bewindvoerder over het land Depok aangesteld. Aan de Depokse bevolking werd door de Raad van Indië slechts een eeuwigdurend recht op vruchtgebruik op het land Depok toegekend, in tegenstelling tot wat de erflater in zijn testament had verzocht. Na het overlijden van Cornelis Chastelein op 28 juni 1714, erfde zijn zoon Anthony door het besluit van de Raad van Indië van 24 juli 1714, het eigendomsrecht op het land Depok.

Toen Anthony in 1715 overleed, verviel het land Depok aan zijn weduwe Anna de Haan. Zij hertrouwde met Johan François de Witte van Schooten en op 24 februari 1719 zijn beiden voor het College van Schepenen van Batavia verschenen om de eigendomsbewijzen uitgereikt te krijgen met betrekking tot het

land Depok. Zij verzochten om die bewijzen met instandhouding van het: *“altijt durende regt van vrugt gebruyk op en aan deselve landerijen conform zijn ed. voorm. testamentaire dispositie en zeker extract uit de resolutie van de Edele Hooge Regeeringe deser landen, de dato 24 sten july 1714”*.

Anna de Haan overleed in 1723 en toen haar weduwnaar Johan François de Witte van Schooten in 1734 besloot terug te keren naar Holland, verkocht hij al zijn bezittingen, met uitzondering van het land Depok. Er bestaat geen enkele aanwijzing dat hij het land Depok heeft verkocht of heeft willen verkopen, ondanks dat het College van Schepenen te Batavia zijn hem en zijn vrouw de formele eigendomspapieren van het land hadden verstrekt. Evenmin heeft hij voorafgaand aan zijn vertrek naar Holland dat eigendomsrecht overgedragen aan de Depokse gemeenschap. Dit doet vermoeden dat het formele eigendomsrecht van Anna de Haan en Johan François de Witte van Schooten op het land Depok slechts een slimme kunstgreep was om het voortbestaan van de Depokse gemeenschap veilig te stellen, in de geest van de laatste wilsbeschikking van Cornelis Chastelein, maar zonder dat het VOC-bestuur formeel het eigendomsrecht en de bestuurlijke autonomie van de Depokse gemeenschap hoefde te erkennen.

Voor de bewoners van Depok veranderde dus feitelijk niets toen Johan François De Witte Van Schooten in 1734 naar Holland vertrok. Zij leefden en werkten op hun land Depok, overeenkomstig de wensen van Cornelis Chastelein. Door het besluit van de Raad van Indië van 24 juli 1714 werden zij weliswaar formeel vruchtgebruikers van het land Depok en waren Anna de Haan en Johan François de Witte Van Schooten formeel eigenaars. Anna de Haan en Johan François de Witte Van Schooten hebben echter hun eigendomsrechten nimmer uitgeoefend. Sinds 1714 voerden de bewoners van Depok bovendien zelf het bestuur over hun land Depok, overeenkomstig het testament van Cornelis Chastelein. Er is immers geen informatie bekend waaruit blijkt dat Anthony Chastelein, die door de Raad van Indië als bewindvoerder over het land Depok was aangesteld, zijn weduwe Anna de Haan of Johan François de Witte van Schooten, ooit enige vorm van bestuur of gezag hebben uitgeoefend op het Depok.

Toen Jean Louis Corneille Alexandre Gronovius, de kleinzoon van Cornelis Pieter Chastelein, bijna een eeuw later naar Indië migreerde, meende hij het eigendomsrecht van het land Depok te kunnen opeisen als directe afstammeling van Cornelis Chastelein. Daartoe heeft hij in 1844 een rechtszaak aangespannen bij de Raad van Justitie te Batavia, mede namens zijn beide zusters Susanna Beatrix Elisabeth Gronovius en Maria Adriana Geertruida Gronovius. Zijn beide zusters waren inmiddels weduwen en woonden destijds in Utrecht. De eerste was getrouwd geweest met Coenraad Muysken, de tweede met Jacques Henri Christin. Hun afstamming werd weliswaar door de rechter bevestigd, maar hun eis om toekenning van de eigendomsrechten op het land Depok werd in 1849 door de Raad van Justitie te Batavia verworpen. Het hoger beroep dat Gronovius en zijn zusters vervolgens instelden bij het Hooggerechtshof van Nederlands-Indië, werd in 1850 eveneens verworpen⁹⁸. Het Hooggerechtshof besliste namelijk dat Cornelis Chastelein niets anders bedoeld kan hebben dan een schenking van het volle eigendomsrecht op het Land Depok aan zijn vrijgemaakte christenslaven.

De wens om oud familiekapitaal terug te vorderen, was kennelijk sterker dan de eerbiediging van de laatste wilsbeschikking van hun verre voorvader. Het land Depok is overigens altijd gemeenschappelijk eigendom gebleven van de oorspronkelijke, vrijgemaakte slaven en hun nazaten. Zij voerden zelf het bestuur over hun land en pas na de soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië, is Depok op 4 augustus 1952 als autonome gemeenschap met zelfbestuur formeel door de Indonesische regering opgeheven. Depok werd toen een gemeente van de nieuwe Republiek Indonesië⁹⁹.

10 Een loopbaan met hoogte- en dieptepunten

Tijdens zijn rechtenstudie woonde Cornelis Pieter bij zijn ouders aan het Steenschuur in Leiden. Eenmaal afgestudeerd, betrok hij op 5 juni 1769, als praktiserend advocaat, een woning aan de Leidse Breestraat. Later verhuisde hij naar een eigen woning aan het Steenschuur. Zijn carrière kon weliswaar niet tippen aan die van zijn vader, toch was zijn staat van dienst niet onbeduidend:

1769-1787	Praktiserend advocaat te Leiden
1769-1776	Regent van het Heilige Geest Weeshuis aan de Hooglandse Kerkgracht
1769-1779	Lid van de Vroedschap
1772-1785	Rentmeester het Capittel ten Hoogelande, Memoriën en van de Getijden Goederen
1773-1787	Schout van de ambachtsheerlijkheid Leiderdorp
1781-1787	Secretaris van de Vierschaar van de Leidse Universiteit
22 januari 1787	Ontheffing uit al zijn functies en ambten en verbanning uit Holland
1801-1806	Griffier van het vredegericht in Heythuysen en Roermond
1804-1806	Praktiserend advocaat te Roermond.

Zijn loopbaan in de Republiek eindigde roemloos, na een veroordeling voor frauduleus gedrag. Op 22 januari 1787 veroordeelde de academische Vierschaar in Leiden hem namelijk wegens fraude. Hij werd uit al zijn functies ontheven en “*ten eeuwigen dage*” verbannen uit Holland, Zeeland, West-Friesland en Utrecht¹⁰⁰.

Achtereenvolgens wordt in dit hoofdstuk beschreven welke ambten en functies hij bekleedde en komen enkele hoogte- en dieptepunten uit zijn loopbaan aan de orde. Zijn patriottisch activisme wordt eveneens beschreven, waardoor hij als schout en als secretaris van de academische Vierschaar herhaaldelijk in een belangenconflict terecht kwam. Tot slot wordt beschreven hoe hij de Republiek ontvluchtte na te zijn veroordeeld door de academische Vierschaar, hoe hij vervolgens terugkeerde, gearresteerd werd en, na zijn straf te hebben uitgezeten, onder zijn patriottische schuilnamen in Limburg griffier werd van het vredegericht te Heythuysen en Roermond. De laatste jaren van zijn leven woonde en werkte hij in Roermond, waar hij in 1806 overleed.

10.1 Regent van het Heilige Geest Weeshuis

In 1769 werd Cornelis Pieter aangesteld als regent van het Heilige Geest Weeshuis aan de Hooglandse Kerkgracht te Leiden. Op 15 april 1776 werd hij op eigen verzoek uit deze zijn functie ontslagen. Het weeshuis was al in de vijftiende eeuw gesticht aan de Breestraat, maar wegens ruimtegebrek verhuisde het in 1583 naar het voormalige Onze Lieve Vrouwe Gasthuis aan de Hooglandse Kerkgracht. Toen het te klein werd, is het tussen 1604 en 1607 ingrijpend verbouwd. Het jaartal 1607 op het toegangspoortje herinnert daar nog aan.

In 1768 vond een felle brand plaats in de vleugel van het weeshuis aan de Oude Rijn. Toen vervolgens werd besloten tot een fusie tussen het Heilige Geest Weeshuis en het Armekinderhuis, werd uitbreiding van het complex noodzakelijk. In mei 1774 werd daarvoor de eerste steen gelegd en die nieuwbouw is tussen 1774 en 1776 uitgevoerd. In het archief van het weeshuis worden daarvan nog fraaie bouwtekeningen op perkament bewaard, waarvan hieronder (afb. 55) een detail is afgebeeld¹⁰¹. De toenmalige regenten hebben de verbouwing van 1774 aangegrepen om tevens een eerbetoon aan zichzelf te brengen. Op de binnenplaats hebben zij, naast en boven het raam boven de toegangsdeur, hun familiewapens laten aanbrengen.

Afb. 51. Het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis aan de Hooglandse Kerkgracht te Leiden, reproductie van een schilderij door Hermanus Petrus Schouten (1747-1822).

Met het familiewapen van Cornelis Pieter is evenwel iets bijzonders aan de hand. Op de bouwtekening is namelijk abusievelijk het familiewapen van zijn vader afgebeeld, terwijl het hardstenen wapen boven de deur op de binnenplaats weliswaar enkele onzorgvuldigheden bevat, maar niet die specifieke kenmerken heeft, waarmee zijn vader zich onderscheidde.

Het familiewapen van zijn vader, Cornelis Anthony is bekend van een ingelijst doek, met daarop de namen en wapens van de regenten van het Leidse Pesthuis. Zijn wapen is op de bovenste rij, als tweede van rechts afgebeeld (afb. 52). Het komt ook voor op de in 1758 vervaardigde Wapenkaart met wapens en namen van de Heeren Veertigen der stad Leyden, van Gijsbert van Rijckhuijsen (afb. 53)¹⁰².

In 1762 is het wapen ook afgebeeld op het voorblad van het driedelige werk van Frans van Mieris: *“Beschrijving der stad Leyden”*, dat aan het stadsbestuur is opgedragen (afb. 54)¹⁰³. Van Mieris noemt, overeenkomstig de beleefdheidsvormen uit die tijd, eerst de heren van het gerecht, waaronder de toenmalige Hoofdofficier van de stad, Cornelis Anthony, gevolgd door de schout, de burgemeesters en de schepenen. Zijn wapen is daarom bovenaan weergegeven.

Opvallend is dat het afgebeelde wapen van Cornelis Anthonie op het schilderij uit 1738 afwijkt van het wapen dat Gijsbert van Rijckhuijsen en Frans van Mieris in 1758, respectievelijk 1762 hebben gepubliceerd. Immers, in hun weergaven zijn – anders dan op het ingelijste doek dat in Museum de Lakenhal te Leiden nog aanwezig is – de kwartieren II en III doorsneden zijn: a, geschaakt in twee rijen van drie vakken van zilver en blauw; b, van zilver.

Afb. 52. Ingelijst doek met wapens van de regenten van het Pesthuis in Leiden, anonieme maker, Datering 1731 – 1779, Museum de Lakenhal, Leiden, object 729.

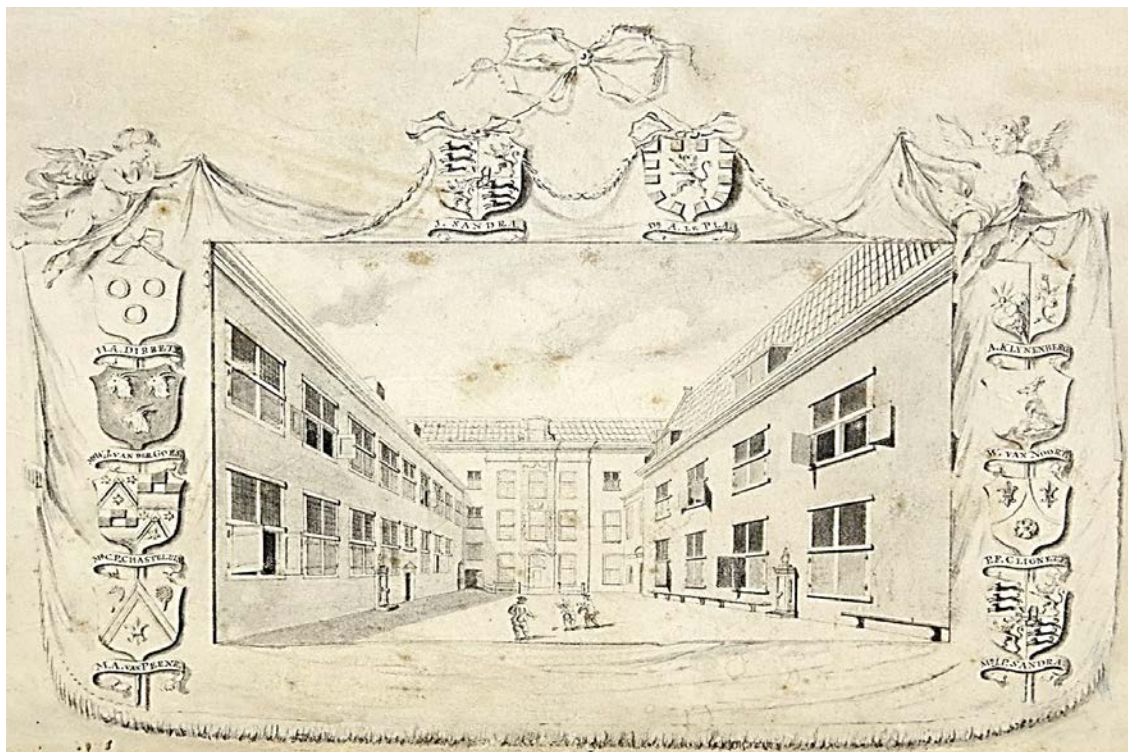
Afb. 53. Wapenkaart met namen van de Heeren Veertigen van Leiden. Makers: Gijsbert van Rijckhuysen, Abraham Delfos (Graveur), Leiden, 1758. Het wapen Chastelain is afgebeeld op de negende rij van links, vierde rij van onder.

Bij Van Rijckhuijsen en Van Mieris zijn de kwartieren II en III van het wapen: a, geschaakt in twee rijen van drie vakken van zilver en blauw; b, in blauw een golvend zilveren kwartierhoofd. In de bouwtekeningen van het Leidse weeshuis, waar het familiewapen van Cornelis Pieter in de gevel is ingemetseld, wordt abusievelijk boven zijn naam het wapen afgebeeld van zijn vader Cornelis Anthony. Het familiewapen op het doek met regentenwapens van het Pesthuis bevat dus het familiewapen zoals Cornelis Anthony dat voerde toen hij in 1738 als regent werd aangesteld. In 1758 wordt voor het eerst zijn aangepaste wapen afgebeeld door Gijsbert Van Rijckhuijsen in 1758 en in 1762 door Frans van Mieris. Cornelis Anthony heeft dus zijn specifieke, persoonlijke kenmerken op het familiewapen aangebracht tussen 1738 en 1758.

Afb. 54. Voorblad van "Beschrijving der stad Leyden", door Frans van Mieris, 1762.

In de bouwtekening van het Leidse weeshuis uit 1781, is aan weerszijden weergegeven welke regentenwapens bij het portaal op de binnenplaats een plek hebben kregen.

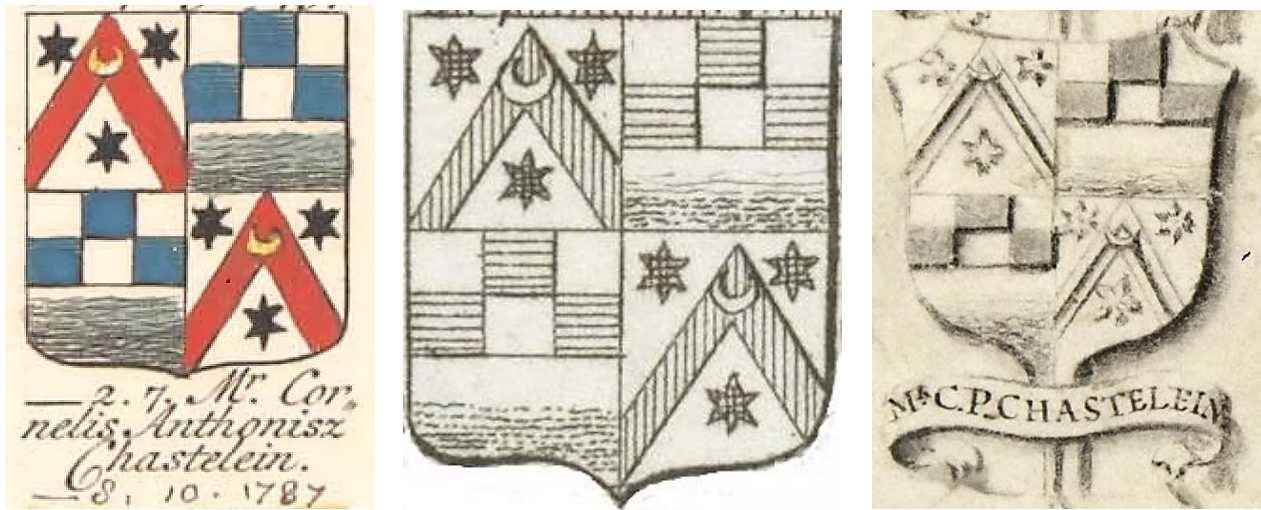

Afb. 55. Detail van de “grond en Standteekening van het H. Geest of Armen Weeshuis Binnen Leijden benevens de Daaraan behorende Huisinge. Naar juiste Afmetinge Geteekend en in Kaart gebragt door M van Beerendregt Mr Timmerman 1781”.

Afb. 56. Binnenplaats van het gerestaureerde weeshuis (2018) met aan weerszijden van de toegangsdeur de regentenwapens.

Een uitvergroting van het wapen van Cornelis Anthony, zoals dat is afgebeeld door Van Rijckhuijsen, is hieronder (links) afgebeeld. In het midden is zijn wapen afgebeeld zoals Van Mieris dat publiceerde en daarnaast (rechts) is een uitvergroting te zien van het wapen van Cornelis Pieter, zoals dat op de bouwtekening van het weeshuis voorkomt met daaronder de naam C.P. Chastelein.

Deze uitvergrotingen maken goed zichtbaar welke individuele kenmerken Cornelis Anthony aan zijn persoonlijke familiewapen had toegevoegd en die alleen op hem van toepassing zijn. Zijn overzeese, Indische afkomst is uitgedrukt met, in blauw, een golvend zilveren kwartierhoofd. Hieruit volgt dat in de bouwtekeningen van het weeshuis het wapenschild van Cornelis Pieter ten onrechte is verwisseld met dat van zijn vader Cornelis Anthony. Het hardstenen wapenornament naast het raam boven de toegangsdeur op de binnenplaats van het weeshuis, bevat daarentegen wel het correcte wapen van Cornelis Pieter.

Afb. 57 en 58. Familiewapen van C.P. Chastelein dat zich aan de linkerzijde van het raam bevindt, boven de toegangsdeur op de binnenplaats van het weeshuis.

Afb. 59. Groepsportret van de regenten van het Heilige-Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis, door Louis Bernard Coclers (Maastricht 1740 - 1817 Luik), ca. 1774 (ongesigneerd).

Ter gelegenheid van de fusie van het weeshuis en het Armekinderhuis in 1774, lieten de regenten zich op eigen kosten portretteren. Hun schilderij bestaat nog steeds en hangt in het weeshuis, dat thans een museum is. De fusie tussen het weeshuis en het Armekinderhuis werd op 18 december 1776 geformaliseerd tijdens een plechtige bijeenkomst. Cornelis Pieter was overigens al op 15 april 1776 op eigen verzoek ontslagen als regent.

Ergens tussen 1774 en 1776 kreeg Louis Bernard Coclers de opdracht van de regenten om een portret van het voltallige regentencollege te vervaardigen. Op dit enige regentenstuk dat van hem bekend is, wordt de uitzonderlijk grote groep regenten ten voeten uit afgebeeld, zittend achter een ovale tafel in een fantasie-interieur. Het schilderij toont het volledige college van regenten zien, maar tegelijkertijd zijn de voormalige, afzonderlijke colleges van het weeshuis en het Armekinderhuis ook herkenbaar. Opnieuw kan voor een nadere uitleg bij Frans van Mieris te rade worden gaan, want hij beschrijft het schilderij en de personen die erop zijn afgebeeld¹⁰⁴.

Bezien vanuit het midden zitten aan de rechterzijde van de tafel de regenten van het weeshuis: v.l.n.r. zijn dat: Joachim Sandra, Hendrik Albert Dibbetz, Mr. Willem Jan van der Goes, Mr. Cornelis Pieter Chastelein en Michiel Abraham van Peene. Achter hen staat de binnenvader Frans Regard. Aan de linkerzijde van de tafel zitten de regenten van het Armekinderhuis. Bezien vanuit het midden, zijn dat v.r.n.l.: Dr. Andreas le Pla, Albertus Kleynenbergh, Willem van Noort, Pieter François Clignett en Mr. Jan Pieter Sandra. Achter hen staan de twee binnenvaders van het Armekinderhuis, Evert Langendijk en Adrianus Kester. De regenten zijn naar anciënniteit binnen hun afzonderlijke colleges afgebeeld, waarbij de jongste regenten aan de uiteinden van de tafel zijn geplaatst en de oudsten in het midden zitten. De oudsten, Joachim Sandra en Andreas le Pla, namen om beurten het presidium waar voor een periode van zes maanden. Daniël van Alphen, die het boek van Van Mieris heeft aangevuld, noemt het schilderij: *“tien zeer wel gelykende Portraits der gesaamyke Heeren Meesteren en Regenten van het Arme Weeshuis en Arme Kinderhuis, onder welker opzigt deeze beide*

Godshuizen zyn verëenigd geworden”. Opvallend is dat een gedeelte van het schilderij aan de rechterzijde niet geheel voltooid lijkt te zijn. Dat is zichtbaar bij de gezichten van Dibbetz, de man met de bril in de hand, Chastelein, de tweede persoon rechts, en de binnenvader Regard. Ook is dit zichtbaar in de contouren rond hun armen en handen en de attributen die voor hen op tafel liggen. Op bepaalde plaatsen is de bruine grondlaag nog zichtbaar. Ook de médaillons – de grisailles aan de muur – maken een schetsmatige indruk.

Dit schilderij met daarop Cornelis Pieter (afb. 59), de afbeelding van zijn overgrootvader Cornelis (afb. 21) en het portret van zijn zuster Anna Elisabeth (afb. 40) zijn de enig bekende portretten van de familie Chastelein. Mogelijk heeft er ooit ook een afbeelding bestaan van Cornelis Anthony. Daarover is echter geen andere informatie bekend dan het gedicht uit 1784, dat zijn zoon Cornelis Pieter schreef. Dat gedicht is getiteld: *“Op de afbeelding van den Weledelen Grootachtbaaren Heere Mr. Cornelis Chastelein”* en doet het bestaan van een portret van hem vermoeden¹⁰⁵.

10.2 Rentmeester van het Capittel ten Hoogelande

Een ambt dat Cornelis Pieter sinds januari 1773 bekleedde, was dat van rentmeester van het kerkelijk bestuurscollege van de Hooglandse Kerk. Het zogeheten *“Capittel ten Hoogelande, en van de Memoriën en Getijden Goederen”* was destijds op de Breestraat gehuisvest. Rentmeester was een niet onbelangrijk financieel ambt, want de rentmeester beheerde en administreerde de inkomsten en de uitgaven van de kapittelkerk, voortkomend uit kerkelijke bezittingen of door de kerk verleende diensten. Memoriën en Getijden waren kerkdiensten of missen die tegen betaling werden opgedragen aan de nagedachtenis van overledenen. Daarnaast bezaten de kerken onroerende goederen en landerijen die tienden of pachtinkomsten opleverden of inkomsten uit gewassen die er werden verbouwd. Ook verkreeg de kerk regelmatig schenkingen of inkomsten door de verkoop van goederen.

De rentmeesters werden benoemd door Staten van Holland en West-Friesland omdat het een aanzienlijk ambt was waar soms grote financiële belangen mee gemoeid waren. In 1772 was het ambt van Rentmeester vacant geworden, door het overlijden van Mr. Johan van der Marck. Cornelis Pieter werd voorgedragen door het stadsbestuur van Leiden en op 13 januari 1773 besloten de Staten van Holland en West-Friesland hem te benoemen tot rentmeester, op voorwaarde dat hij *“den behoorlyken eed van zuivering op het Formulier, vervat in haar Edele Groot Mog. Resolutie van den 24 February 1656”* zou afleggen¹⁰⁶.

In het charter van deze resolutie – ondertekend door Willem Bentinck, graaf en heer van Rhoon en Pendrecht – verklaart de secretaris van de Staten, F.F. Cotterbookes, dat Cornelis Pieter op 14 januari de vereiste *“amptsgelden”* (in totaal 600 gulden) heeft betaald aan de ontvanger van de *“gemeene landsmiddelen”* te Leiden en dat hij de vereiste eed op 15 januari in de Statenvergadering heeft afgelegd.

Verder verklaart Cotterbookes dat op 1 februari van dat jaar de zogeheten cautie aan Cornelis Pieter is gesteld, ten overstaan van de schout, burgemeesters, schepenen en raden van de stad Leiden, waaraan de Staten hun goedkeuring hebben verleend¹⁰⁷. Vervolgens is aan het charter het grootzegel gehangen en daarmee was zijn benoeming een feit. Cornelis Pieter bekleedde het ambt van rentmeester tot augustus 1785, toen hij er vrijwillig afstand van deed.

Gedurende de periode dat hij rentmeester was van het Capittel ten Hoogelande zijn meerdere transacties bekend die notarieel zijn vastgelegd. Er hebben zich tijdens zijn rentmeesterschap geen bijzonderheden voorgedaan. Het was daarmee een aanzienlijke maar weinig opzienbarende functie, die hij klaarblijkelijk zonder tekortkomingen heeft vervuld.

10.3 Schout van Leiderdorp

Tussen 1773 en 1787 was Cornelis Pieter schout van Leiderdorp. Op 29 oktober 1773 besloten de Leidse burgemeesters en schepenen hem te benoemen in het ambt van schout van de ambachtsheerlijkheid Leiderdorp, als opvolger van mr. Jan Baptist Theodoor Testart. Die benoeming werd op 13 november 1773 bevestigd¹⁰⁸.

Sinds 1597 viel de ambachtsheerlijkheid Leiderdorp onder bestuur van de stad Leiden en werden de schout, schepenen, ambachtsbewaarders, secretaris en de gerechtsbode door Leiden benoemd. Zijn benoeming als schout was destijds een uitvloeisel van de carrousel waarin de regenten elkaar bestuursfuncties toebedeelden. Hij trad ermee in de voetsporen van zijn vader, die toen lid was van de Leidse Vroedschap. Toen gaandeweg de politieke omstandigheden veranderden, kreeg Cornelis Pieter steeds meer sympathie voor de patriottische denkbeelden die opgang deden en een steeds scherper wordende tweedeling in de samenleving brachten. In de tachtiger jaren van de achttiende eeuw werd de tegenstelling tussen de staatsgezinde patriotten en de aanhangers van de prins van Oranje zo groot dat de Republiek zelfs op de rand van een burgeroorlog kwam te staan.

Eind 1784 moest het land in staat van verdediging worden gebracht in verband met een dreigende inval van de keizer van Oostenrijk. De Staten van Holland besloten daarom tot mobilisatie van het platteland om het leger op sterkte te brengen. Alle mannen tussen achttien en zestig jaar moesten zich melden voor de “*opschrijving*” en loting, waarbij een op de drie lotelingen onder de wapenen moest komen. Hieruit werden door het hele land exercitiegenootschappen of vrijkorpsen opgericht. In Leiderdorp heeft de schout Cornelis Pieter Chastelein daarbij een rol van betekenis gespeeld, die voortreffelijk is beschreven en gedocumenteerd door Sodderland. Hij deed er grondig bronnenonderzoek naar en heeft daarover op zeer toegankelijke wijze gepubliceerd¹⁰⁹.

Als schout liet Cornelis Pieter begin januari 1785 de weerbare mannen in Leiderdorp oproepen om voor hem in de Rechtkamer te verschijnen. Een groot deel van de prinsgezinde plattelandsbevolking, met name de boerenbevolking, beschouwde de loting echter als een aantasting van het gezag van de prins van Oranje en daartegen werd op veel plaatsen verzet geboden. Ook in Leiderdorp liep het verzet tegen de loting op 26 januari 1785 hoog op.

Sodderland toont aan dat er twee versies bestaan van de gebeurtenissen op de dag van de loting. Volgens het notulenboek van de burgemeesters moest de schout overhaast vluchten voor dreigend geweld. Het notulenboek van de baljuw (de vertegenwoordiger van de landsheer, belast met de hogere rechtspraak) en de archieven van de Staten van Holland en Gecommitteerde Raden (het uitvoerend orgaan van de Staten van Holland) geven volgens hem echter een gedetailleerdere, maar ook een afwijkende beschrijving van het verloop van die dag.

Het relaas uit het dingboek, waarin het Gerecht verslag deed van de rechtspraak en bestuur, de correspondentie met hogere overheden en de verkiezing van schepenen, komt op het volgende relaas neer. De schout had de verzamelde boeren toestemming gegeven met drie personen tegelijk de Rechtkamer binnen te komen, tot zich “*de gansch vergaderde hoop*” boeren tegelijk naar binnen drong en weigerde te loten. In plaats van het betreden van de kamer met slechts drie man tegelijk, stormde een woedende menigte mannen naar binnen. Zij begon met schelden, stompen en slaan. Na “*stooten en stampen*” werd schout Cornelis Pieter Chastelein zozeer in het nauw gedreven dat hij ijlings naar Leiden moest vluchten om aan verdere mishandelingen te ontkomen. Ter illustratie van deze versie van de gebeurtenissen is een historische publicatie van de gebeurtenissen in Leiderdorp afgebeeld die in 1791 is gepubliceerd (afb. 61)¹¹⁰.

In Leiden verzocht de schout aan de burgemeester om assistentie “*wegens de onwilligheid en brutaliteiten der ingezetenen van Leiderdorp*”. De burgemeester zegde aanvankelijk een detachement van achttien manschappen toe maar de schout vond dit te weinig en wilde tweehonderd manschappen hebben.

XX. het heilzaam oogmerk van Hoogstdezelven mogt voldaan worden. Wyders allen, die 'er zich tegen aan kantten, of 1784 de Wapenoefenende Ingezeten en stoorde, als Verstoorders der algemeene rust aanmerkende.

Zo veel tegenstands ontmoette, nogthans, deeze Looting en Wapening, dat Gecommitteerde Raaden, korte dagen naa deeze Aanschryving, 't noodig vonden de onderrigting, wegens het doel des Wapenhandels, nogmaals, by openbaare Aankondiging, te ontvouwen; de Schouten en de Geregtten van zodanige Dorpen, waar de Opgezeten en zich liever buiten Looting vrijwillig tot den Wapenhandelaanboden, zonder Looting in de Wapenen te brengen, zulks veroorloovende (*).

Van Dorp tot Dorp in Holland te vermelden hoe het toeging, zou een verveelend en noodloos werk wezen; doch kunnen wy niet voorby eene en andere stoorenis van dit Staatsbesluit te boeken. Te Oestgeest en Leiderdorp stribbelden de Boeren sterk tegen de Wapenoefening. De Schout CHASTELEIN, te laatstgemelder plaatze, in de Regtkamer gezeten, wilde de Boeren by drie man te gelyk laten binnen treden; doch de gansche vergaderde hoop drong ter Kamer in, en weigerde de Looting. De Schout, naa eenigen tegenstand, kreeg het zo kwaad,

(*) *Refol. van Holl.* 18. Nov. 29. Dec. 1784. 12. en 27. Jan. 1785.

kwaad, met stooten en stampen, dat hy XX, het naauwlyks ontkwam, en na Leyden XXX vlugtte, voorneemens om, met hulp uit de Stad ondersteund, te rug te keeren; 1784 doch deeze hem geweigerd zynde, moest hy, voor eerst, van dit voorneemen afzien. — Te Zoeterwoude vondt de Looting in 't eerst oproerigen wederstand, een gedeelte van het *Leydsche* Genootschap van Wapenhandel voor *Vryheid en Vaderland* toog derwaards, om de rust te bewaaren, en geschiedde vervolgens de Opfchryving, ongestoord. De Regeering van *Leyden* deedt de Hoofden der Schutterye dankzegging voor den betoonden vlyt en yver in het stillen der Oproerige Beweegingen in eenige naby gelegene Dorpen, met verzoek om het hunnen Onderhoorigen bekend te maken.

In eenige Dorpen, ontfrees *Gornichem*, was de woeling nog sterker. Men overviel, verjaagde, en verfrooide de Lieden, die in een Schuur met den Wapenhandel bezig waren; tegen het Bevel des Souverains, van de Predikstoel afgekondigd, liet men zich de heftigste gesprekken ontvallen, en veelen pronkten met Oranje Linten en Strikken. — Te Hoornaar was het geheele Dorp in rep en roer, en, met veel gerugts, een Oranje Vaandel, of Prinse Vlag, op den Dorpsdooren geplant. Burgemeesters van *Gornichem* zonden, zo ras zy dit vernamen, den Stadhouder VAN DIEPENBRUGGE der

Afb. 61. Oproer in Leiderdorp (1784) en de vlucht van de schout Chastelein.

Ondertussen kwamen in Leiden steeds meer berichten binnen over onrust in de omliggende dorpen. Voor de zekerheid werd Leiden daarom in staat van paraatheid gebracht. Omdat de burgemeester de verdediging van de stad niet wilde verzwakken, weigerde hij alsnog assistentie te verlenen aan de schout om de onlusten in Leiderdorp te beteugelen. Cornelis Pieter kreeg het advies om terug te gaan naar Leiderdorp en de loting op te heffen, maar hij maakte daartegen bezwaar en gaf aan ter extra ondersteuning nog twintig vrienden uit Leiden mee te zullen nemen. De burgemeester hield echter voet bij stuk en Cornelis Pieter bond vervolgens in. Hij liet de burgemeester weten in Leiden te blijven en had inmiddels schriftelijke opdracht gegeven aan Leiderdorp om de loting op te schorten.

Volgens het notulenboeken van de baljuw van Rijnland en de archieven van Gecommitteerde Raden en de Staten van Holland is er volgens Sodderland geen sprake geweest van een overhaaste vlucht van de schout naar Leiden en evenmin van geweld. Bovendien blijkt daaruit dat de schout, na de afwijzing door de burgemeester van het verzoek om manschappen, vervolgens de baljuw om hulp vroeg. Die reisde daarop terstond af naar Leiderdorp. De baljuw constateerde ter plaatse dat er geen onrusten of gewelddadigheden waren en 's avond keerde hij terug naar Leiden. In de dagen die volgden, deed de baljuw nader onderzoek naar de gebeurtenissen en hoorde hij getuigen.

De schout Cornelis Pieter beklagde zich er vervolgens bij de baljuw over dat er nog geen verdachten waren opgepakt. Uiteindelijk zijn er tien verdachten opgepakt en verhoord, waarna zeven van hen in hechtenis werden genomen en vier werden veroordeeld. Volgens Sodderland waren de Staten van Holland in mei 1787 van mening dat de baljuw onvoldoende actief was geweest en dat hij zijn onderzoek niet nauwkeurig genoeg had uitgevoerd. Daarop werden de veroordeelden alsnog zwaardere straffen opgelegd.

De Staten van Holland besloten om op 2 maart 1785 nogmaals een loting te organiseren. Cornelis Pieter vreesde opnieuw voor onlusten en wederom verzocht hij de burgemeester van Leiden om assistentie met twee compagnies manschappen. Dat verzoek werd opnieuw afgewezen. Volgens Sodderland is de tweede loting waarschijnlijk zonder grote problemen verlopen, zelfs al ontbrak assistentie uit Leiden.

In de bewaard gebleven lotinglijsten van de tweede loting in Leiderdorp staan volgens Sodderland honderddrieëndertig namen, waarvan er zeventien door het lot zijn gekozen. De overige mannen waren vrijwilligers. Uiteindelijk kregen slechts drieënvijftig mannen toestemming om deel te nemen aan de exercities. Leiderdorp telde toen ongeveer duizend inwoners, waarvan slechts een klein deel de patriottische opvattingen steunde. De meerderheid was Oranjegezind of had geen opvatting. Uit deze drieënvijftig mannen werden tien officieren gekozen en Cornelis Pieter werd aangesteld als kapitein van dit exercitiegenootschap *“Onder Vrijheids Krijgsbanier Leeft en Sterft de Batavier”*.

De gebeurtenissen in Leiderdorp leverden Cornelis Pieter weliswaar enig prestigeverlies op maar sterkten hem vooral in zijn steun voor de patriottenstrijd. In het daarop volgende jaar kwam Cornelis Pieter echter in grote problemen. Op 26 juni 1786 vaardigde de academische Vierschaar namelijk een bevel uit tot zijn inhechtenisneming, wegens het vervalsen van handtekeningen onder een lening die hij had afgesloten. Er werden brieven uitgestuurd naar alle steden in Holland, Zeeland en West-Friesland, met het verzoek hem te arresteren. Daarop vluchtte Cornelis Pieter uit Leiden en sinds die zomer had het vrijkorps van Leiderdorp geen kapitein meer en had Leiderdorp geen schout meer.

Ondanks vier dagvaardingen verscheen Cornelis Pieter niet voor de academische Vierschaar, zodat hij op 22 januari 1787 bij verstek werd veroordeeld en werd ontheven uit al zijn functies en ambten. Hij werd ook permanent verbannen uit de Staten van Holland, Zeeland, West-Friesland en Utrecht¹¹¹. Daarmee kwam een abrupt einde aan zijn ambt van schout van Leiderdorp. Van burgemeesterszoon en persoon van aanzien, werd hij een veroordeelde en *“ten eenwigen dage”* verbannen fraudeur. Op 27 oktober 1787 werd Jan Jacob van der Meer benoemd tot schout van Leiderdorp en opvolger van Cornelis Pieter Chastelein.

10.4 Secretaris van de Vierschaar van 's Lands Universiteit te Leiden

De Vierschaar van 's Lands Universiteit te Leiden was een van de voornaamste voorrechten die Willem I aan de Leidse Universiteit verleende bij haar oprichting. Dit zogenaamde *“forum privilegiatum”* was een rechtbank voor professoren en studenten. Zij waren vrijgesteld van de schepenbank, de gewone rechterlijke macht van de stad Leiden, zodat zij alleen voor deze bijzondere rechtbank terecht konden staan¹¹².

De academische Vierschaar bestond uit de Rector en vier Assessoren of rechters, één professor uit elke faculteit, de vier burgemeesters van de stad Leiden en twee schepenmeesters. De academische Vierschaar werd bijgestaan door een secretaris en sprak recht in zowel strafzaken als in burgerlijke zaken. Het ging daarbij niet alleen om geschillen tussen de leden van de universiteit onderling, maar ook om geschillen die zij hadden met burgers, ongeacht of zij eiser dan wel gedaagde waren.

Ondanks hun nauwe samenwerking ontstonden regelmatig rechtsmacht conflicten tussen de Leidse schepenbank en de universiteit met betrekking tot de jurisdictie van de academische Vierschaar. Dat leidde er menigmaal toe dat de Staten van Holland en West-Friesland aan de academische Vierschaar beperkingen oplegde in haar jurisdictie, waaruit volgde in welke gevallen de rechtbank van schepenen van Leiden bevoegd was tot berechting en in welke gevallen de vierschaar. De meest ingrijpende bevoegdheidsbeperking vond plaats in 1795. Er kwam toen verandering in de samenstelling van de academische Vierschaar. De burgemeesters en schepenmeesters werden vervangen door drie burgers, die op voordracht van Curatoren die door de Provisionele Representanten van Holland werden benoemd, alsmede drie leden die gekozen werden uit het Comité van Justitie te Leiden. Het voortbestaan van de vierschaar werd verder ernstig bedreigd toen in 1799 de Commissie voor de organisatie der Rechterlijke Macht de vraag stelde of de universiteitsvierscharen moesten worden afgeschaft.

Onder koning Lodewijk Napoleon bleef het *“forum privilegiatum”* nog gehandhaafd, maar met de inlijving van Holland bij Frankrijk en de invoering de Franse rechtspleging in Holland was het met de academische Vierschaar gedaan. De vierschaar werd opgeheven bij decreet van 21 Februari 1811 en op 27 februari hield de academische Vierschaar haar laatste zitting, waarna de volgende dag de ontbinding ervan plaatsvond.

Op 9 november 1781 werd Cornelis Pieter benoemd tot secretaris van de academische Vierschaar. Hij bekleedde die prestigieuze functie tot 1787. Als secretaris had hij grote invloed op het initiëren van procedures maar ook op het verloop ervan. Omdat hij in dienst was van de Leidse Universiteit, viel hij zelf automatisch onder de jurisdictie van de academische Vierschaar. Als politiek-actief patriot riep zijn functie als secretaris echter geregeld discussies op over mogelijke belangenverstrengeling, wat de bestuurders van de Universiteit, de stad Leiden en zelfs de Staten van Holland menige hoofdbrekens kostte. De patriotten en prinsgezinden sleepten elkaar destijds namelijk geregeld voor de rechter vanwege hun wederzijdse uitlatingen over elkaar in politieke schotschriften en hekeldichten. Als secretaris van de academische Vierschaar en als actief patriot was Cornelis Pieter daarbij soms een speelbal in hun geschillen en werd de uitoefening van zijn functie als secretaris, vanwege de schijn van belangenverstrengeling, herhaaldelijk ter discussie gesteld.

Een duidelijk voorbeeld daarvan was de procedure die Van der Kemp op 16 juni 1783 aanspande bij de academische Vierschaar tegen Le Francq van Berkhey, vanwege diens geschrift *“Aan zijne medeburgers”* uit 1783. Zowel de eiser als de gedaagde waren in dienst van de Leidse Universiteit, zodat de jurisdictie van de vierschaar niet ter discussie stond. Wel deed zich de vraag voor of Cornelis Pieter Chastelein in die zaak als secretaris kon functioneren. Cornelis Pieter meende dat de aanval de beste verdediging is en zonder een antwoord op die vraag af te wachten, spanden Cornelis Pieter en zijn patriottische medestanders Daniël Heldewier en Pieter Vreede, over hetzelfde geschrift ook een procedure aan bij de vierschaar tegen Le Francq van Berkhey. Toch beweerden zij dat hun zaak los stond van de zaak die Van der Kemp had aangespannen. De rector en de rechters van de academische Vierschaar besloten op 28 juni 1783 de curatoren van de Leidse Universiteit om advies te vragen. Op 3 juli besloten de curatoren om Hermanus van Waalswijk een advies te laten uitbrengen. Hij was procureur en plaatsvervangend secretaris van de vierschaar en bracht zijn advies uit op 30 september 1783. Ondertussen beklagde Cornelis Pieter zich over het besluit van de rector en de rechters van 30 juni om hem in de zaak van der Kemp als secretaris te laten vervangen. Zijn klacht werd op 19 september door de curatoren behandeld en als ongegrond afgewezen.

Het advies van Hermanus van Waalswijk van 30 september luidde onomwonden dat de secretaris van de academische Vierschaar, omwille van de onafhankelijkheid van het college, zijn ambt niet zou moeten vervullen in zaken waarin hij zelf eiser of gedaagde was en evenmin in zaken waarbij hij persoonlijk betrokken was. Daarom adviseerde hij tot vervanging van de secretaris in dergelijke zaken. De curatoren namen dit advies over. Cornelis Pieter verzocht ondertussen aan de Staten van Holland en West-Friesland om hem in elk geval toe te staan te functioneren als secretaris in de zaak van der Kemp tegen Le Francq van Berkhey. Uiteraard was dat verzoek ingegeven uit politieke overwegingen. Over dat verzoek verzochten de Staten op 7 oktober 1783 vervolgens advies van de gedeputeerden van de stad Haarlem en van de Gecommitteerden van Justitie in de Staten. Die adviezen brachten in materiële zin echter geen wijziging in de status quo en de Staten stonden de academische Vierschaar toe om haar onafhankelijkheid te beschermen door in gevallen waarin sprake was van mogelijke belangenverstrengeling, de secretaris te vervangen¹¹³.

Enkele jaren later was Cornelis Pieter als secretaris van de academische Vierschaar opnieuw partij bij een juridisch geschil. Het betrof een procedure die Johannes le Francq van Berkhey in 1786 tegen hem persoonlijk aanspande. Daarbij speelde bovendien een samenloop tussen die procedure en een aanklacht tegen Cornelis Pieter wegens fraude, die uiteindelijk leidde tot zijn veroordeling¹¹⁴. Nadat Le Francq van Berkhey in 1786 zijn procedure startte tegen Cornelis Pieter bij de academische Vierschaar, vroegen de rector en rechters van de vierschaar de Staten van Holland en West-Friesland om advies over hun voornemen om de secretaris wegens belangenverstrengeling te vervangen. Zij werden in het gelijk gesteld en de secretaris

werd opnieuw vervangen, evenals dat in 1783 was gebeurd. Maar nog voordat die zaak goed en wel in behandeling werd genomen, deden zich ontwikkelingen voor die aan het verloop ervan een onverwachte wending gaven.

Klaarblijkelijk kwam Cornelis Pieter in de loop van de tachtiger jaren in financiële problemen. Onduidelijk is waarom hij precies geld nodig had, maar gevoeglijk mag worden aangenomen dat hij zijn geld besteedde aan het financieren van zijn patriottische activiteiten. Vermoedelijk besteedde hij de nodige middelen aan het drukken van pamfletten en de uitgave van patriottische couranten. Ook moest de uitrusting van de leden van zijn vrijkorps worden bekostigd en daar heeft hij naar alle waarschijnlijkheid aan meebetaald. Hoe dan ook, hij stond bekend als financieel ruimhartig en daar profiteerde menig een in zijn omgeving van. Uit notariële akten blijkt hij zijn bezittingen geleidelijk aan te hebben verkocht, waaronder panden in Leiden en landerijen in de omgeving. Dat volstond echter niet als dekking van zijn financiële noden zodat hij ook onderhandse leningen afsloot. Uit de processtukken van een procedure tegen hem voor de academische Vierschaar kan worden gereconstrueerd hoe financiële malversaties hem in problemen brachten.

In 1783 vroeg hij om de borgstelling door zijn vriend en medepatriot Pieter Vreede voor leningen van telkens 15.000 gulden. Pieter Vreede stemde daarmee in, onder de voorwaarde dat een bestaande lening eerst moest worden afgelost alvorens zijn borgstelling voor een nieuwe lening gebruikt mocht worden.

In 1785 heeft Cornelis Pieter een lening van 15.000 gulden afgesloten, een zogeheten onderhandse obligatie, waarbij Peter Vreede borg stond voor terugbetaling. Hij was echter niet in staat om zijn schuld af te betalen en ook de verkoop van zijn veenlanden in de Krimpenerwaard bracht daarvoor onvoldoende op. Omdat de schuld niet werd terugbetaald, werd Pieter Vreede op 23 juni 1786 aangesproken over terugbetaling door de joodse Abraham Ephraim uit Den Haag. Daarmee kwam de zaak aan het rollen.

Pieter Vreede verklaarde de borgstelling nooit te hebben ondertekend en er leek sprake te zijn van een vervalste handtekening. Daarop werd Cornelis Pieter aangeklaagd door Pieter Jan Marcus, de Promotor van de academische Vierschaar. Nog voordat een officiële dagvaarding kon worden uitgebracht, besloot Cornelis Pieter om spoorslags Leiden te verlaten. Dat lijkt erop te duiden dat hij zich wel degelijk bewust was van de malversaties waarvan hij werd verdacht.

Op 26 juni 1786 werd Cornelis Pieter voor het eerst gedagvaard. Nadien volgden nog drie dagvaardingen met arrestatieverzoeken aan alle steden in Holland en West-Friesland. Cornelis Pieter verscheen echter niet voor het gerecht en hij werd evenmin gearresteerd. Hij bleek namelijk al in juni naar Frankrijk te zijn gevlucht en had tevens een andere naam aangenomen. De processtukken in deze zaak vermelden over zijn vlucht dat hij: *“zig naderhand geschreeven hebben Chastelein de Bij, tot in den jaare 1786 gewoond hebbende te Leyden, en zig daarna begeeven hebbende naar Frankrijk”*. Dat verklaart waarom hij bij verstek (*“en defaillant”*) werd veroordeeld¹¹⁵.

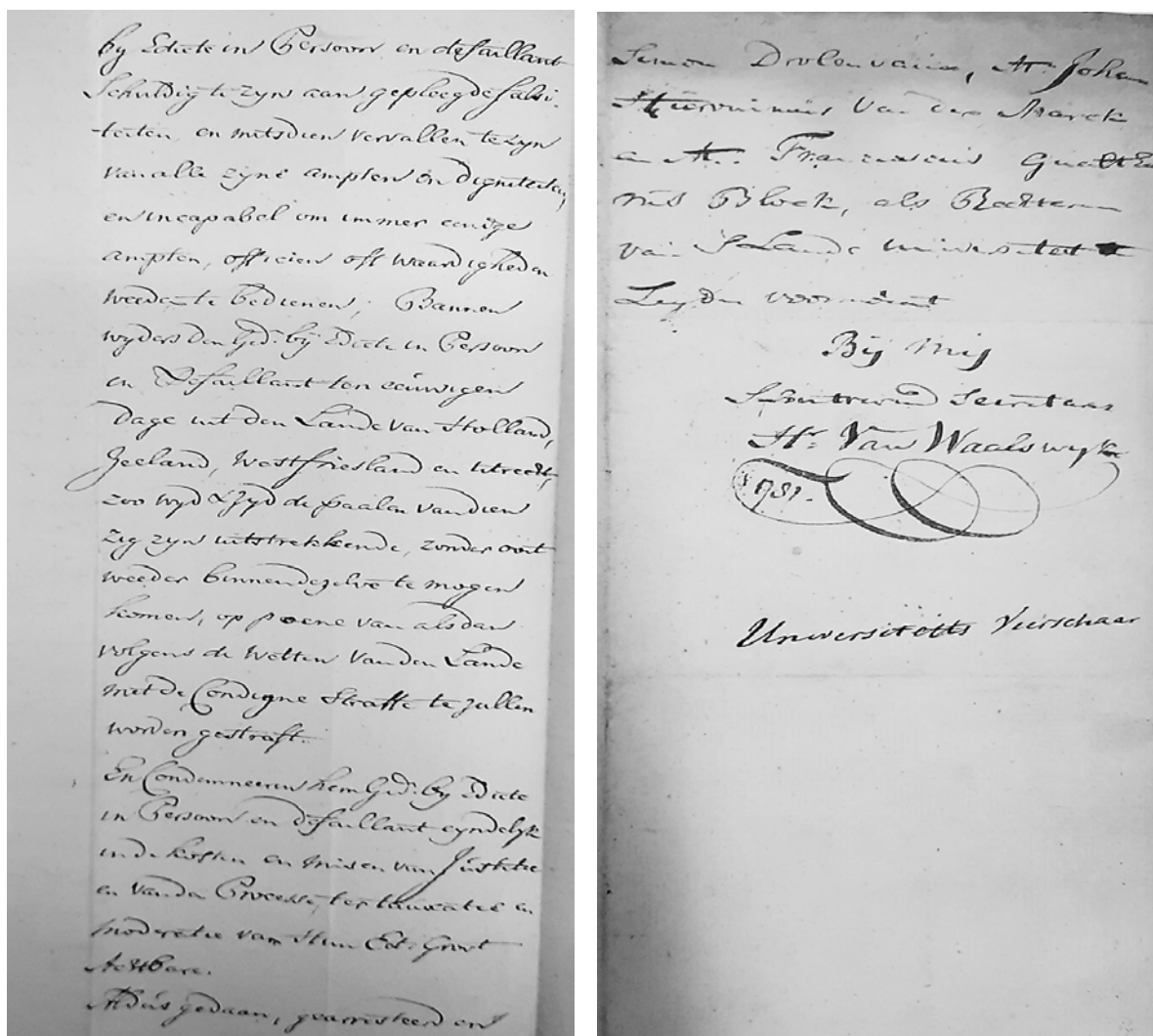
Afb. 62. Aantekening uit de processtukken in de zaak C.P. Chastelein voor de academische Vierschaar.

Nadat uitvoerig onderzoek was gedaan naar zijn vermeende malversaties en betrokkenen en getuigen waren gehoord, boog de academische Vierschaar zich over de zaak. In de processtukken wordt zelfs melding

gemaakt van een vondst van twee briefjes, waarin Cornelis Pieter bekend “uit de spaarpotten van zijn kinderen een gespecificeerd aantal ducats, alsmede uit iedere spaarpot een gouden rijder te hebben geligt” ¹¹⁶.

Aangezien Cornelis Pieter was uitgeweken naar Frankrijk, ontbreekt in de processtukken zijn verweer tegen de beschuldigingen van fraude. Uit de processtukken blijkt echter wel dat zijn vader Cornelis Anthony, inmiddels oud-burgemeester van Leiden, op 13 november 1786 een verzoekschrift richtte aan de academische Vierschaar “uyt hoofde sijner nauwe betrekking, zoo op den geaccuseerden als op deszelfs twee nog zo onnosele kinderen”. In dat verzoekschrift liet hij weten “met de gevoeligste aandoening en diepste smerte” te hebben vernomen dat zijn zoon werd verdacht van fraude.

Hij verdedigde zijn zoon door te stellen dat “de geaccuseerde in eenigen mogelijk niet te zeer doordagte enterprises zich hebbende geëngageert” en voorts dat “hij is gevallen in handen van ter deser tijd zo menigvuldige zwendelaars”. Hij noemt in dit verband ook nog twee andere joodse geldschieters uit Den Haag die bij de leningen van zijn zoon betrokken waren. Omdat hij geen bewijzen kon leveren van de onschuld van zijn zoon, kon hij de aanklacht tegen hem niet ontkrachten en evenmin afwenden.

Afb. 63. Vonnis van de academische Vierschaar van 22 januari 1787, in de zaak tegen C.P. Chastelein.

Op 22 januari 1787 werd Cornelis Pieter door de academische Vierschaar bij verstek veroordeeld “ter zake van eene gepleegde falsiteit in het maken eener valsche handtekening”. Het vonnis verklaart hem:

*“bij Edicte in Persoon en defaillant schuldig te zijn aan gepleefde falsiteiten en mitsdien vervallen te zijn van alle zijne ampten en digniteiten, en incapabel om immer eenige ampten, officien oft waardigheden weder te bedienen, Bannen wijders den Ged. bij Edicte in Persoon en Defaillant ten eeuwigen dage uit den lande van Holland, Zeeland Westfriesland en Utrecht, zo wijd & zijd de paalen van dien zig zijn uitstreckende, zonder ooit weder binnnen deselve te mogen komen, op poene van als dan volgens de wetten van den Lande met de condigne straffe te sullen worden gestraft.”*¹¹⁷.

Ook wordt Cornelis Pieter veroordeeld tot vergoeding van de kosten van de procedure. Het vonnis is opgetekend en ondertekend door de “subintreerend” of plaatsvervangend secretaris, tevens Procureur van de vierschaar, Hermanus van Waalswijk. Hij was dezelfde persoon die enkele jaren eerder het college van curatoren van de Leidse Universiteit adviseerde over de kwestie van vervanging van de secretaris van de vierschaar in gevallen van mogelijke belangenverstrengelingen.

Ofschoon het vonnis van de academische Vierschaar hem verbood om ooit nog naar Holland terug te keren, heeft Cornelis Pieter dat verbod niet nageleefd. Uit de besluiten van het Provinciaal Bestuur van Holland van 13 mei 1796 blijkt dat hij van 1786 tot 1793 in Parijs heeft gewoond, waarna hij officier werd in het Franse leger en op de “Voorposten” werd gestationeerd¹¹⁸. Het Franse leger werd destijds bijgestaan door uit de Nederlanden gevluchte patriotten. Zijn vormden het zogeheten Bataafs Legioen – het Légion Franche Étrangère – dat was opgericht op 26 juli 1792. De benaming Bataafs Legioen of Corps Bataves is evenwel nooit geformaliseerd, maar wordt doorgaans wel informeel als benaming gebruikt. Cornelis Pieter heeft het Bataafs Legioen na enige tijd verlaten en ging vervolgens in Amsterdam wonen.

Op 10 februari 1796 schreef Cornelis Felix van Maanen, Advocaat-Fiscaal en Procureur-Generaal bij het Hof van Holland en Zeeland, een brief aan de Promotor B.J. van Meurs van de academische Vierschaar te Leiden. Daarin vermeldt hij vernomen te hebben dat Cornelis Pieter Chastelein zich al enige tijd ophield in Amsterdam, waar hij onder de naam “De Bijde” actief was als schrijver van de Nieuwe Courant. In de Stillesteeg in Amsterdam, de tegenwoordige de Paleisstraat naast het Paleis op de Dam, waren destijds meerdere boekverkopers gevestigd, waaronder ook Hendrik A. Banse, die voor de patriot Lieve van Ollefen in de jaren 1795-1796 de Nieuwe Courant uitgaf. De brief vermeldt dat Lieve van Ollefen op dat moment was gearresteerd, zonder dat daarvoor een reden werd genoemd. Daarop volgde een briefwisseling tussen de burgemeester en procureur van Amsterdam, de hoofdofficier, de baljuw en de burgemeester van Leiden en de Promotor van de Leidse Universiteit. Zij maakten afspraken over het opsporen en arresteren van Cornelis Pieter Chastelein.

Kort daarna, op 20 februari 1796, werd Cornelis Pieter in Amsterdam gearresteerd. Op de vraag hoe hem te “traiteeren” antwoordde de Leidse Promotor dat hij onder een regiem van “eene gulden daags” gesteld moest worden. De pedel van de Leidse Universiteit ging hem vervolgens op 24 februari in Amsterdam ophalen, geassisteerd door een officier van de binnenwacht en de nodige manschappen. Hun vergoeding daarvoor die werd omschreven als “een douceur van ses ducaten”. De toestand waarin Cornelis Pieter zich bevond in zijn verzekerde bewaring in Amsterdam werd door de Leidse officier, Luitenant Beschneither, als “bedwaard” omschreven. Ook wordt melding gemaakt van de bezittingen die bij hem werden aangetroffen op het moment van zijn arrestatie: een pakket papieren, een zakje met vierentwintig guldens, twaalf stuivers en twaalf penningen en een zilveren broekgesp. Cornelis Pieter werd vervolgens naar Leiden overgebracht, waar zijn verzekerde bewaring werd voortgezet.

Uit het procesdossier blijkt dat zijn dochter Susanna Beatrix Chastelein haar vader in zijn gevangenschap alleen wilde bezoeken onder begeleiding van haar voogd Prof. Johannes Luzac. Het dossier bevat voorts overwegingen van de vierschaar over juridische opties voor de vervolging van Cornelis Pieter. Ook zijn verslagen in het dossier terug te vinden over zijn verhoor inzake de kwestie waarvoor hij in 1787 reeds bij verstek was veroordeeld. Ook schreef Cornelis Pieter alsnog een uitgebreid verweerschrift, waarin hij ten stelligste ontkende de handtekening van zijn vriend Pieter Vreede vervalst te hebben. Hij suggereerde

bovendien dat zijn veroordeling mogelijk politiek was geïnspireerd. Daartoe voerde hij aan dat de joodse geldschietters woekeraars zouden zijn die als prinsgezind bekend stonden. Pieter Jan Marcus, de Promotor onder wiens gezag hij in 1787 werd veroordeeld, alsook het merendeel van de toenmalige rechters van de vierschaar, waren eveneens prinsgezind. Ook stelde hij dat de bewijsvoering voor zijn veroordeling ondeugdelijk was. Hij ontkende daarmee dus de legitimiteit van zijn veroordeling en verzocht de vierschaar om de vervolging tegen hem te “stateeren” ofwel te staken en hem onmiddellijk in vrijheid te stellen. Als men de verslagen en bewijsstukken in het dossier bestudeert, lijkt er inderdaad enige grond te zijn voor de veronderstelling dat zijn veroordeling ook politiek geïnspireerd is geweest. Echter door de onvolledigheid van het dossier kunnen daarover geen duidelijke conclusies worden getrokken.

Eenzelfde verzoek om de vervolging tegen hem te staken, diende Cornelis Pieter separaat in bij het Provinciaal Bestuur van Holland. Cornelis Pieter – hij gebruikte zijn patriottische schuilnaam “*Chastelein de Bye*” – verzocht het Provinciaal Bestuur op 13 mei 1796 om beëindiging van de procedure die de vierschaar tegen hem was gestart en tevens om vrijlating uit zijn detentie. Over dat verzoek werd door het Provinciaal Bestuur van Holland eerst advies gevraagd aan de academische Vierschaar.

*“Item van Rector en Rechteren van 's Lands Universiteit te Leyden de Requeste van C.P. Chastelein, alias Chastelein de Bye, om abolitie en ontslag uit zyne gevangenis enz. (13 mei 1796). Advis ter visie van de Leden gelegd. (1 augustus 1796). Decreet (3 augustus 1796)”*¹¹⁹.

Op 3 augustus 1796, besloot het Provinciaal Bestuur het verzoek van Cornelis Pieter af te wijzen:

*“Aan de orde van den dag zynde, het Advis van Rector en Rechteren van 's Lands Universiteit te Leyden, den I. dezzer ter Vergadering ingekomen, op de Requeste van Cornelis Pieter Chastelein, zich schryvende Chastelein de Bye, daar by verzogt hebbende, a. Abolitie van de Faiten by het zelve Request opgegeven. b. dat het Vonnis der Universiteits Vierschaar mag worden gesteld buiten effect. c. dat hy weder van zyme vryheid jouisseere. d. om ontslagen te worden uit zyn gevangenis, onder handhasting, met admissie tot een ordinair proces, zoo wel ten principaale als over de exceptie van incompetentie en e. benoeming eener Commissie uit het Provinciaal Bestuur tot examinatie van het Request. Is, na deliberatie goedgevonden, alle des Requestants verzoeken by zyne voorsz. Requeste gedaan, te nyzen van de hand, en hem daar toe extract dezes tot zyn narijt te geven, en gelyk extract aan Rector en Rechteren voorsz. tot hun informatie toe te zenden.”*¹²⁰.

Op 7 december 1796 maakte het Provinciaal Bestuur van Holland melding van een ander verzoek in deze kwestie, namelijk van Susanna Beatrix, de dochter van Cornelis Pieter. Zij verzocht eveneens om de vervolging van haar vader te beëindigen, mits hij zich, door terstond naar het buitenland te vertrekken, zou conformeren aan het vonnis van de academische Vierschaar van 5 februari 1787.

*“Op het advies van Rector en Rechteren der Universiteit op de Req. van S.B. Chastelein, dato 7. Dec. 1796, omme ontheffing van Crimineele Procedures tegens haaren Vader geëntameert, van het Provinciaal Committé gerequireerd eene extensie van het in deeze zaak te neemen. Decreet. (14 maart 1796)”*¹²¹.

*“In handen van 't Hof gesteld de Req. van Susanna B. Chastelein, om stateering van verdere Procedures der Universiteits Vierschaar, tegens haar Vader C.P. Chastelein, ontslag uit zyn detentie en continuatie van de verleende surceance (7 december 1796). Nader gesteld in handen van Rector en Rechteren der Universiteit, met continuatie van surceance. (12 december 1796)”*¹²².

Vervolgens is ook dat verzoek afgewezen en de detentie van Cornelis Pieter bleef gehandhaafd. Nadat alle verzoeken om ontslag van rechtsvervolging waren afgehandeld en afgewezen, besloot de academische Vierschaar Cornelis Pieter opnieuw te veroordelen; ditmaal niet vanwege fraude, want daarvoor was hij immers al veroordeeld. Hij werd ditmaal veroordeeld wegens overtreding van de verbanning die hem in 1787 was opgelegd en die hij niet had nageleefd. Hem werd een gevangenisstraf opgelegd maar onduidelijk is voor

welke duur. Toch kan de duur van zijn straf wel enigszins worden afgeleid uit de gebeurtenissen die daarop volgden. Cornelis Pieter heeft immers tijdens zijn hechtenis een aantal gebeurtenissen meegemaakt waarover nog documentatie bewaard is gebleven.

Na zijn arrestatie in februari 1796 werd hij gedetineerd en kreeg hij weliswaar de gelegenheid om zich te verweren tegen de aanklachten waarvoor hij reeds veroordeeld was, maar dat mocht hem niet baten. Verzoeken van hem en van zijn dochter om beëindiging van zijn strafproces, werden verworpen door de academische Vierschaar en ook door het Provinciaal Bestuur.

In 1797 verzocht bovendien zijn echtgenote Gerbregta Christina Koopman aan de academische Vierschaar om hun huwelijk te laten ontbinden. Ook die procedure heeft Cornelis Pieter vanuit zijn gevangenis gevoerd en het huwelijk werd aan het einde van dat jaar ontbonden.

In dit verband is het overigens opmerkelijk dat het stadsbestuur van Nijmegen aan Cornelis Pieter Chastelein op 29 september 1797 toestemming verleende om in die stad een patriottische krant *“De Nieuwe Rhapsodist”* te drukken en uit te geven¹²³. Er wordt in het besluit van het Nijmeegse stadsbestuur verwezen naar hem als C.D.B., wat staat voor *“Chastelyn de Bie”*. Een naam die hij – zoals eerder bleek – herhaaldelijk als schuilnaam gebruikte¹²⁴. Hoewel hij in Nijmegen wordt genoemd als drukker-uitgever, heeft zijn onderneming er geen enkel spoor nagelaten en van de krant is geen enkel exemplaar bekend. Vermoedelijk is Cornelis Pieter dit initiatief al voor zijn arrestatie gestart maar kon hij het niet ten uitvoer brengen, omdat hij na zijn arrestatie in februari 1796 een gevangenisstraf moest uitzitten.

In 1798 werd in Den Haag opnieuw melding gemaakt van Cornelis Pieter, die toen nog steeds gevangen zat in Leiden. Uit de handelingen van de Constituerende Vergadering, onder voorzitterschap van Lambertus Christoffel Vonk, blijkt namelijk dat Cornelis Pieter – zich noemend *Chasteleyn de By* – een schriftelijke gelukwens had verzonden vanwege een geslaagde staatsgreep. Op 22 januari 1798 vond namelijk een staatsgreep plaats onder leiding van de patriot en unitarist, Herman Willem Daendels. Er vormde zich een nieuwe Constituerende Vergadering van het Bataafsche Volk die een staatsregeling moest opstellen en de tweede constitutiecommissie werd ontbonden. Op 22 januari 1798 werd deze derde constitutiecommissie ingesteld die de zogeheten Staatsregeling van 1798 ontwierp. Die staatsregeling werd op 23 april in een volksreferendum aangenomen, op 1 mei 1798 afgekondigd en trad op 4 mei 1798 in werking. Veel Leidse patriotten werden aangesteld als leden van het provisionele Uitvoerend Bewind: Wijbo Fijnje, Stefanus Jacobus van Langen, Pieter Vreede, Berend Wildrik en Johan Pieter Fokker.

Een bijzondere vermelding verdient het feit dat de gelukwens van Cornelis Pieter Chastelein vergezeld ging van de aanbieding van zijn, naar eigen zeggen, bescheiden ontwerp van een grondwet voor de Bataafse Republiek: *“Schets voor een plan van Bataafsche Constitutie”*.

Dit ontwerp van een nieuwe grondwet schreef hij gedurende zijn detentie in Leiden. Het is in 1798 bij D. Noman in 's-Hertogenbosch gedrukt en werd er voor het luttele bedrag van 10 cent verkocht¹²⁵. Het document is uitgegeven onder het pseudoniem: *“C.D.B., auteur van den Nieuwen Rhapsodist”* en wordt als een van de bronnen voor de Staatsregeling van 1798 genoemd¹²⁶. Het begint met een aanhef in dichtvorm (afb. 64) en in de inleiding van zijn vlugschrift schrijft Cornelis Pieter:

“Myn doel is niet anders, dan om, zonder myne pen in gal te doopen, alleen nuttig voor myne Meede-Baaaven te Zyn. Om dan hiertoe naar myne vermogens mede te werken, zal ik eene Schets opgeeven, volgens welke, naar myn Oordeel, een heilzaam ontwerp van Constitutie voor deze Republiek kan worden opgemaakt. Dezen zwaaren taak zal ik trachten te volbrengen, en die Schets, op de eenvoudigste gronden gebouwd, aan myne Leezers ter beoordeeling voordraagen, onder die eene beede, dat zy niet mogen begrypen, dat ik hen deze Schets, als volmaakt, zal aan bieden, neen! maar als geschikt, om door verlichte Voorstanders der Bataafsche Vryheid, na eene nadere beschryving, tot een voldoende Ontwerp van Constitutie te worden gevormd.”

Hij besluit zijn zevenenzeventig pagina's tellende ontwerp-constitutie met de volgende woorden:

"Maar ontvangt Leezers! myne alhier uitgedrukte denkebeelden slechts als een Schets, uit welke een heilzaam Ontwerp van Constitutie voor het Bataafsch Volk kan gevormd worden! Dat myne Pogingen niet ydel mogen weezen, en myne Landgenooten tot in ons laatst Nageslacht, de schoone Vruchten der Vryheid mogen plukken, is myn Harten Wensch."

**Aan de Leeden van de Geconstitueerde
Vergadering, representerende het
BATAAFSCH VOLK.**

Aan U, die door de Stem der Natie zyt verkooren;
Tot Verligers van 't heil, 't welk haar de Vryheid biedt!
Vertrouwen van dat Volk, 't welk naargeend dwang wil hopen,
En zyn Geluk alleen in zyne Vryheid ziet!
Aan U, wier kunde en trouw U maakt tot Keurelingén.
Van het Bataafsche Volk, welks Oppermagt Gy eert,
Aan U, wiet ronde taal elschit onze Zegningén,
Is 't, dat myn' Zangster zich met allen eerbied keert.
De Natie, moet gescherpt, als eertyds, op haar' Rechten,
Heeft uit het Voorbeeld zelfs van haaren Bondgenoot,
Geleerd, hoe men den dwang met voordeel moet bevechten,
Hoe hy dat Monster-Dier aan staalen banden sloot.
De Natie wil thans Vry, wil Oppermagtig weezen;
't Aristocratisch Juk, Het Vorstelyk geweld,
Wil zy van haar geweerd, en nimmer, als voor dezen,
Wil zy haar' handen zien in ketenen gekneld. —
Het laatst verworpen Plan was voor haar doel niet veilig,
De Heerschzucht gluurde reeds, om haaren klaauw te slaan
In Vryheids edel hart, aan led'ren Vryman heilig;
De Natie sprak met ernst, en Vryheid lacht' haar aan. —
Daar thans een nieuw Ontwerp moet worden voorgedragen,
Waar in men hulde doet aan 's Burgers Oppermagt;
Zo heb ik ook gepoogd, daar in naar Wensch te slagen;
Naar 't heil van 't Algemeen heb ik alleen getragt. —
Doorzoek dan, Achtb're Kring van waare Vaderlanders!
Het geen een Patriot belangloos aan durft bién!
Zyn hart begeert alleen de Vrye Glorie-Standers
Van het Bataafsch Gewest alom geplant te zien. —
Beoordeel zyne Schets! Beoordeel haare gronden!
Zy is, zo ik vertrouw, aan Bilykheid, aan Recht,
A

(2)

Aan de Oppermagt des Volks, aan 't heil van 't Land verbonde
En dit, dit was de taak die 'k my had opgelegd. —
Zo myne kundigheid' myn' Wenschen 'op kon weegen.
Dan bood ik myne Schets voor ganfch volkomen aan;
Maar wie heeft ooit dien roem, zo wigtig, ooit v'rkregen
Dat zyn verduft' hem nooit één fout heeft doen begaan
'K begryp, dat myne Schets met onvolkomenheden,
Bezwangerd is, dat zy beschnaving nodig heeft;
Maar! is de weg gebaad, en veilig te bereeden,
Dan wint dit veel voor hem, die zich op reis begeeft. —
Doorleest dan myne Schets! bescharf haar naar U oordeel!
'T word tyd dat zich het Volk aan wyze Wetten blindt;
Het haakt reeds lag daar naar; het kent dit duurzaam voordeel
Doch 't wil, dat Vryheid steeds zich in hun midden vindt

Afb. 64 Gedicht van C.P. Chastelein als aanhef van zijn "Schets voor een plan van Bataafsche Constitutie", 1798.

Na ontvangst van de gelukwens stelde de voorzitter van de Constituerende Vergadering voor om daarvan een "honorabele mentie" (een eervolle vermelding) in de notulen op te nemen. Het lid François Adriaan van Rosevelt Cateau maakte daartegen evenwel ernstig bezwaar. Hij vond dat ongepast, gezien de misdrijven die Cornelis Pieter had begaan en waarvoor hij was veroordeeld.

Het lid Joachim Nuhout van der Veen sloot zich daarbij aan en vond dat het "Adres van Chastelyn de By, met indignatie behoort te worden geseponeerd". De voorzitter stelde vervolgens voor om de gelukwens van Cornelis Pieter enkel ter kennisgeving aan te nemen en aldus werd besloten¹²⁷. Het is overigens wel bijzonder dat Cornelis Pieter de moeite nam om een patriottische felicitatie te sturen aan het bestuurscollege. Een lid van het dagelijks bestuur – Pieter Vreede – was immers het slachtoffer van de fraude waarvoor hij was veroordeeld en op dat moment nog steeds in hechtenis verbleef.

Herman Willem Daendels pleegde overigens op 12 juni 1798 een tweede staatsgreep, waarna Pieter Vreede ontsnapte. Hij nam de wijk naar Tilburg en vervolgens naar Waalre, waarna hij niet meer politiek actief is geweest.

Uit het *“Dagverhaal der handelingen van het Vertegenwoordigend- en intermediair wetgevend lichaam des Bataafschen Volks”* blijkt voorts dat het Uitvoerend Bewind van de Bataafsche Republiek op 29 juni 1798 een gratieverzoek van Cornelis Pieter heeft afgewezen dat hij eerder dat jaar – op 29 februari 1798 – bij de derde Constituerende Vergadering had ingediend¹²⁸.

Een jaar later moest Cornelis Pieter lijdzaam ondergaan dat zijn dochter Susanna Beatrix op 1 december 1799 trouwde met Johannes Gronovius, zonder dat hij bij de bruiloft aanwezig kon zijn. Hij bevond zich toen nog immers steeds in hechtenis, zodat zijn dochter bij haar huwelijk werd geassisteerd door haar voogd Johannes Luzac.

Op grond van al deze feiten en omstandigheden kan worden geconcludeerd dat Cornelis Pieter op enig moment tussen 1800 en 1801 in vrijheid is gesteld. Hij wordt in 1802 genoemd als *“Cornele Pierre Chastelein de Bije”*, echtgenoot van de in januari 1802 in Heythuysen overleden Marie Joanne d’Orleans (37 jaar). Zij was geboren in Parijs¹²⁹. Hij is dus na zijn vrijlating opnieuw naar Frankrijk afgereisd, waar hij met de Française trouwde en vervolgens in het Limburgse Heythuysen ging wonen. Heythuysen lag van oudsher net buiten de grens van de Generaliteitslanden en viel onder Frans gezag. Het werd in 1795 in de Franse republiek een kanton van het arrondissement Roermond, in het departement Nedermaas of Beneden-Maas (Département de la Meuse-Inférieure), met Maastricht als hoofdstad.

In de République Française, voelde Cornelis Pieter zich veilig en mocht hij legaal verblijven. Zijn verbanning uit Holland gold immers levenslang. In Heythuysen hadden de autoriteiten van de Bataafse Republiek geen vat op hem. Zij beschouwden hem als een crimineel en hij hoefde van hen geen gunsten te verwachten. In Heythuysen trouwde Cornelis Pieter nog in hetzelfde jaar waarin zijn derde echtgenote Marie Joanne d’Orleans overleed, met Joanne Aldegonde van de Ven¹³⁰.

Hoewel hij was veroordeeld wegens fraude en een tweede maal was veroordeeld wegens het niet naleven van de hem opgelegde verbanning, vond Cornelis Pieter in Heythuysen niettemin opnieuw emplooi bij een rechtscollege. In 1802 geeft hij namelijk als zijn beroep op dat hij griffier was van het tribunaal van het vredegericht (*“tribunal de paix”*) in het kanton Heythuysen.

De vrederechter was een instituut dat was ingesteld door de Franse wetgever. In Heythuysen werd de vrederechter voor het eerst op 31 aug 1796 aangesteld als een alleensprekende rechter die werd bijgestaan door een griffier. Zijn belangrijkste taak was om tot een schikking te komen tussen partijen. De vrederechter hield doorgaans zitting in het raadhuis van de hoofdplaats van het kanton. Omdat het kanton Heythuysen in 1802 werd opgeheven en bij het kanton Roermond, Weert en Maaseik werd gevoegd, vermeldt Cornelis Pieter in zijn huwelijksakte uit augustus van dat jaar als zijn beroep: *“greffier du cidivant canton Heythuysen”*, dus griffier van het voormalige kanton Heythuysen. Hij had zich dus opnieuw een respectabele functie weten te verwerven, waar zijn ervaring uit zijn eerdere functies hem vermoedelijk goed van pas kwam. De functie van griffier van het vredegericht vervulde hij tot aan zijn dood in 1806.

11 Patriotten prinsgezinden in Leiden

Dit hoofdstuk gaat over de roerige tachtiger jaren van de achttiende eeuw waarin Cornelis Pieter Chastelein in Leiden in een centrale rol speelde. Na een beknopte toelichting op de achtergrond van de politieke tegenstellingen tussen patriotten en prinsgezinden, komen de verhoudingen tussen vader en zoon Chastelein aan de orde. In hun onderlinge verhouding zijn kenmerken van beide partijen te herkennen die zij probeerden met elkaar te verenigen. Beschreven wordt welke rol zij beiden speelden bij de totstandkoming van een Leids, patriottisch vrijkorps en hoe dat korps uiteindelijk fuseerde met het exercitiegenootschap dat uit een deel van de Leidse schutterij was gevormd.

De Republiek kende overigens een lange traditie van milities en schutterijen, die in de tachtiger jaren van de achttiende eeuw werd voortgezet in de vorm van exercitiegenootschappen. Deze wapengenootschappen beschermden de samenleving maar dienden tegelijkertijd als beschermers van de politieke integriteit en de deugd. Vrijkorpsen van bewapende burgers waren ook een centraal element in de patriottische ideologie en in hun politieke strategie. Deze vrijkorpsen waren niet alleen een drukmiddel, maar ook een ideologische noodzaak. Het volk had zich immers haar soevereiniteit laten ontnemen doordat het in de loop der tijd minder weerbaar was geworden. De traditionele schutterijen en wapengenootschappen in de Republiek waren volgens de patriotten te oligarchisch geworden. Zij wilden hervormingen en democratisering en het liefst ook nieuwe, eigen wapengenootschappen oprichten. Het werd uiteindelijk een combinatie van beiden.

Over de grondslagen van de vrijkorpsen werden veelvuldig discussies gevoerd, waarin de kwestie van vrijwilligheid tegenover een professioneel leger centraal stond. De patriotten gaven aan een vrijwillig leger de voorkeur boven een beroepsleger. Vrijwilligers waren immers gemotiveerder om uit persoonlijke overtuiging hun leven in de waagschaal te stellen dan beroepsmilitairen, die slechts bevelen opvolgden. Daarnaast verwijst de patriottische retoriek regelmatig naar de klassieke oudheid. Burgerwapening was immers een klassiek ideaal waarop de patriotten voortbouwden. Voor hun taalgebruik in talrijke pamfletten is die oudheid een inspiratiebron en een telkens terugkerend thema, bijvoorbeeld doordat zij zich vergelijken met de Batavieren. Ook wordt geregeld verwezen naar deugden uit de Griekse en Romeinse oudheid. Ten slotte betwistten de patriotten en Orangisten elkaar vooral over hun inzet voor het vaderland. Beiden beweerden hiervoor op te komen, maar vanuit zeer verschillende perspectieven.

Rond 1780 ontstonden de eerste vormen van verzet tegen het stadhouderschap, mede onder invloed van de verlichte ideeën over burgerschap. De Vierde Engelse Oorlog, die van 1780 tot 1784 duurde, was daarvoor de lont in het kruitvat. In de ogen van de patriotten werd de vrijheid bedreigd zonder actieve politieke participatie van de burger. De deelname van de burger in het bestuur was volgens hen noodzakelijk, overeenkomstig het klassieke ideaal van de gewapende burger en van actief burgerschap. De patriotten vonden verder dat het Nederlandse volk het recht had om geregeerd te worden door een representatieve regering. Toch streefden de patriotten geen eenheidsstaat na, noch wilden zij een nationale representatieve democratie vestigen. Hun hervormingsidealen waren vooral gericht op democratisering van de lokale stadsbesturen, die werden gedomineerd door aristocratische regenten. Die democratisering pasten de patriotten ook toe in hun wapengenootschappen, waar zij door stemming officieren benoemden en nieuwe leden toelieten. De Republiek moest volgens de patriotten meer een *res publica* worden; een zaak van het volk. Daarvoor moest de macht van Oranje worden teruggedrongen en ook van semi-monarchale kenmerken worden ontdaan. Het herstel van de vrijheid stond dus bij de patriotten hoog in het vaandel, evenals het welzijn van het “*Dierbaare Vaderland*”. De patriotten waren daarin vooral anti-monarchaal en anti-aristocratisch en daarom wilden zij op lokaal niveau een representatieve democratie instellen.

De patriottische idealen werden veelvuldig in pamfletten verwoord. Veelal in gedichten en liederen, maar ook in politieke schotschriften. Die geschreven retoriek had mede een grondslag in de rederijkerstraditie zoals die in Holland tot bloei kwam in de tweede helft van de achttiende eeuw. Daarom komt in dit hoofdstuk ook het literair genootschap “*Kunst wordt door arbeid verkreegen*” aan de orde, waar Cornelis Pieter jarenlang lid van is geweest.

In dat genootschap liet hij zijn dichterlijke vaardigheden de vrije loop. Ook ontmoette hij er zijn vrienden en geestverwanten, want het Leidse genootschap ontwikkelde zich gaandeweg tot een patriottisch bolwerk.

Aan het slot van dit hoofdstuk worden de pamfletten en gedichten van Cornelis Pieter toegelicht en worden deze geplaatst in de context van de maatschappelijke ontwikkelingen in Leiden. Naast een overzicht van zijn geschriften worden ook enkele illustratieve voorbeelden getoond.

11.1 Het politieke decor van de patriottenstrijd

Toen de zeven gewesten: Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Groningen en Friesland zich in de Unie van Utrecht (1579) verenigden in hun streven om zich te onttrekken aan de macht van hun landheer Philips II, koning van Spanje, ontstond tevens de staatkundige grondslag van de Republiek. Elk gewest had oorspronkelijk een soevereine Statenvergadering waarin afgevaardigden van de stedelijke burgerij en de adel bijeenkwamen. De zeven Statenvergaderingen zonden op hun beurt afgevaardigden naar de Staten-Generaal in Den Haag die met eenstemmigheid besluiten nam die de gehele Republiek aangingen. Zowel de gewestelijke Statenvergaderingen als de Staten-Generaal functioneerden op basis van last en ruggenspraak. Naast de gewestelijke Statenvergadering beschikte in beginsel elk gewest over een stadhouder als vertegenwoordiger van het koninklijk gezag in het betreffende gewest. Feitelijk waren er in de zestiende en zeventiende eeuw slechts twee stadhouders, een Hollandse die het ambt ook in Utrecht, Zeeland, Overijssel en Gelderland bekleedde, en een Friese, die het ambt meestal ook in Groningen bekleedde.

Tijdens de opstand tegen Philips II begonnen de gewesten zelf stadhouders te benoemen, zonder dat de koning daaraan zijn instemming verleende. Willem I van Oranje werd zo in 1572 de eerste revolutionaire stadhouder. In 1588 zouden de Staten formeel de rol van de koning overnemen. Toch is van meet af aan problematisch geweest om te bepalen wie de erfgenamen waren van het oorspronkelijke, vorstelijke gezag: de stadhouder of de Staten. Stadhouders gedroegen zich weliswaar vorstelijk maar waren feitelijk ambtenaren in dienst van de Staten. De strijd om het centrum van de macht tussen de Staten en de stadhouders kenmerkte de geschiedenis van de Republiek. Voorstanders van een dominante positie van de Staten waren de zogenaamde staatsgezinden en aanhangers van de stadhouders waren prinsgezinden.

Voor de staatsgezinden was het stadhouderloos tijdperk, na de dood van Willem II, een periode van *“ware vrijheid”*. Nadat Willem III was aangetreden in het rampjaar 1672, nam de invloed van de stadhouder toe en verwierf hij meer rechten en bevoegdheden. Daartoe behoorde onder meer de zeggenschap over benoemingen van regenten in de stedelijke vroedschappen. Stedelijke besturen en Statenvergaderingen bestonden daardoor in toenemende mate uit prinsgezinde leden. Toen Willem III in 1702 kinderloos overleed, besloten de Staten-Generaal geen nieuwe stadhouder aan te stellen en voor de staatsgezinden brak opnieuw een periode aan van *“ware vrijheid”*. De inval van de Fransen in 1747 was voor de Republiek reden om opnieuw een stadhouder te benoemen en de Friese stadhouder werd als Willem IV tot stadhouder van de Republiek aangesteld. Bovendien werd het stadhouderschap erfelijk. Zijn staatkundige positie werd daarmee sterker dan die van zijn voorgangers, hetgeen door de staatsgezinden allerm minst werd gewaardeerd. De regenten verruilden hun burgerlijke eenvoud voor weelde en status, zodat de onvrede over regentencolleges allengs toenam. Deze aristocratisering onder de regenten bereikte in de achttiende eeuw zo’n hoogtepunt dat het volk de regenten als een arrogante en onderdrukkende macht zag. Met de benoeming van erfstadhouder Willem IV ontstonden dan ook in toenemende mate onrusten in de steden, maar toch versterkte Willem IV zijn banden met de regenten, zodat een deel van het volk zich van de stadhouder afkeerde.

In 1751 werd Willem IV opgevolgd door zijn driejarige zoon Willem V. Tijdens zijn minderjarigheid nam zijn moeder, de Engelse koningsdochter Anna van Hannover, zijn zaken waar. Na haar dood in 1759 nam de Oostenrijkse Veldmaarschalk Lodewijk Ernst, hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel, die taak over. Hij was

al onder Willem IV aangesteld om het leger van de Republiek te versterken. Na zijn meerderjarigheid, maakte Willem V hem permanent stadhouderlijk adviseur maar dat leverde hem veel verontwaardiging op van de oppositie. Het eerste verzet richtte zich in 1781 daarom niet op de stadhouder maar vooral op zijn adviseur, zodat de hertog van Brunswijk het jaar daarop genoodzaakt werd om terug te treden. Ook Willem V wist niet de politieke vernieuwing te brengen waarop gehoopt werd en aan het eind van de achttiende eeuw groeide de interne verdeeldheid verder.

Omstreeks 1775 ontstond een conflict tussen de stadhouder – in feite was dit de hertog van Brunswijk – en de regenten van de Hollandse steden over de vraag of defensiegelden moesten worden uitgegeven aan versterking van het leger, of aan uitbreiding van de vloot. Een sterke vloot was nodig ter verdediging tegen de Engelsen, de grootste handelsconcurrent van de Republiek, maar het leger moest weerstand kunnen bieden aan de Fransen. De regenten hadden in verband met hun handelsbelangen een voorkeur voor versterking van de vloot, terwijl de Engelsgezinde stadhouder meer aan een sterk leger hechtte. Zo viel het conflict over leger en vloot samen met de tegenstelling tussen prinsgezinden en staatsgezinden.

In de opstand van de Noord-Amerikaanse koloniën tegen hun moederland Engeland, die in 1774 begon, kozen de Hollandse kooplieden uit concurrentieoverwegingen de zijde van de Amerikanen. Toen de Engelsen vervolgens militaire bijstand van de Republiek verzochten, impliceerde de staatsinrichting van de Republiek dat alle zeven Statenvergaderingen dit verzoek moesten behandelen, alvorens de Staten-Generaal tot een besluit kon komen. De Amerikaanse Revolutie (1775-1783) werd toegejuicht door de regenten, die daarmee de reductie van de Engelse macht verwelkomden. Hun onvrede werd echter versterkt door het rampzalige verloop van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784), die volgde op de erkenning van de Verenigde Staten tijdens de Amerikaanse Revolutie. Die oorlog betekende in economisch opzicht een ramp voor Nederland.

In Overijssel waren de ontwikkelingen voor Johan Derk Baron van der Capellen tot den Poll reden voor een fel pleidooi voor de Amerikaanse zaak. Op voorspraak van Willem V was hij in 1772 toegelaten tot de Ridderschap, en daarmee tot de Staten van Overijssel. Het was dan ook opmerkelijk dat hij in deze internationale kwestie een positie innam die eerder van een Hollandse regent verwacht mocht worden, dan van een aan de stadhouder gelieerd edelman. Ook in de binnenlandse politiek nam hij krachtig stelling en ontpopte hij zich als tegenstander van de stadhouder. In zijn politieke stellingname bediende hij zich van het gedrukte woord. Hij liet zijn pleidooien voor de Staten drukken en verspreidde deze als pamfletten. Daarin verschilde hij van de klassieke staatsgezinden, die niet de gewoonte hadden om met gedrukte pleidooien een beroep te doen op de steun van het brede publiek. Zo ontstond een nieuw soort oppositie in de Republiek, die al snel zou worden aangeduid als patriottisch. Een benaming die alles te maken had met de vierde Engelse zeeoorlog die in 1780 was begonnen. Omdat de vloot van de Republiek niet voldoende op sterkte was gebracht, boekten de Engelsen het ene succes na het andere. Dat leidde tot een stroom van protesten en pamfletten. De staatsgezinden beschuldigden Willem V ervan dat hij naliet voor een sterkere vloot te zorgen en zo de Republiek uitleverde aan de Engelsen. Zij noemden zich dan ook patriotten omdat zij het voor het benarde vaderland opnamen.

Op 26 september 1781 publiceerde de Zwolse patriot Johan Derk van der Capellen tot den Poll het pamflet *“Aan het volk van Nederland”*, waarin hij opriep tot een revolutie. De malaise in de Republiek verweet hij aan de stadhouder. De Orangisten, wilden stadhouder Willem V echter meer macht geven, in navolging van de Franse koningen. Het pamflet van der Capellen tot den Poll werd anoniem gedrukt en in geblindeerde koetsen, stiekem door het land verspreid. Hij riep de burgers op hun aandeel in het landsbestuur op te eisen en zijn pamflet werd binnen een nacht door het hele land verspreid, en bij daglicht werd het vrijwel meteen verboden. Maar het had zijn werk al gedaan; de Republiek was wakker geschud. Er ontbrandde vervolgens een politieke discussie waarin twee partijen ontstonden. Aan de ene kant de aanhangers van stadhouder Willem V, de Orangisten. Aan de andere kant zijn tegenstanders, de patriotten. Beide kampen maakten volop gebruik van politiek drukwerk. Ze overspoelden het land met tijdschriften, kranten, losse blaadjes en

spotprenten die de toestand van de Republiek illustreerden. Er ontstond bovendien langzaam maar zeker een nationaal gevoel. Mensen voelden zich niet alleen meer inwoner van een stad of streek, maar ook burger van een land.

Afb. 65. Voorblad en aanhef van het pamflet "Aan het volk van Nederland" door Johan Derk Baron van der Capellen tot den Poll.

In Leiden was al in 1748 een anoniem pamflet verspreid, waarin de familiebanden tussen de toenmalige regenten en Vroedschapsleden werden onthuld en hun praktijken werden bekritiseerd. Zij werden met naam en toenaam genoemd en Cornelis Anthony wordt erin als "Cornelis Chastelein uit Indiën" vermeld. Het is getiteld: "Waaragtig onderzoek wegens verzuim in het waarnemen der oude handvesten van Leiden: als ook middelen ter verbetering der finantiën; en voorkoming van Hollands dreigende val, onder de sinspreuk *Veritas odium parit*"¹³¹. Die kritiek op het gedrag van de regenten was dus in Leiden al decennia latent aanwezig.

In 1787 probeerden de patriotten de macht over te nemen en de stadhouder af te zetten. Zij organiseren zich in vrijkorpsen van gewapende burgers. Stadhouder Willem V voelde zich niet meer veilig in het patriottische Den Haag en trok zich terug in Nijmegen. Zijn vrouw Wilhelmina van Pruisen kreeg kort daarop een hoofdrol in deze staatsgreep. Op 28 juni 1787 reisde zij naar Den Haag om de Staten van Holland ervan te overtuigen dat zij haar man moesten laten terugkeren. In de buurt van Gouda werd ze tegengehouden door de patriotten en naar een boerderij bij de Goejanverwellesluis gebracht; het huidige Hekendorp. Ze beweerde niet volgens haar waardigheid te zijn behandeld en schakelde de hulp in van haar

broer, koning Frederik Willem II van Pruisen, om de stadhouderlijke macht te herstellen. Wilhelmina was immers de jongere zuster van Frederik Willem II. Daarom kwam hij de Orangisten te hulp. Vanwege de beledigde eer van zijn zuster eiste Frederik Willem II genoegdoening van het gewest Holland en hij stelde een ultimatum dat op 10 september van kracht werd. Dit hield niet meer in dan het aanbieden van excuses, het straffen van de schuldigen en een uitnodiging van de Staten van Holland voor Wilhelmina om naar Den Haag te komen. Zijn eis werd evenwel verworpen door de Staten van Holland, onder druk van de vrijkorpsen. De patriottische vrijkorpsen konden echter niet op tegen de goedgetrainde Pruisische soldaten zodat de stadhouder en zijn gezin uiteindelijk terugkeerden naar Den Haag en de Oranjes weer aan de macht kwamen.

Na deze nederlaag nam de druk op de patriotten toe en velen werden gevangengezet door Orangisten. Ook vluchtten veel patriotten naar Frankrijk. Zeven jaar later komt alsnog een einde aan de oude Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, als patriotten met hulp van de Fransen de regering ten val brengen. In 1795 kwam een einde aan de Republiek en de Franse Tijd begon toen patriotten, met steun van een Frans leger dat het land was binnengetrokken, de Bataafse Republiek (1795-1801) uitriepen.

Stadhouder Willem V vertrok op 18 januari 1795 naar Engeland, waar hij in ballingschap verbleef. Op 19 januari werd de Bataafse Republiek een feit, later opgevolgd door het Bataafs Gemenebest (1801-1806). In die periode komen er veel politieke vernieuwingen, zoals de vorming van een gekozen parlement en de invoering van de eerste grondwet van Nederland: de *“Staatsregeling voor het Bataafsche Volk”*. Het Bataafse Gemenebest houdt in 1806 op te bestaan, als Lodewijk Napoleon koning wordt van het Koninkrijk Holland.

11.2 De burgemeester en zijn zoon

Vader en zoon Chastelein waren in Leiden typische representanten van de achttiende-eeuwse regentenstand, maar door hun politieke voorkeuren namen zij steeds meer afstand van de geboorte- of geldaristocratie waartoe zij behoorden door hun afstamming, hun zorgvuldig gekozen huwelijkspartners en hun ambten.

De regenten in de Leidse Vroedschap, waartoe Cornelis Anthony behoorde, werden destijds vooral gedreven door handelsbelangen en waren in meerderheid anti-Engels gezind. Dat kwam duidelijk tot uitdrukking in de zogenaamde ‘Leidse propositie’ van 16 Juli 1782, waarin het stadsbestuur zich in scherpe bewoordingen uitsprak tegen het gezag van Willem V en die opvatting bij de Staten van Holland indiende.

In de ‘Leidse propositie’ uitte de president-schepen Hendrik Balthazar van Halteren scherpe kritiek op het beleid van de Staten van Holland omdat hij dat schadelijk vond voor de handelsbelangen van de Republiek. Volgens de historicus P.J. Blok kwam de propositie uit de kring van patriotten in de Vroedschap. Ook burgemeester Cornelis Anthony Chastelein maakte daar volgens hem deel van uit¹³². Dus in het begin van de tachtiger jaren hingen zowel vader als zoon Chastelein het patriottische gedachtengoed aan, zij het dat burgemeester Cornelis Anthony veel gematigder was in zijn uitspraken en stellingnames.

Binnen de Leidse Vroedschap waren de patriotten overigens allerm minst een homogene fractie. Er viel namelijk zowel een aristocratische als een democratische stroming te onderscheiden. Burgemeester Cornelis Anthony was gematigder en behoorde tot de aristocraten. Zijn zoon Cornelis Pieter behoorde duidelijk tot de meer uitgesproken democraten¹³³.

Zijn zoon Cornelis Pieter was radicaler in zijn gedrag dan zijn vader en uitte zich bovendien strijdbaarder in woord en geschrift. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de pamfletten die hij schreef als eerbetoon aan de inspanningen van Halteren, Van Staveren en van zijn vader Cornelis Anthony Chastelein. Als de drijvende krachten achter de ‘Leidse propositie’ werden zij in die pamfletten geprezen voor hun politieke stellingname. De drie pamfletten beginnen met de titel: *“Op de afbeelding van”*. Dit doet vermoeden dat er van de

vroedschapsleden destijds portretten bestonden, waarvan thans het bestaan niet meer bekend is¹³⁴. De drie pamfletten luiden als volgt.

**OP DE AFBEELDING VAN DEN WELEDELEN GROOTACHTBAAREN HEERE
MR. CORNELIS CHASTELEIN
RAAD IN DE VROEDSCHAP, REGEEREND BURGEMEESTER DER STAD LEYDEN, ENZ. ENZ.**

*Beschouw dit minzaam beeld met eerbied en ontzag;
't Is 't beeld van CHASTELEIN, uws achtbren Burgervaders;
Die dolle muiterij aan ijzren ketens lag,
Een Schutsheer van de deugd, een schrik des landverraaders.*

**OP DE AFBEELDING VAN DEN WELEDELEN GESTRENGEN HEERE
MR. GIJSBERT VAN STAVEREN
RAAD EN PENSIONARIS DER STAD LEYDEN.**

*Boog, grijze Merwestad, op uwen Gijzelaar,
Die Held is uwer liefde, is Neêrlands liefde waardig;
Maar op van Staavrens trouw roemt elke Leydenaar,
Deez is niet min dan die ter Vrijheidsliefde vaardig:
Beschouw dan d' achtbre man met waare erkenenis,
Voor wien het oproer vlugt, mijn Leyden veilig is.*

**OP DE AFBEELDING VAN DEN WELEDELEN GESTRENGEN HEERE
MR. HENDRIK BALTHAZAR VAN HALTEREN
RAAD IN DE VROEDSCHAP, OUD SCHEPEN DER STAD LEYDEN, ENZ. ENZ.**

*Beschouw, ó Leidenaar! VAN HALTEREN, uw Regent;
's Mans ernst en deftigheid kunt ge in zijn beeldnis leezen;
Die zijn verstand, zijn deugd, zijn vrijheidliefde kent,
Moet, voor zijn Burgertrouw, hem eeuwig dankbaar Weezen.*

Na de affaire rond de 'Leidse Propositie' werd in de Vroedschap eind 1782 en begin 1783 opnieuw een heftige discussie gevoerd. Ditmaal ging de discussie over het al dan niet toestaan van de oprichting van een vrijkorps. De leden van Vroedschap schreven over dat vraagstuk aantekeningen, contra-aantekeningen en nadere aantekeningen, waarin voor- en tegenstanders hun argumenten en stellingen verwoordden. Toen de burgerij vervolgens – met steun van de patriotten – naast een verzoekschrift aan de Vroedschap ook een verzoekschrift rechtstreeks aan de Staten van Holland zond, spitste de discussie zich toe op fundamentele democratische principes en burgerrechten. Hadden de Leidse regenten het alleen voor het zeggen of konden ook andere lagen van de stedelijke burgerij invloed uitoefenen op bestuursbeslissingen?

Formeel vertegenwoordigde de Vroedschap de burgerij van de stad, maar in werkelijkheid maakten de regenten daar de dienst uit en hadden andere sociale lagen van de bevolking weinig in de melk te brokkelen. Die discussie kwam tot een climax toen rekesten door de burgerij werden aangeboden. De patriotten Van Schelle, Blok en Van der Kemp waren er de drijvende krachten achter. De Vroedschap vond het echter een "ongehoorde bemoeiing der burgerij met de landszaken buiten haarzelve om".

De Jong vermeldt dat de burgemeesters Chastelein en Van Halteren, eerder nog initiatiefnemers van de 'Leidse Propositie', in deze discussie alsnog overstag gingen en zich aansloten bij negentien leden van de Vroedschap die de contra-aantekeningen hadden opgesteld¹³⁵. Uit vrees voor afkalving van hun bestuurlijke machtspositie, namen zij daarmee niet alleen afstand van de burgerij maar ook van de patriotten, die eerder nog op hun steun konden rekenen. Die politieke ommezwaai was een bittere pil voor Cornelis Pieter. Zijn vader had zich immers kort daarvoor nog ingespannen om de Vroedschap ervan te overtuigen dat naast de schutterij – die destijds Krijgsraad werd genoemd – ook een patriottisch vrijkorps kon worden opgericht.

De politieke opvattingen van burgemeester Cornelis Anthony Chastelein waren dus pragmatisch en soms opportunistisch en zij werden situationeel bepaald. Hij begon zijn carrière in het stadsbestuur loyaal aan de Staten en de stadhouder, maar uit handelsoverwegingen en door politieke omstandigheden steunde hij onder meer in de ‘Leidse Propositie’ de patriottische beweging. Toch was hij niet zo principieel en standvastig als zijn zoon. Toen de patriotten een vrijkorps wilden oprichten en zij daarin de steun van een deel van de Leidse bevolking wisten te verwerven, keerde het politieke tij in de Vroedschap. Het gezag van de Vroedschap stond immers ter discussie en dat leidde tot bedenkingen tegen de grote invloed van de burgerij op het stadsbestuur. Daardoor verminderde binnen de Vroedschap de steun voor de patriottische beweging en Cornelis Anthony koos eieren voor zijn geld. Hij sloot zich alsnog aan bij het conservatieve deel van de Vroedschap, vermoedelijk omdat hij in politieke zin niet geïsoleerd wilde komen te staan.

Cornelis Anthony was dus overduidelijk een bestuurder in overgangstijd. Hij probeerde zo handig mogelijk te manoeuvreren, mede om zijn persoonlijke belangen veilig te stellen. Hij was daarmee een stadsbestuurder die het begin van de transitie van een lokaal verankerd burgerschap en een stedelijke machtspositie, naar een meer centralistische bestuursvorm meemaakte. De Franse Revolutie zou uiteindelijk een einde maken aan het stedelijk burgerschap, dat vervangen werd door een nationaal burgerschap, zoals M. Prak dat treffend beschrijft in zijn boek *“Stadsburgers”*¹³⁶. Uit de weinig standvastige houding van Cornelis Anthony blijkt dat de transitie die zich binnen de Republiek voltrok, hem allerm minst licht viel. Desalniettemin steunde hij meermalen openlijk zijn patriottische zoon. Dat deed hij echter zonder zelf in politieke problemen te komen. Zijn reputatie bleef onaangetast, in tegenstelling overigens tot die van zijn activistische zoon.

11.3 Vrijkorpsen en exercitiegenootschappen

De historicus P.J. Blok beschrijft de Leidse verhoudingen tussen de prinsgezinden en de patriotten in zijn *“Geschiedenis eener Hollandsche stad”* als een decor van onzalige twisten¹³⁷. Aan het eind van de achttiende eeuw was Leiden namelijk een van de belangrijke centra in Holland waar de twisten tussen patriotten en prinsgezinden werden uitgevochten. Daarvan getuigt onder meer de volgende gebeurtenis.

Oranjeklanten vierden de verjaardag van Willem V jaarlijks op 8 maart. In 1784 doofden de Leidse patriotten op die datum de feestkaarsen voor de prins, wat de stilzwijgende steun had van het in meerderheid patriottische stadsbestuur, waaronder ook burgemeester Chastelein. De aanhangers van de stadhouder verfoeiden deze actie en er werd een schimpdicht over geschreven in pamfletvorm. Het gedicht werd door een Orangist geschreven op de melodie van het destijds populaire volksliedje *“een groene wei, koekoek!”*. Dat wijsje heeft overigens ook voor menig ander lied dienstgedaan. Het anti-patriottische pamflet heet: *“Een nieuw lied van de Leidsche wevers, Over verscheide Oproermakers, op den 8. Maart 1784”*.

Vanwege hun lakenproductie worden Leidenaren in het pamflet wevers en spinders (wolspinners) genoemd. Het lied hekelt de patriottische actie om de verjaardagskaarsen voor de Prinselijke stadhouder te doven¹³⁸. De *“mutter Chastelijn”*, die kapitein wordt genoemd in het pamflet, is overduidelijk Cornelis Pieter Chastelein. Weliswaar was zijn vader Cornelis Anthony ooit kapitein van de Leidse schutterij geweest, maar hier wordt zonder twijfel bedoeld op Cornelis Pieter. Immers, na veel gekrakeel in de Vroedschap werd Cornelis Pieter op 16 maart 1784 aangesteld als kapitein van het Leidse vrijkorps *“Voor Vrijheid en Vaderland”*. Bovendien worden zijn vrienden en medeoprichters in hetzelfde pamflet gehekeld. Het lied gaat dus duidelijk niet over de toenmalige burgemeester maar over zijn zoon.

Van het pamflet bestaan overigens twee versies met een identieke tekst maar met verschillende titels. De versie getiteld: *“Een nieuw lied van de Leidsche wevers, Over verscheide Oproermakers, op den 8. Maart 1784”* is een pamflet, waarvan de auteur anoniem is. Een identieke versie van het lied komt echter ook voor in de bundel: *“Vreugdegalm ter eere van Prins Willem de Vijfden”* en wordt in die bundel genoemd: *“Lied op een zeldzaam geval”*. Die bundel is geschreven door Johannes le Francq van Berkhey, zodat mag worden aangenomen dat hij ook

de auteur is van het pamflet. Hij was arts, lector in de Natuurlijke Historie en letterkundige maar bovenal Orangist. De personen tegen wie hij zich keert (Cornelis Pieter Chastelein, François Adriaan van der Kemp, Jan de Kruijff, Pieter van Schelle, Pieter Vreede, Cornelius van Engelen en Karel de Pecker) waren geregeld doelwit van kritiek en spot in zijn geschriften.

Stem: een frisschen jager vreest geen kouw

1

Daar zouden Heertjes uit jagen gaan ha ha
Zij trokke Matrooze kleertjes aan ha ha
Zij jaagden saamen alle den Nagt,
En liepen al met de stille Wagt
Ha ha ha ha ha ha

2

Die eene die was er de Kapiteyn ha ha
De grote mouter Chastelijn ha ha
De tweede was Dominé van der Kemp
En dan de Kruijff met hooge Stemp
Ha ha ha ha ha ha.

3

Daar was 'er Dokter Snoesbaan bij ha ha
Bij Piet van Schelle, geloof mij vrij ha ha
En Pieter Vrede welle bekend
Die droeg 'er de Beurs van 't Regement
Ha ha ha ha ha ha.

4

Van Engelen Kwam 'er ook agter an ha ha
Met zijn Monfreer, zijn zusters man ha ha
En Pekkertje dat vuile kreng
Kwam stil van verre in den dreng
ha ha ha ha ha ha.

5

Dog was 'er meenig stil spioen ha ha
Om aan de wevers kwaat te doen ha ha
Zij waaaren al op de Prins zoo boos
En gingen al achter om de loos
ha ha ha ha ha ha.

6

Zij kwamen al voor een Spinders deur ha ha
Daar klopten zij an al zonder getreur ha ha
Dat Spindertje brandde kaarsjes voor 't glas
Omdat er Zyn Hoogheid jaarig was
Ha ha ha ha ha ha.

7

Wel sprak er van Schelle jou looze schavuit ha ha
Doe aanstonds alle jou kaarsjes uit ha ha
Of over een uur dan komme wij weer
En selle jou slaane met ons geweer
Poe pa, poe pa, poe pa.

8

Dat spindertje sprak en dat doen ik niet poe pa
Jou dreigen dat verschrikt 'er mij niet
Kom jij der maar op met alle jou viel
Dan deuk ik je met mijn spinnewiel,
poe pa, poe pa, poe pa.

9

Toen sprak 'er Piet Vrede myn goeje man ha ha
Ik weet dat jij der wel spinnen kan ha ha
Daer zyn 'er seshalfjes welle getelt
Mits dat je niet meerder Lumineere zelt
ha ha ha ha ha ha

10

Doen sprak 'er de spinder ook al weer: ha ha
Ik ken jou alle zeer wel, Myn Heer ha ha
Jij bent 'er van alle dat leelijke gebroet

Dat alle de Prince zoo veul kwaat doet
Sa sa sa sa sa sa

11

Van hier jou jagers allemaal sa sa
Eer dat je dan de drommel haal sa sa
Wij zingen Wilhelmus van Nassou
Met al ons hart al spijt het jou,
Viva, viva viva

Le Francq van Berkhey had de bijzondere gewoonte om zijn schimpdichten toe te lichten en in uitvoerige annotaties te verklaren wie hij in zijn gedichten bedoelt en waarom hij over die persoon kritische of spottende uitspraken doet. Ter illustratie wordt hiervoor onder meer verwezen naar de *“De Bataafsche Menschlijkheid. Nieuwe uitgave met verdeedigende en geschiedkundige aantekeningen, opgehelderd door J. le Francq van Berkhey”* en de *“Verzameling van Leydsche Keur- en Hekeldichten”* die hij in respectievelijk 1784 en 1785 heeft uitgegeven. Daarin beschrijft hij de motieven voor zijn kritiek op zijn patriottische tegenstanders, waarvan enkelen ook worden genoemd in het lied over de *“Heertjes”* die uit jagen gaan, en dat gaat over de Leidse onlusten in het voorjaar van 1784. Over het voorval op 8 maart 1784 noemt hij: *“met naamen Mr. C.P. CHASTELEIN als het hoofd en aanvoerder van het gezelschap”*¹³⁹. Verder beschrijft hij de gebeurtenissen als:

“het geval van PIETER VREDE, CHASTELEIN, Cumsuis op de Oranje-gragt 's nagts op den 8 Maart A°. 1784 aan het Huis van zekeren wever SITMANS, deze man naar ouder gewoonte op 's Prinsen verjaardag illumineerende, wierd eerst met aanbieding van geld, daar na met dreigementen en insolentien in het illumineeren belet”.

Op eigen kosten heeft Le Francq van Berkhey zijn patriottische opponenten (Van der Kemp en Chastelein) aangeklaagd voor hun actie op 8 maart. Bij de academische Vierschaar heeft hij Cornelis Pieter Chastelein laten dagvaarden, geholpen door zijn vriend, de prinsgezinde advocaat Elie Luzac. Dat het hem een lieve duit heeft gekost, blijkt wel uit de volgende uitspraak die hij daarover doet:

*“welke kosten voor mij volstrekt ondraaglijk wierden, zoo dat ik gedwongen was om een gedeelte van mijn Bibliotheek en zeldzaamheden te verkoopen, dan ook hier was aan het traiteren geen end, partij en speciaal de Heer CHASTELEIN, die naderhand als eerloos verklaard en zelfs gearresteerd en gevonnist met bannisement, liet arrest op die verkoping gelegd, onder pretense gevoelens dat ik zocht te vertrekken en te vlugten, en zij voor cautie begeerde, en dus de verkoop te beletten.”*¹⁴⁰

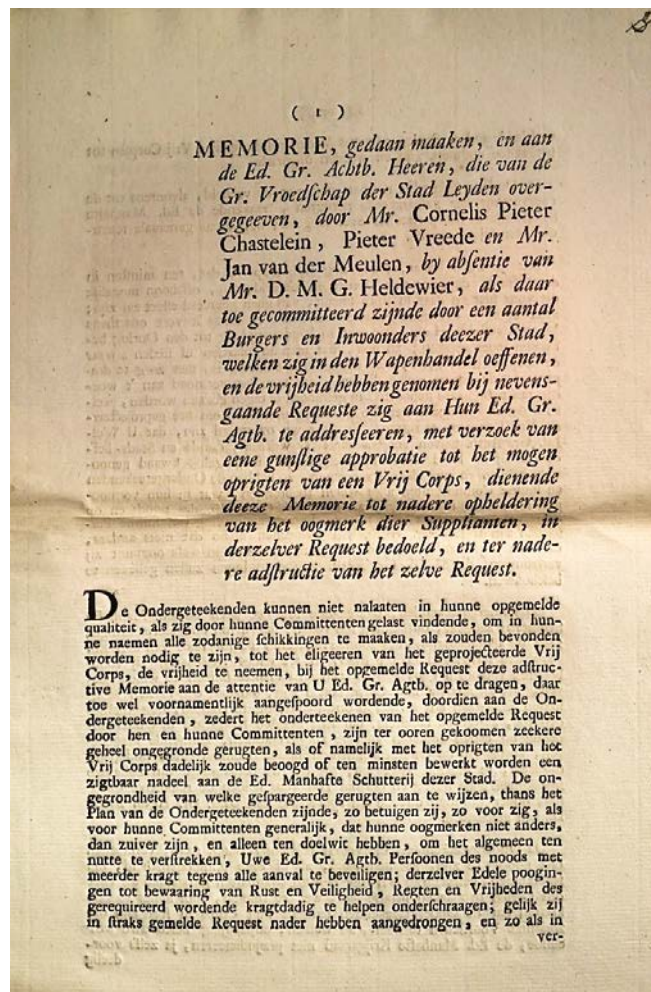
De heren zaten elkaar dus geregeld in de haren en schuwden daarbij geen juridische procedures. De procedure voor de academische Vierschaar, waar Le Francq van Berkhey naar verwijst, heeft overigens nooit tot een uitspraak geleid omdat Cornelis Pieter Chastelein, nog voor de afronding van die procedure, wegens een fraudezaak werd veroordeeld tot verbanning. Vooruitlopend daarop was hij het land ontvlucht. Met *“gevonnist met bannisement”* bedoelt Le Francq van Berkhey dus die veroordeling van Cornelis Pieter.

In de tachtiger jaren van de achttiende eeuw kreeg de Leidse patriottenbeweging steeds meer het karakter van een politieke partij met een heus partijprogramma. Een van de politieke wensen van Van der Capellen tot den Poll was de oprichting van vrijkorpsen, naast de bestaande stedelijke schutterijen. Door eigen paramilitaire organisaties konden de patriotten immers hun politieke hervormingseisen meer kracht bijzetten en waren ze minder kwetsbaar voor de troepen van de stadhouder of oproeren van opgehitste volksmassa's. De stadhouder was tevens kapitein-generaal in militaire zaken. De patriotten wilden zich met hun vrijkorpsen echter onttrekken aan zijn bevoegdheden. Door de oprichting van weerbaarheidsorganisaties of vrijkorpsen, zouden zij immers niet meer onder zijn opperbevel staan. Ook kregen zij daarmee de mogelijkheid om zich te onttrekken aan de beperkingen die het stadsbestuur aan de schutterijen had opgelegd. In tegenstelling tot de schutterij kozen vrijkorpsen daarom zelf hun officieren en konden zij vergaderen zonder toestemming van het stadsbestuur. Kortom, zij kregen zo meer vrijheden om te vergaderen en van gedachten te wisselen over politieke onderwerpen.

In de pamfletten van patriotten over wapengenootschappen, nam de tegenstelling tussen vrijkorpsen en een professioneel leger een belangrijke plaats in. Zo stelt Johan Derk van der Capellen tot den Poll in *“Aan het Volk van Nederland”* dat het stadhouderlijke leger niet deugde omdat het geen nationaal leger was, maar een macht van vreemde huurlingen. Burgermilities hadden daarom zijn voorkeur, omdat zij een reëel belang hadden in de uitkomst van de strijd. Het ontbreken van volksbewapening en betrokkenheid van de burgerij in het lokaal bestuur waren volgens Van der Capellen tot den Poll de oorzaken van de beklagenswaardige onderdrukking van de burgerij door regenten en de stadhouder in de Republiek. Hij pleitte daarom voor

organisaties die op vrijwillige basis konden oefenen in wapengebruik. Bovendien vond hij de functie van de stadhouder als opperbevelhebber gevaarlijk: *“Er is geen vrijheid en er kan ook geen vrijheid zijn in een land waar een enkel persoon erfelijk het commando van een groot leger heeft”*. Bewapening was volgens hem het enige middel om de vrijheid te herstellen en de onderdrukking door de stadhouder en de regentenbesturen af te wenden. Het recht om wapens te dragen werd beschouwd als een grondrecht van de vrije burger. Zonder bewapening van het volk zou de vrijheid veranderen in slavernij. Daarom moesten exercitiegenootschappen worden opgericht als milities van vrijwilligers. Zij moesten de pendanten worden van de beroepslegers in de vorm van de schutterijen, bestaande uit *“loontrekkende lieden”* die blindelings de bevelen van hun officieren opvolgden. De vrijwillige leden van de vrijkorpsen handelden daarentegen uit vrije wil en met gezond verstand, in plaats van uit professionele drang. Zij stelden hun leven niet in de waagschaal voor een beloning maar voor de vrijheid van het vaderland.

Waar burgersociëteiten dienstdeden als de politieke tak van de patriottenbeweging, werd de gewapende tak gevormd door de exercitiegenootschappen. Zij exerceerden op terreinen buiten de stadswallen, in het openbaar, met vaak een indrukwekkend ceremonieel van in- en uitgeleide. De genootschappen waren zeer effectief in het opvoeren van de politieke druk, want zonder de genootschappen zouden de patriotten niet hun successen behaald hebben. De vrijkorpsen waren dus niet alleen organisaties die paradeerden en militaire oefeningen hielden ter verdediging van stad en vaderland. Zij functioneerden tegelijkertijd als politieke verenigingen, waar de achttiende-eeuwse burgerij in verenigingsverband bijeenkwam.

Afb. 66. *“Memorie, gedaan maaken, en aan de Ed. Gr. Achtb. Heeren, die van de Gr. Vroedschap der Stad Leyden overgegeeven, door mr. Cornelis Pieter Chastelein, Pieter Vreede en mr. Jan van der Meulen, by absentie van mr. D.M.G. Heldewier (...) met verzoek van eene gunstige approbatie tot het mogen oprichten van een Vrij Corps”, Leiden, 1783.*

Eind 1782 en begin 1783 organiseerden de Leidse patriotten zich en zij namen het initiatief om een eigen vrijkorps op te richten. De oprichters waren Van der Kemp, Vreede, Blok, Van Schelle en Romswinkel. Cornelis Pieter Chastelein werd als voorzitter van het vrijkorps gekozen en geassisteerd door François Adriaan van der Kemp die secretaris werd. Van der Kemp was overigens eerder medewerker geweest van Johan Derk van der Capellen tot den Poll en verscheen als doopsgezind predikant regelmatig in uniform op de kansel, waar hij 's morgens geweldloosheid preekte en 's middags in krijgsuniform deelnam aan de exercities van het vrijkorps. Zijn rol was echter uitgespeeld toen hij in 1787 als kapitein van de Groene Jagers te Wijk bij Duurstede in handen viel van de Pruisische troepen. Hij werd daarna voor veel losgeld vrijgekocht en vertrok naar Noord-Amerika, waar hij in 1829 overleed.

De initiatieven tot oprichting van een vrijkorps in Leiden waren niet alleen aanleiding tot hevige discussies binnen het stadsbestuur maar ook onder de Leidse bevolking. Het notulenboek van de Leidse burgemeesters geeft een chronologisch beeld van de gebeurtenissen die aan de oprichting van een patriottisch vrijkorps voorafgingen. In de zogeheten "*Notulboeken gehouden op de kamer van heeren burgemeesteren (1776-1795)*" is gedetailleerd terug te vinden welke rol Cornelis Pieter Chastelein speelde bij de pogingen om een vrijkorps in Leiden op te richten¹⁴¹.

Datum	Vermeldingen over activiteiten van C.P. Chastelein
15 april 1783	Verzoek tot oprichting van een vrijkorps
24 april 1783	Indiening concept-plan voor oprichting van een vrijkorps
10 mei 1783	Verdediging van het verzoek tot oprichting van een vrijkorps en weerlegging van de bezwaren van de Krijgsraad
5 juni 1783	Verzoek om genoegdoening wegens belediging van het vrijkorps door de Krijgsraad
29 december 1783	Vaststelling van een programma voor het op te richten vrijkorps
16 en 22 maart 1784	Oprichting van het Genootschap voor Vrijheid en Vaderland
11 mei 1784	Dankadres van het Genootschap aan de Vroedschap
27 mei 1784	Het Genootschap verplicht zich geen strikken of cocardes te dragen
29 juni 1784	Verklaring van den Santheuvel, C.P. Chastelein, P. Vreede en J. Bijleveld over het ingrijpen door het vrijkorps en de Krijgsraad bij onlusten in Leiden
9 oktober 1784	Verzoek van den Santheuven en Chastelein om aanwezigheid van het Gerecht bij exercities van het vrijkorps
8 november 1784	Verzoek van het vrijkorps om in de Pieterskerk te mogen exerceren
11 maart 1784	Exerceren in de Pieterskerk wordt toegestaan
22 maart 1784	Aanspraak over het Genootschap voor Vrijheid en Vaderland
11 mei 1784	Dankadres van het Genootschap voor Vrijheid en Vaderland
20 mei 1784	Excuses van A. van Scharenberg voor het uitschelden van het vrijkorps
14 maart 1785	Exercitie van het vrijkorps onder leiding van C.P. Chastelein bij zijn huis aan de Hogewoerdsipoort (afb. 77)

Het bestuur van het vrijkorps in oprichting vroeg om formele toestemming om een vrijkorps op te richten met een verzoekschrift aan de Vroedschap, dat op 15 april 1783 in de burgemeesterskamer van het stadhuis aan de burgemeesters werd aangeboden ¹⁴². Cornelis Pieter vroeg de burgemeesters om het verzoekschrift aan de Vroedschap te overhandigen.

De voornaamste patriotten binnen het stadsbestuur waarmee Cornelis Pieter samenwerkte, waren dominee François Adriaan van der Kemp, burgemeester Johannes Hubrecht, pensionaris Gijsbert van Staveren, griffier Daniël van Alphen, en de leden van de Vroedschap Jan van Roijen, Joost Romswinkel en Franciscus Gualtherus Blok. Buiten het stadsbestuur werkte hij vooral samen met Pieter Vreede, Paulus du Rieu, Samuel le Poole, Stefanus Jacobus van Langen, Johannes Luzac (niet te verwarren met zijn prinsgezinde oom Elie Luzac) en Pieter van Schelle. Burgemeester Cornelis Anthony Chastelein wendde ondertussen achter de schermen zijn invloed aan om binnen de schutterij draagvlak te verwerven voor de oprichting van een Leids

vrijkorps. Omdat hij zelf ooit kapitein van de Leidse schutterij was geweest, gebruikte hij volgens E.H. de Jong zijn aanzienlijke invloed om toenadering te zoeken tussen enerzijds zijn zoon Cornelis Pieter – en daarmee het patriottische vrijkorps in oprichting – en anderzijds de kolonel van de schutterij, Anthony Diederik van den Santheuvel. Omdat Van den Santheuvel aanvankelijk weigerde in te gaan op de toenaderingspogingen was, volgens De Jong, de oprichting van een nieuw vrijkorps in Leiden mede te danken aan de steun van anderen in het stadsbestuur¹⁴³.

Vanuit de schutterij bestond er dus aanvankelijk verzet tegen de oprichting van een nieuw vrijkorps, dat vooral verwoord werd door de Oranjegezinde Vroedschapsleden Van Assendelft, Van Leyden en Van der Marck. Na veel discussie stonden de Leidse burgemeesters en de Vroedschap uiteindelijk op 22 mei 1783 de oprichting van een vrijkorps toe, mits het niet groter zou worden dan driehonderd man. Als compromis mocht de schutterij een eigen exercitiegezelschap oprichten, zodat Leiden naast de schutterij beschikte over een vrijkorps en een exercitiegenootschap. Er bestond overigens oorspronkelijk een belangrijk verschil tussen een vrijkorps, waarvan de leden niet onder de schuttersplicht vielen, en een exercitiegezelschap, dat uitsluitend uit schutters bestond. Dat onderscheid verdween echter in de loop der tijd zodat beide benamingen na verloop van tijd door elkaar werden gebruikt.

Ook buiten de Vroedschap werd de discussie volop gevoerd. Om draagvlak voor de oprichting van het vrijkorps te creëren, schreef een onbekende patriot, genaamd “*un welmenenden medeburger*” een pamflet waarin hij een uitvoerige toelichting geeft op de discussie rond het omstreden vrijkorps. Het pamflet heet: “*Brief aan de burgers en inwoners der stad Leyden*”¹⁴⁴. Het is in milde bewoordingen geschreven en stelt dat de oprichters van het vrijkorps vooral goede bedoelingen hadden met de Leidse burgerij. In het pamflet worden uitvoerig de twaalf artikelen van het concept-plan toegelicht, dat de oprichters van het vrijkorps op 24 april 1783 als ontwerpreglement bij de burgemeesters hadden ingediend. Dit pamflet lokte een tegenactie uit van de prinsgezinde Johannes le Francq van Berkhey, die al eerder van zich had laten horen. In een pamflet met de titel: “*Aan zyne medeburgen*” gaf hij vanuit zijn prinsgezinde opvattingen zijn ongezouten visie op elk artikel van het concept-plan en hij liet er geen spaander van heel. Johannes le Francq van Berkhey was sterk gekant tegen de oprichting van een patriottisch vrijkorps en probeerde in zijn pamflet “*Aan zyne medeburgen*” in het voorjaar van 1783 de oprichting van een vrijkorps af te wenden. Naast kritiek op de ontwerpreglementen van het vrijkorps uitte hij ernstige twijfels over nut en noodzaak van een nieuw vrijkorps. Ook veroordeelde hij in een felle persoonlijke aanval de initiatiefnemers van de oprichting van het vrijkorps. Zijn pamflet werd in Amsterdam uitgegeven en de volledige titel ervan luidt:

*‘J^s le Francq van Berkhey aan zijne medeburgen,
Getrouw aan Leydens Magistraat
En Burgery, en Eendracht Raad,
Tot aan Verachting, Hoon en Smaad,
Zoo lang de Kop op 't Ligbaam staat.’*¹⁴⁵

Omdat er al een goed functionerende schutterij bestond, keurde hij de oprichting van het patriottische exercitiegenootschap in Leiden af. Naast de loffelijke schutterij was een vrijkorps niet alleen overbodig maar zelfs verkeerd, zo vond hij. Hij had zich in zijn boekje echter zo heftig uitgesproken dat de curatoren van de Leidse Universiteit meenden hem voor zes weken als lector te moeten schorsen. Toen zijn boekje nog bij de drukker lag om te worden gepubliceerd – vermoedelijk omstreeks mei 1783 – vernam hij dat de Leidse Vroedschap inmiddels had ingestemd met de oprichting van een vrijkorps. Dat bericht ontstemde hem en zijn ongenoegen was zo groot dat hij een naschrift toevoegde aan zijn boekje. Daarin liet hij zich zeer kritisch uit over het Vroedschapsbesluit. Bovendien verweet hij in het naschrift de initiatiefnemers Chastelein, Heldewier en Vreede dat zij “*onwettig de lust tot Wapen-Oeffening aankweeken*”. Deze publicatie kwam hem vervolgens op een rechtszaak te staan die het drietal tegen hem aanspande. François Adriaan van der Kemp, die in het boekje eveneens stevig op de korrel werd genomen, was kort daarvoor zelf al een rechtszaak tegen de auteur gestart. In het vorige hoofdstuk (paragraaf 10.4) zijn beide rechtszaken toegelicht in relatie tot de functie van de secretaris van de academische Vierschaar. Cornelis Pieter was immers bij deze rechtszaken

zowel partij, betrokkene als gerechtssecretaris en bovendien had hij als medeoprichter van het vrijkorps een uitgesproken politieke opvatting die algemeen bekend was. Bij de rechtszaken die hij als secretaris van de Vierschaar moest faciliteren, kwam hij daarom in een vrijwel onmogelijke belangenverstrengeling. Zijn pogingen om desondanks als secretaris te kunnen blijven optreden, waren dan ook tevergeefs en hij werd in die rechtszaken als secretaris vervangen.

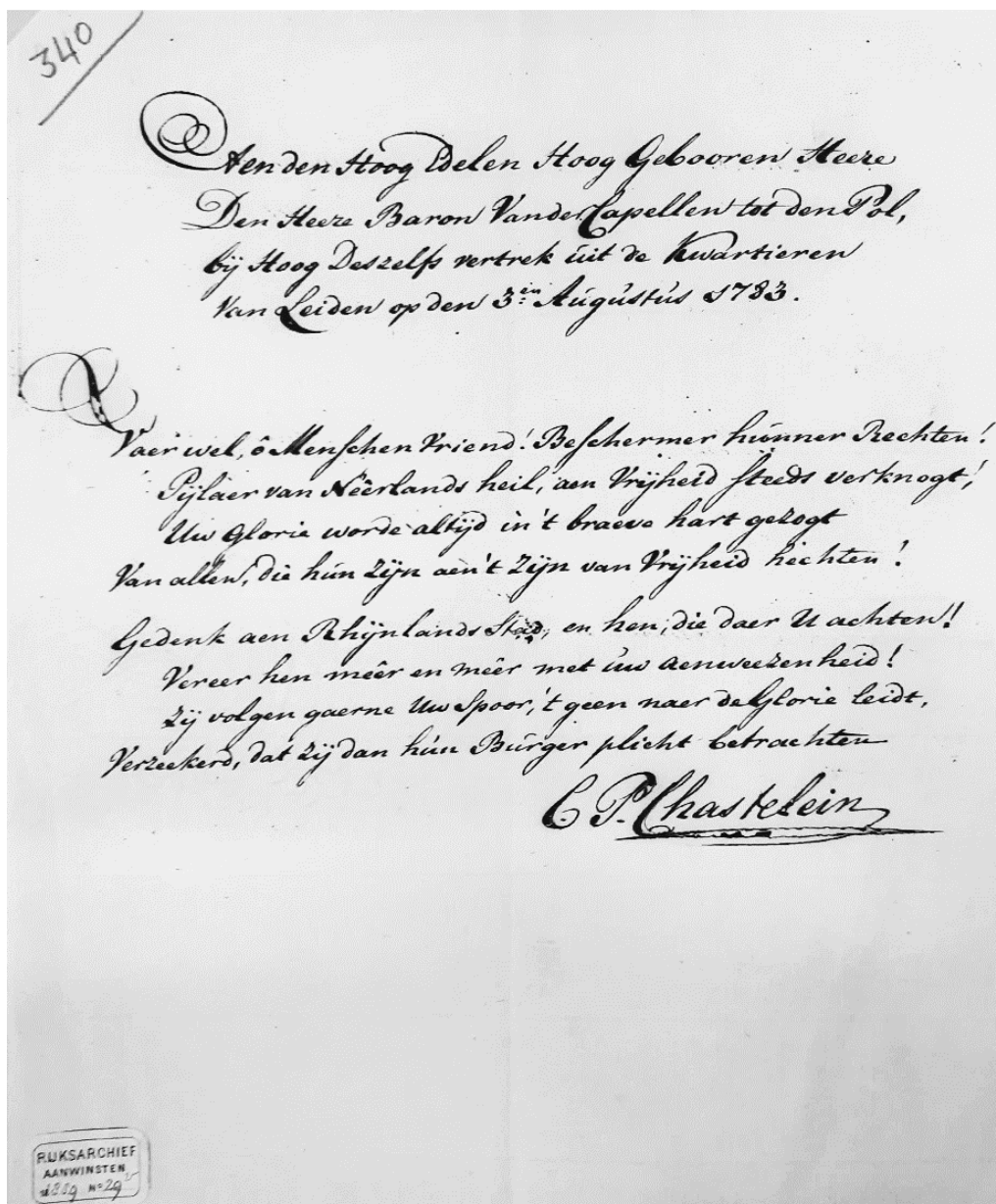
Het steekspel tussen patriotten en prinsgezinden kreeg door de jaren heen een steeds grimmiger karakter. Er werden niet alleen argumenten over en weer uitgewisseld maar in toenemende mate speelden ook persoonlijke aantijgingen in de discussies een rol. De pamfletten en vlugschriften bleken bij uitstek een middel om het bredere publiek te beïnvloeden en in zekere zin was de dichtvorm, gebruikt, een betrekkelijk vriendelijke manier om de tegenstanders in diskrediet te brengen. Desondanks waren de geschriften vaak aanleiding om de auteurs voor het gerecht te slepen. Le Francq van Berkhey geeft in zijn boekje *“Aan zijne medeburgers”* overigens een interessante kenschets van Cornelis Pieter. Hij beschrijft hem op bladzijde acht weliswaar als achtbaar, maar tegelijkertijd vindt hij zijn ideeën een ondermijning van de burgerlijke vrijheden, waar hij weinig waardering voor kan opbrengen.

“Het is hierom dat ik voor en alleer ik tot het eigentlyk bedoeld onderwerp overga, namentlyk het oprichten eener Vry Compagnie onder den Wel-Ed. Gestrengen Heer Mr. Cornelis Pieter Chastelein, een Man volgens de Zuidhollandsche Courant, die uit hoofde van zyne Geboorte als Character, in algemeene achting is, zyne Patriotische denkwijze zyn onverzettelyk aankleven aan de belangen der vryheid, zyn iever in dezen, waar door hy zich niet zelden heeft blootgegeven, hebben hem de hartelykste toegenegenheid der vryheid Zoonen, en met deze niet omwaarschynlyk den haat des kwaat gezinden Cabaals verworven, zie Zuidhollandsche Courant 9 Mey 1783, wy treden in de hooge geboorte Character of de algemeene Achting van deezen Heer Vryheidszoon niet, maar vermeenen een zoo goed en trouw Vryheidszoon voor myn Leyden te zyn, als zyn Wel-Ed. En durven stout en rond beweerden dat uit zyn Ed. plan tot een vry Corps verre van Vryheid lievend, ons integendeel der Burgerlyke Vryheid ondermynende toeschynt, het welk ik zal trachten aan te toonen, na dat ik voor als nog de omstandigheden die daar toe aanleiding hebben gegeven, by die van de voorgemelde lotgevallen van vroeger tyd eens vergelyk.

Het patriottische vrijkorps kwam er uiteindelijk, ondanks alle protesten van tegenstanders. Het beleefde een hoogtepunt, toen hun grote man Johan Derk van der Capellen tot den Poll hoogstpersoonlijk op donderdag 31 juli 1783 een manifestatie van het korps bijwoonde op een terrein even buiten de stad, waar het korps voor hem kon paraderen. Toen Van der Capellen tot den Poll de exercities van het Leidse vrijkorps inspecteerde, hield de uit het Groningse Eenrum afkomstige predikant Gerrit Jacob Georg Bacot een *“Dichterlyke aanspraak”* die als pamflet werd uitgegeven. Cornelis Pieter Chastelein schreef een lofdicht dat hij declameerde bij zijn vertrek uit Leiden op 3 augustus 1783¹⁴⁶. Het markeert een gedenkwaardig moment in het bestaan van het wapengenootschap en is door Cornelis Pieter zelf geschreven en ondertekend.

*Aen den Hoog Edelen Hoog Gebooren Heere
Den Heere Baron Van der Capellen tot den Pol
bij Hoog Deszelfs vertrek uit de Kwartieren
Van Leiden op den 3en Augustus 1783
Vaer wel, ó Menschen Vriend! Beschermers húnner Rechten!
Pijlaer van Neêrlands heil, aen Vrijheid steeds verknogt!
Uw glorie worde altijd in 't braeve hart gezogt
Van allen, die hún Zijn aen 't Zijn van Vrijheid hechten!
Gedenk aen Rhijnlands stad, en hen, die daer U achten!
Vereer hen meêr en meêr met 'uw aenweezigheid!
Zij volgen gaerne Uw Spoor, 't geen naer de Glorie leidt,
Verzeekerd, dat zij dan hún Bürgerplicht betrachten*

C.P. Chastelein

Afb. 67. "Aen den Hoog Edelen Hoog Gebooren Heere Den Heere Baron Van der Capellen tot den Pol bij Hoog Deszelfs vertrek uit de Kwartieren Van Leiden op den 3en Augustus 1783", door C.P. Chastelein.

Op 2 oktober 1783, tijdens de zomeroefeningen van het vrijkorps in oprichting, declameerde Cornelis Pieter Chastelein een "Wacht-zang van het genootschap". De wachtzang is als pamflet gedrukt en uitgegeven (afb. 68)¹⁴⁷. Na het afsluiten van de zomeroefeningen droeg hij het voorzitterschap van het "Genootschap van Wapenhandel te Leyden" over aan Daniël Michiel Gijsbert Heldewier. Bij deze gelegenheid werd een pamflet met "twee stukjes" uitgegeven als "Aenspraken gedaan aen het gezelschap, zich oefenende in de wapenhandel te Leyden". Het begint met een gedicht van Pieter Vreede en eindigt met een afscheidsrede van Cornelis Pieter, getiteld: "Waerde en Waerdige Medeburgers in Leydens Veste!"¹⁴⁸. Hij besloot zijn rede, hoe kan het anders, met een van kort zesregelig gedicht.

In december 1783 werd de "societijt", zoals het genootschap werd genoemd, provisioneel opgericht, zoals te lezen valt in het: "Programma. Verslag van gecommiteerden, besluiten en provisioneele wetten van de Societijt van Wapenhandel, opgericht binnen Leyden, Ten Spreuke voerende: Door Vrijheidsliefde Vereenigd"¹⁴⁹. Het programma van het genootschap werd in 1783 door Pieter Vreede uitgegeven in pamfletvorm.

W A C H T - Z A N G
V A N H E T
G E N O O T S C H A P.

Wijs: *J'avois egaré mon fusil.*

Wel aen, o Wapen - maetschappij!
Die, volgens eed, hier trouw moet waeken
Voor Leydens Wal en Burgerij,
Wil thans, al zingend, U vermaeken:
't Bataefsche hart, en macht daer bij
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.

* * *

Verheug U, dat het rijk Schiedam,
Bewoond door waere Vrijheids - Zoonen,
Zoo moedig die besluiten nam,
Die eeuwig hunne schedels kroonen:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.

Hoe! vindt men dan in ons min moed;
In Leydens oproer schoonst gebleeken?
Ik weet, wij geeven goed en bloed,
Voor het behoud van deeze streken:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.

* * *

O ja, wij leenen ook de hand,
Om 's Keizers Legers te bevegten.
Voor Vrijheid en voor Vaderland,
En voor 't behoud van onze rechten:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.

Een deel van ons blijve in deeze wal,
Ten dienst van Wet en Overbeden;
Wen 't ander deel zich voegen zal
Bij braeven uit onze and're Steden:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.

* * *

Wel aen; verkiest! wie trekt 'er uit?
Uw' aller oog zegt ik, . . . o braeven!
O Neerland! die gewenscht besluit
Komt U van geene vuige slaeven:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.

* * *

De schoone Nederlandsche Maegd
Zal uwe burger-trouw beloonen:
De zuil, die haeren zetel schraegt,
De Vrijheid zal uw' schedel kroonen:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.

C. P. CHASTELEIN.

WACHT-ZANG VAN HET GENOOTSCHAP,
Wijs: j' Ayois egaré mon fusil.

*Wel aen, o Wapen - maetschappij!!
Die, volgens eed, hier trouw moet waeken
Voor Leydens Wal en Burgerij,
Wil thans, al zingend, U vermaeken:
't Bataefsche hart, en macht daer bij
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.*

*Verheug U, dat het rijk Schiedam,
Bewoond door waere Vrijheids - Zoonen,
Zoo moedig die besluiten nam,
Die eeuwig hunne schedels kroonen:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.*

*Hoe! vindt men dan in ons min moed,
In Leydens oproer schoonst gebleeken?
Ik weet, wij geeven goed en bloed,
voor het behoud van deeze streken:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.*

*o ja, wij leenen ook de hand,
Om 's Keizers Legers te bevegten.
Voor Vrijheid en voor Vaderland,
En voor 't behoud van onze rechten:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.*

*Een deel van ons blijve in deeze wal,
Ten dienst van Wet en Overbeden;
Wen 't ander deel zich voegen zal
Bij braeven uit onze and're Steden:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.*

*Wel aen; verkiest! wie trekt 'er uit?
Uw' aller oog zegt ik, . . . o braeven!
O Neerland! dit gewenscht besluit
Komt U van geene vuige slaeven:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.*

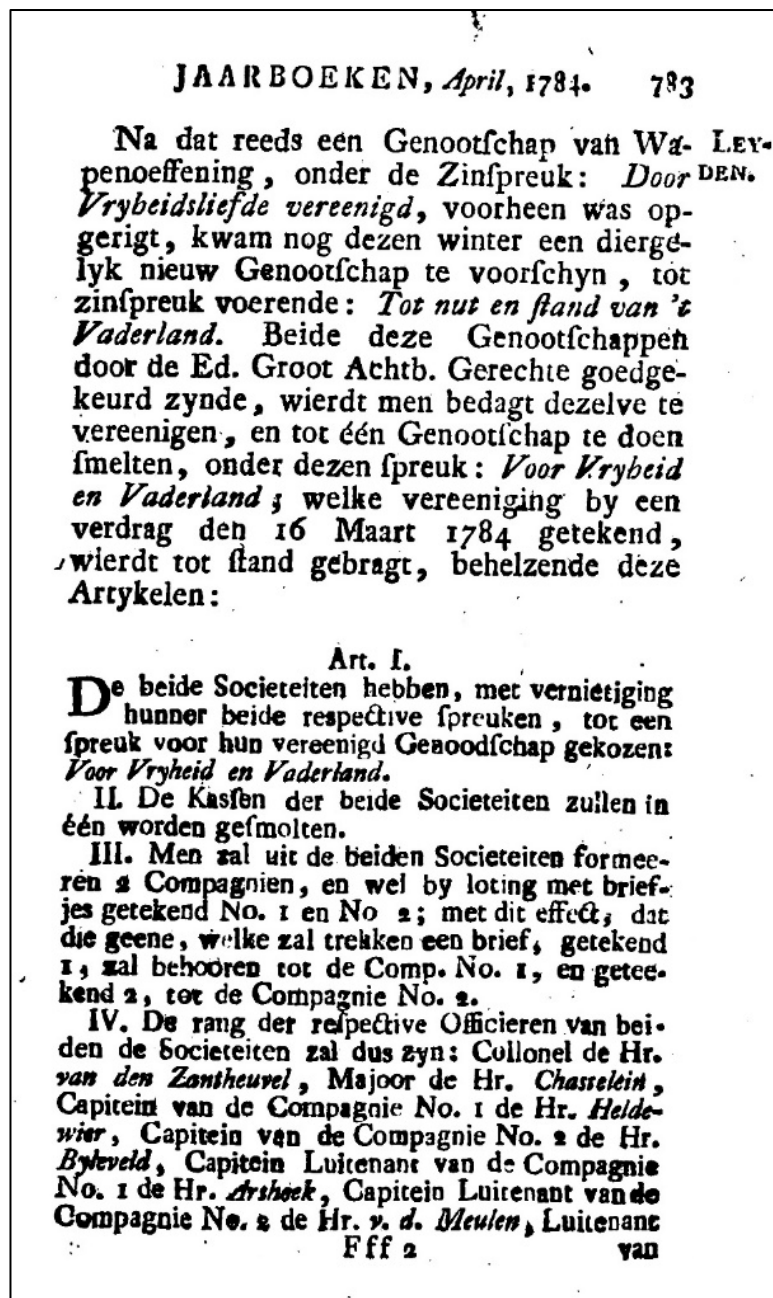
*De schoone Nederlandsche Maegd
Zal uwe burger-trouw beloonen:
De zuil, die haeren zetel schraegt,
De Vrijheid zal uw' schedel kroonen:
't Bataefsche hart, en macht daer bij,
Maeckt ons van slaefsche boeijen vrij.*

C. P. Chastelein

Afb. 68. Wachtzang van het Genootschap, 2 oktober 1783.

Een deel van de in 1748 ingestelde “*Manhafte Krijgsraad der Schutterij*” werd in 1783 omgevormd tot een exercitiegenootschap, onder leiding van de kolonel Anthony Diederik van den Santheuvel. Het kreeg de naam “*Tot nut en stand van 't Vaderland*”. Het nieuwe patriottische vrijkorps in oprichting, “*Door Vrijheidsliefde Vereenigd*”, bestond informeel al sinds eind 1782 en voerde in haar vaandels de kleuren wit, blauw en groen. De stad Leiden beschikte nu dus over twee wapengenootschappen, het patriottische vrijkorps en het exercitiegenootschap onder de vleugels van de Leidse Schutterij.

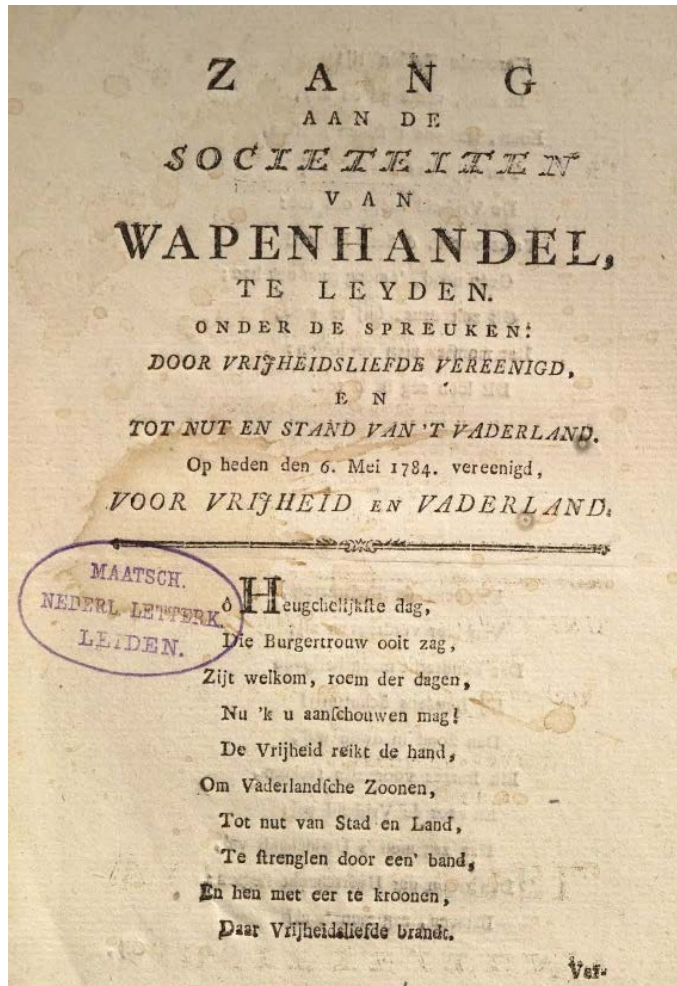
Daarmee was de kous echter niet af. Naar het voorbeeld van Haarlem kwam in het voorjaar van 1784 een samenvoeging tot stand van de beide Leidse wapengenootschappen. Een nieuw patriottisch exercitiegenootschap werd op 16 maart 1784 formeel opgericht door de beide bestaande vrijkorpsen “*Door Vrijheidsliefde Vereenigd*” en “*Tot nut en stand van 't Vaderland*” samen te voegen. Het nieuwe Wapengenootschap kreeg de naam: “*Voor Vrijheid en Vaderland*” (afb. 69) en Cornelis Pieter werd aangesteld als kapitein¹⁵⁰.

Afb. 69. Oprichting van vrijkorps “*Voor Vrijheid en Vaderland*” op 16 maart 1784. In artikel IV wordt Cornelis Pieter aangesteld als kapitein van het vrijkorps.

Die oprichting van het nieuwe vrijkorps, ook wel “*Pro Patria et Libertate*” genoemd, werd tijdens een plechtige bijeenkomst gevierd op 6 mei 1784. Daarbij werden uiteraard gedichten gedeclameerd, waaronder de door een onbekende patriot geschreven “*Zang aan de Societeiten van Wapenhandel te Leyden*” (afb. 70) ¹⁵¹.

De gezamenlijke vrijkorpsen boden vervolgens aan het stadsbestuur een verzoekschrift aan, waarin zij verzochten om hun vereniging te erkennen. Het stadsbestuur verleende de gevraagde erkenning en kreeg hiervoor omstandige dankbetuigingen toegezwaaid, ofschoon er ook enkele kritische geluiden klonken. Op 24 juli 1784 erkende de stadsregering het exercitiegenootschap officieel. Van den Santheuvel werd kolonel en Chastelein werd majoor. Daaronder dienden vier kapiteins: Jacob Bijleveld, Daniël Michiel Gijsbert Heldewier, Jan van der Meulen en Daniël Henricus Righout. Het vrijkorps telde op dat ogenblik ongeveer honderddertig man.

Afb. 70. “*Zang aan de Societeiten van Wapenhandel te Leyden, onder de spreuken: Door Vrijheidsliefde Vereenigd en Tot Nut en Stand van 't Vaderland. Op heden den 6. Mei 1784 vereenigd, Voor Vrijheid en Vaderland.*”

Afb. 71. “*Uniform van het genootschap van Wapenhandel: Voor Vrijheid en Vaderland te Leyden*”, maker onbekend, ca. 1785, Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken.

Tijdens een openbare manifestatie op 21 juni 1785 werden de nieuwe patriottische vaandels, ‘gezuiverd’ van het wapen van de kapitein-generaal, Prins Willem V, uitgereikt aan de Leidse schutterij. De schutterij leverde tegelijkertijd de oude prinsgezinde vaandels in. Pieter Vreede beschreef de gebeurtenis uitvoerig en wijdde er zelfs een gedicht aan dat hij na afloop van de uitreiking declameerde¹⁵². De Orangist Johannes le Francq

van Berkhey was hier uiteraard niet blij mee en bracht restanten van enkele verscheurde oude vaandels in veiligheid. Enkele worden thans nog bewaard in de collectie van Museum de Lakenhal in Leiden.

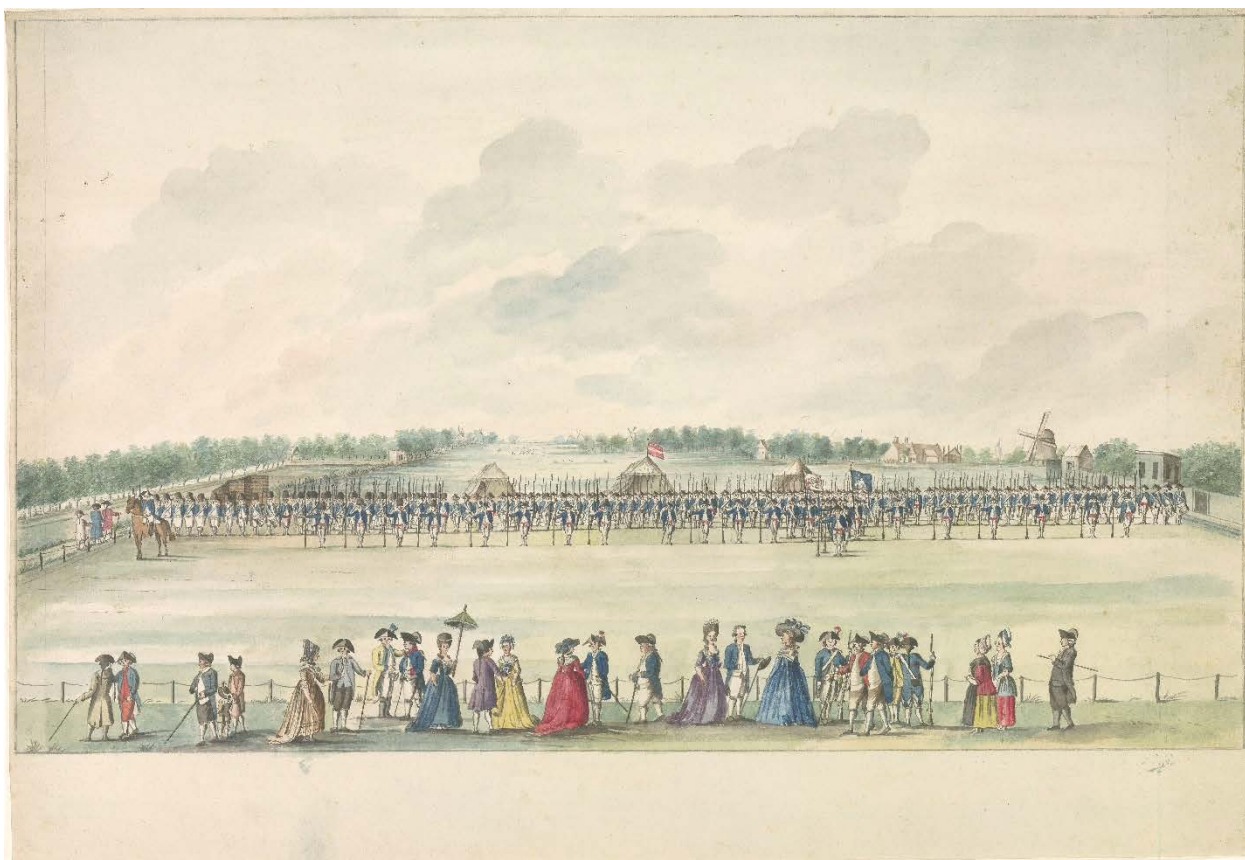
De wapenoefening van het nieuwe vrijkorps vond plaats op een besloten terrein aan het Galgewater, op de nu nog bestaande Stadstimmerwerf. Dat leidde echter tot weerstanden bij het prinsgezinde gedeelte van de Leidse bevolking. Voor de ingang van het terrein werd het vrijkorps door hen met scheldwoorden en verwensingen begroet. In de nabij gelegen korenmolen klommen sommigen in de wieden om van boven af de exarcerende leden van het vrijkorps uit te jouwen.

Toen in juni 1784 een oproer uitbrak in Leiden, bleken het vrijkorps en de Leidse schutterij niettemin van nut om de orde te herstellen. Daarvoor werden door het stadsbestuur gouden gedenkpenningen als dankbetuiging uitgereikt aan Jan Hendrik de Lannoy, kolonel van het regiment dragonders, Anthony Diederik van den Santheuvel, kolonel van de Leidse Schutterij, en aan Cornelis Pieter Chastelein, majoor van het vrijkorps¹⁵³.

Afb. 72. Portret van Anthony Diederik van den Santheuvel, door Mathias de Sallie, Rijksmuseum Amsterdam, 1786.

Door politieke veranderingen in de Vroedschap in de loop van 1785, verminderde de steun voor de patriotten waardoor drie kopstukken van het vrijkorps hun lidmaatschap opzegden. Dat waren Pieter van Schelle, François Adriaan van der Kemp en Cornelis Pieter Chastelein. Het vrijkorps belandde vervolgens in een crisis¹⁵⁴. Pieter Vreede liet het er niet bij zitten en vond dat vrijkorpsen zich niet uitsluitend met wapenoefeningen moest bezighouden, maar ook met algemene politieke zaken. Door het gebrek aan politieke steun binnen de Vroedschap liep volgens hem de goede zaak van de vrijheid groot gevaar. De historicus E.H. de Jong beschrijft gedetailleerd hoe deze crisis uiteindelijk werd bedwongen met veel diplomatie en zelfs met geheime beraadslagingen¹⁵⁵. In het najaar van 1785 werd duidelijk dat de patriotten toch op meer steun binnen de Vroedschap konden rekenen dan zij aanvankelijk dachten. Het opstellen, aannemen en publiceren van een gemeenschappelijk programma, het 'Leids Ontwerp', was voor het bedwingen van de crisis, volgens De Jong, de belangrijkste sleutel voor dat succes.

Afb. 73. Oefening door het vrijkorps Voor Vaderland en Vrijheid, prent door Jacob Timmermans, ca. 1787. De exercitie van het vrijkorps vond plaats op een veld met tenten buiten Leiden. De leden van het vrijkorps staan in het gelid opgesteld met vaandels. Op de voorgrond is publiek afgebeeld. Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken.

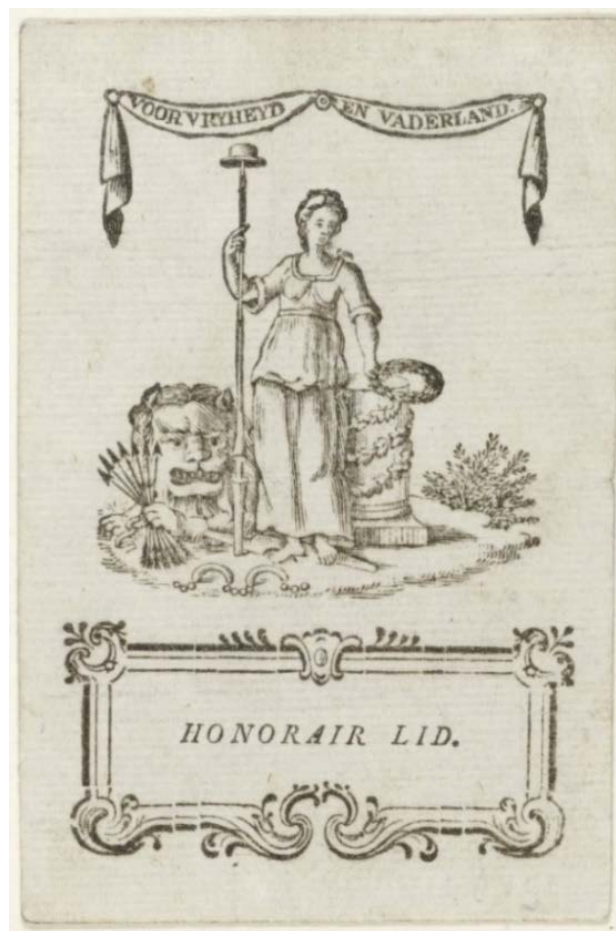
De dichtvaardigste van de Leidse patriotten was ongetwijfeld Pieter Vreede, maar daarnaast lieten tussen 1783 en 1786 ook zijn medepatriotten van zich horen als er wapenoefeningen plaatsvonden. Daartoe behoorden ook Cornelis Pieter Chastelein, Jan de Kruijff, Frans van Aken, Jan van Roijen, Jacob 't Hooft, Gozewijn Jan Loncq en Pieter van Schelle. De laatstgenoemde heeft met Pieter Vreede tussen 1784 en 1786 de bundel *"Vaderlandsche liederen voor het Genootschap van Wapenhandel"* uitgegeven die vijf vervoluitgaven kreeg, waarvan meerdere drukken bekend zijn.

Grote bekendheid verkreeg Cornelis Pieter niet alleen als lid van het vrijkorps maar ook als schrijver van pamfletten en gedichten. Op 12 augustus 1784 trok zijn vrijkorps *"Pro Patria et Libertate"* met veel vertoon voor het eerst de stad Leiden binnen. Ter gelegenheid van de overdracht van de vaandels en het binnentrekken van de stad werden redes uitgesproken en werd een viertal gedichten uitgegeven:

- *Heft vrij uw Vreugde-galmen aen, door Cornelis Pieter Chastelein;*
- *Ziet daer, regtschaepen Kroost der vrije Batavieren, door Pieter Vreede;*
- *Spitsbroeders, in wier kroost en fiere heldenblikken, door Pieter van Schelle; en*
- *Wat ziet mijn staerend oog! een' fieren, dapp'ren stoet, door Jacob 't Hooft* ¹⁵⁶.

Op 30 september 1784 trad het vrijkorps opnieuw op. Op die dag werden schietoefeningen gehouden en ook dat was voor Cornelis Pieter aanleiding tot het schrijven van een opzwepend gedicht, dat als pamflet werd verspreid¹⁵⁷. Er volgden in dat jaar van zijn hand nog meer lofzangen op de vrijheid en de manhaftigheid van vrijkorpsen, geschreven in de vorm van pamfletten die in Leiden werden gedrukt en uitgegeven:

- *Aen de Vrijheid;*
- *Op de Vereeniging der Nederlandse Wapengenootschappen;*
- *Spoor voor de Nederlanderen; en*
- *Wacht-zang van het Genootschap*¹⁵⁸.

Afb. 74. Lidmaatschapsbewijs van het genootschap Voor Vrijheid en Vaderland, ca. 1784-1785, Rijksmuseum Amsterdam.

Voor de “rijmende bombast” Johannes François Le Francq van Berkhey (1729-1812) was de oprichting van het vrijkorps “*Pro Patria et Libertate*” opnieuw aanleiding om kritiek te uiten. Dat hij een aanhanger van Oranje was, liet hij in zijn geschriften duidelijk blijken, hetgeen hem in diverse conflicten bracht. In 1795 leidde het zelfs tot zijn ontslag bij de Leidse Universiteit.

Hij heeft de oprichting van het exercitiegenootschap niet kunnen verhinderen, al ging hij onverminderd voort met het schrijven van schimpdichten die volgens sommigen “*het karakter van berijmde razernij*” kregen.

Bij zijn vrienden maakte hij zich zodoende onmogelijk. Een voorbeeld van zo'n schimpdicht is het in 1787 geschreven "*Snerpende Hekelroede van eenen echten Vrank en Vrijen Batavier*", waarin hij vooral de Doopsgezinde François Adriaan van der Kemp tot mikpunt koos.

Afb. 75. Portret van Johannes François le Francq van Berckhey, zittend naast een tafel met daarop een borstbeeld van Willem van Oranje en een prent van de Leidse burgemeester Van der Werff. Met de voet vertrappt hij een adder (de patriottische partij). Steendruk naar een pastel van Rienk Jelgerhuis uit ca. 1785, door P.W.M. Trapdoor en de lithografen Gerard Bos en Johann Berghaus.

In zijn *“Verzameling van Leydsche Keur- en Hekeldichten”* staan drieënvijftig gedichten, veelal voorzien van eenvoudige maar niettemin zeer toepasselijke tekeningen. Het zijn politieke en maatschappijkritische gedichten uit de periode van 1783 tot 1788. De bundel bevat tevens een informatief *“register der stukken, behoorende tot de Leydsche Keur- en Hekeldichten, benevens de Sleutel der oorzaken en tijden waarom en waarop doelende dezelve van tijd tot tijd zijn uitgegeven”*. Dat register geeft verklaringen voor zijn gedichten. Le Francq van Berkhey trekt in zijn bundel namelijk fiks van leer tegen zijn patriottische tijdgenoten, waaronder Cornelis Pieter Chastelein, Johannes (Jan) Luzac, François Adriaan (Frans) van der Kemp, Joost Romswinkel, Jan van Roijen, Pieter van Schelle en uiteraard ook Johan Derk van der Capellen tot den Poll.

Een interessant gedicht over Cornelis Pieter Chastelein uit 1785 is onder nummer 30 opgenomen in de bundel met een houtgravure als illustratie. Het luidt: *“De Hoornekruiper”* en is een moralistisch vers dat ervoor waarschuwt dat jongeren niet met teveel weelde en overvloed verwend moeten worden¹⁵⁹. Het gedicht doelt volgens Le Francq van Berkhey op *“op de ongelukkig door weelde, en op zyn beurs slempempende Zwendelaars, misleiden Heer Mr. C.P. Chastelein”*. Hier lijkt een fingerwijzing in verscholen te gaan over de oorzaak van de eerder genoemde financiële problemen waarin Cornelis Pieter in die jaren terecht is gekomen. Hij was volgens Le Francq van Berkhey blijkbaar erg vrijgevig en daar werd kennelijk gretig misbruik van gemaakt.

Afb. 76. Titelblad van *De Hoornekruiper*, een spotdicht op de regentenzoon Cornelis Pieter Chastelein, door Johannes le Francq van Berkhey, Leiden, 1785.

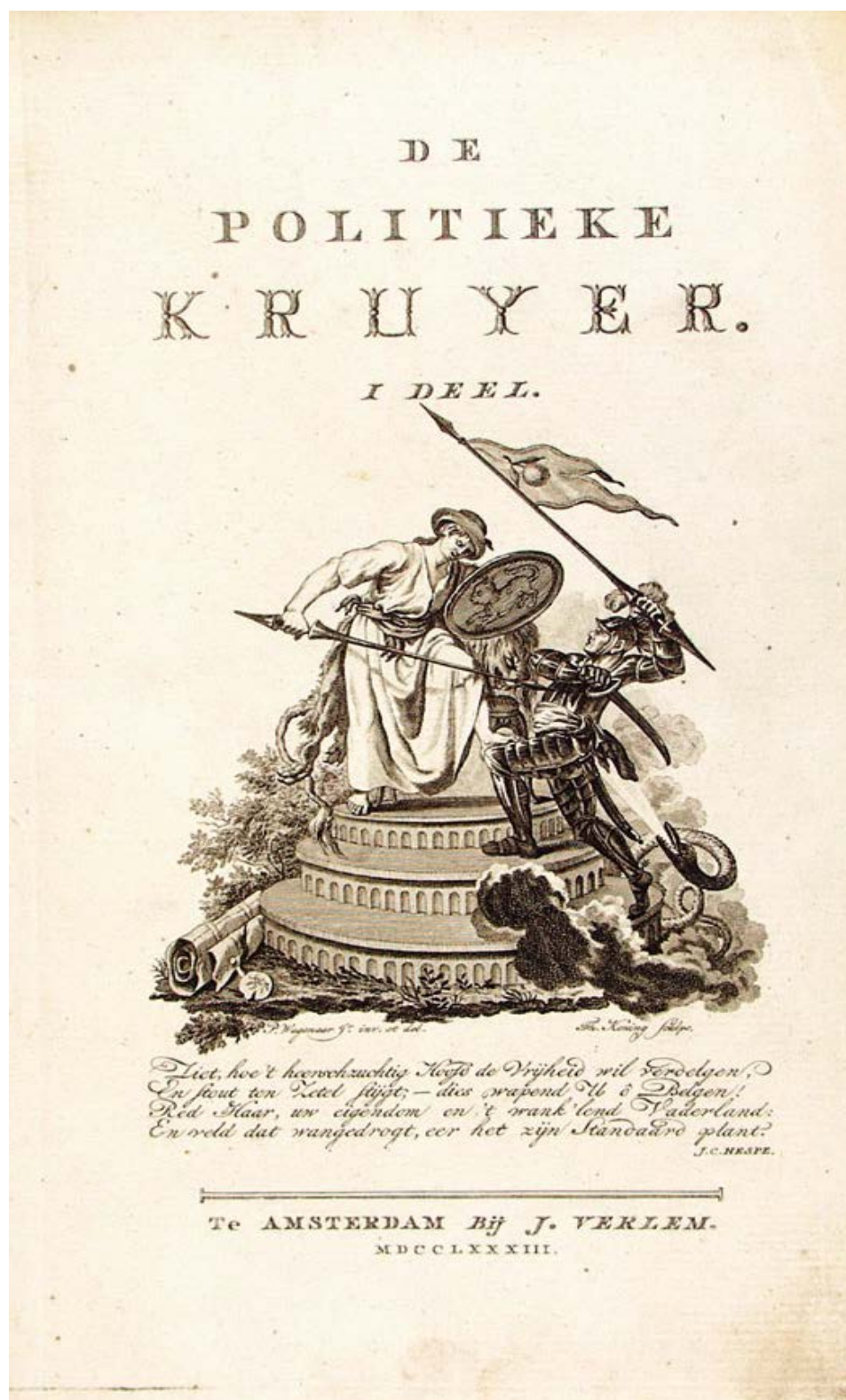
Afb. 77. Hogewoerdsepoort te Leiden, waar Cornelis Pieter omstreeks 1785 woonde en op 14 maart 1785 zijn vrijkorps "Pro Patria et Libertate" liet exerceren. Door Jacob Timmermans, 1780, Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken.

In een pamflet van 27 pagina's, geschreven in de vorm van een dialoog en getiteld: "*Samenspraak tusschen Govert Bidlo, Romein de Hooge en de Politieke Kruyer in de Acherontsche velden*", schreef de Johannes François le Francq van Berkhey een schimpdicht waarin Leidse patriotten, waaronder Cornelis Pieter Chastelein, met naam en toenaam worden genoemd. Hij noemt zijn opponent in het navolgende citaat kleinerend "*Chasteleintje*":

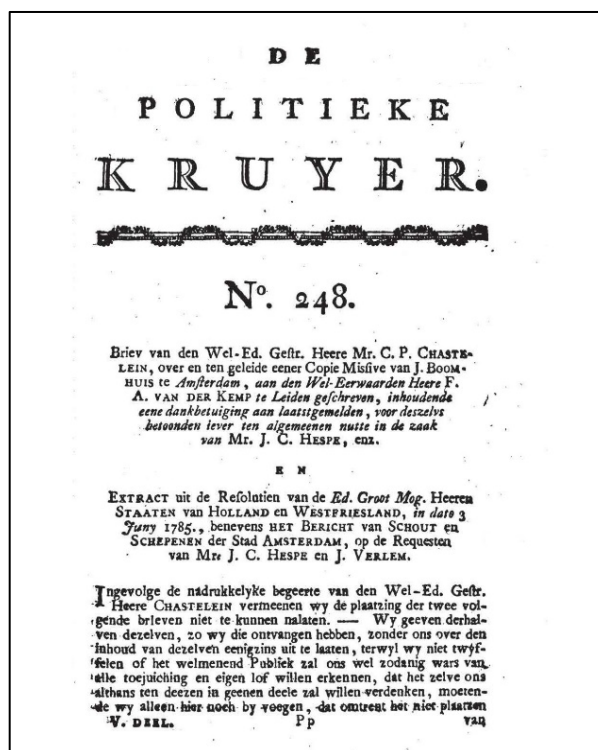
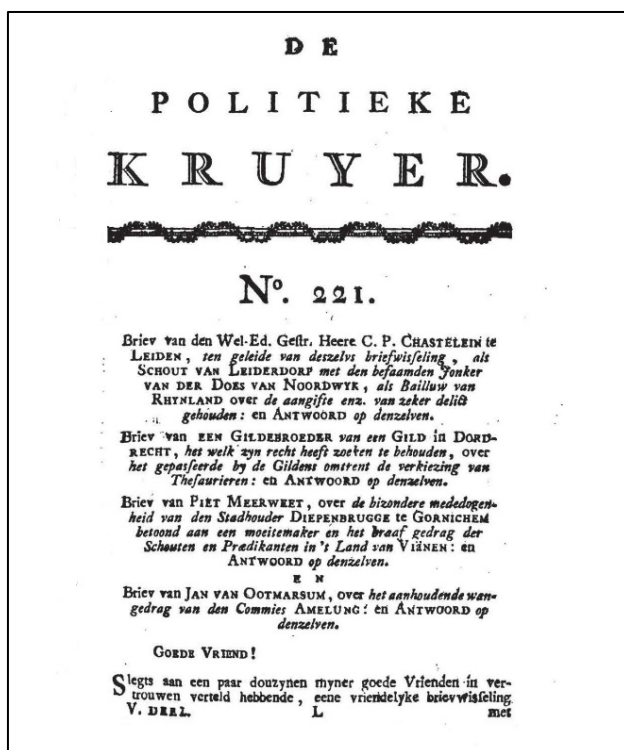
*"Van Leyen uit de wyze stad,
 St. Felte daar krijg ik vrij wat,
 O! van der Kemp en Chasteleintje,
 Bezorgen mij vooral geen kleintje,
 Door Herdinkjen, een fijn benist,
 Of Maitre Jean, de baas van twist,
 Jesuit Bernardus aan het dwalen
 Zend my ook uit de vyf vocalen¹⁶⁰
 Veel vragen van mijn vriend de Does.
 Dat ventje leeper als de droes
 Bezorgt mij duizende pakketten."*¹⁶¹

In Amsterdam werd in 1783 een weekblad opgericht door de uitgever en drukker Jan Verlem en de redacteur Johannes (Jan) Christiaan Hespe. Het weekblad was een patriottisch georiënteerd, staatkundig weekblad, genaamd: "*De Politieke Kruyer*". Het heette zo omdat er alleen ingezonden brieven uit de Republiek in werden gepubliceerd, waaronder die van regelmatige correspondenten.

Ook Cornelis Pieter Chastelein was een regelmatige correspondent in De Politieke Kruyer, getuige meerdere brieven van zijn hand die erin zijn gepubliceerd¹⁶². De polemieken die daardoor ontstonden werden in het hele land gelezen en ontlokten menige reactie, waarmee een interessant beeld ontstaat van de gebeurtenissen die gemoederen bezighielden.

Afb. 78. Voorblad van de eerste uitgave van De Politieke Kruyer, Amsterdam, 1783.

Afb. 79. Voorbladen van De Politieke Kruyer, nrs. 221 en 248, van maart en juni 1785 met daarin ingezonden brieven van de schout van Leiderdorp, Cornelis Pieter Chastelein.

Jan Verlem en Jan Christiaan Hespe kwamen met hun patriottische bladen regelmatig in de problemen. Zij werden landelijk nieuws toen zij in april 1785 door het Amsterdamse gerecht werden veroordeeld tot respectievelijk drie en veertien dagen 'water en brood' (gevangenisstraf) en elk een boete van 3.000 gulden wegens het beledigen van de Amsterdamse regenten.

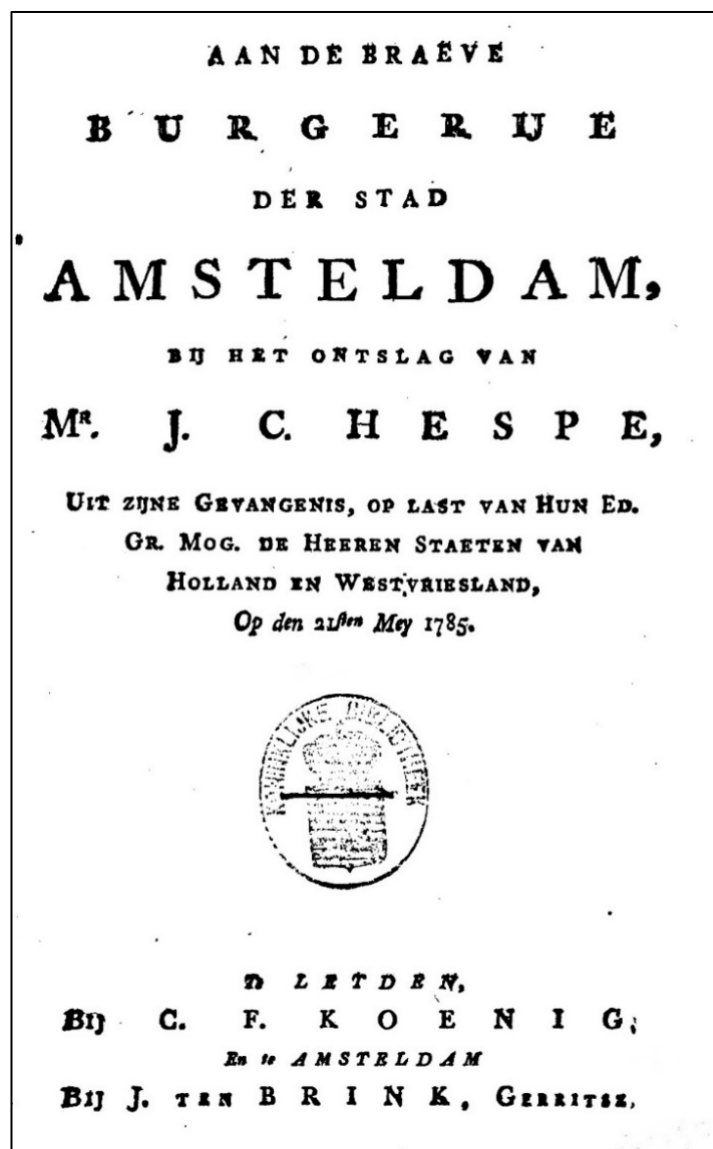
Zij hadden namelijk in maart 1785 (nr. 224) in De Politieke Kruyer een brief geplaatst, afkomstig van een zekere Justus Plebejus uit Amsterdam over "de nadeelige gevolgen der aristocratische Zamenspanningen en Familie-Cabaalen in eene vrije Regeering enz.". De auteur stelde het gedrag aan de kaak van de bestuurders Joachim Rendorp (Hollands Statenlid) en Willem Gerrit Dedel (Amsterdams Burgemeester en lid van de Admiraliteit), maar dat viel niet in goede aarde.

Voor de patriotten was deze kwestie olie op het vuur, want het bevestigde dat er aan de persvrijheid in de Republiek nog het nodige schortte. De veroordeelden werden daarom door de patriotten in het hele land als martelaren gevierd. Er werden zelfs inzamelingen gehouden om de hen opgelegde boete en de kosten voor hun borg en vrijlating te betalen. Tal van genootschappen van wapenhandel hebben daaraan bijgedragen.

Op 18 mei verlieten Verlem en Hespe de gevangenis, vergezeld van een enorme volkstoeloop. Voor Cornelis Pieter Chastelein was dit aanleiding om opnieuw de muze aan te spreken en een lang en strijdbaar gedicht te schrijven waarin hij de loftrompet steekt over Hespe en Verlem.

Cornelis Pieter schreef op 21 mei 1785 een vijftien pagina's tellend pamflet, getiteld: "Aan de braeve Burgerije der stad Amsteldam, bij het ontslag van Mr. J.C. Hespe, uit zijne Gevangenis, op last van Hun Ed. Gr. Mog. De Heeren Staeten van Holland en Westvriesland"¹⁶³. In het pamflet stak hij de loftrompet over Hespe en bejubelde hij zijn vrijlating, in rijm:

*"Mijn Hespe vrij! ... o Vreugd!... Mijn Hespe bij zijn Maegen!
Mijn Hespe van den dwang, en 't Kerkerhol ontslagen!"*

Afb. 80. Pamflet van C.P. Chastelein van 21 mei 1785, ter gelegenheid van het ontslag van J.C. Hespe uit zijn gevangenschap in Amsterdam.

Een provocatieve daad stelde Cornelis Pieter in juli 1785 toen hij zich, samen met enkele patriottische geestverwanten als burger in Wijk bij Duurstede liet inschrijven en op 21 juli 1785 de burgereed aflegde, mede namens zijn kinderen¹⁶⁴. Hij deed dit samen met Johannes Conradus de Kock, advocaat te Heusden, de eerdere genoemde Johannes Christiaan Hespe, die zich de Batavier uit Amsterdam noemde, en de Leidse predikant François Adriaan van der Kemp¹⁶⁵.

Deze eedaflegging was een openlijke steunbetuiging aan de patriottische regentenbeweging in Wijk bij Duurstede, die een spannende strijd leverde met de Staten van Utrecht. Samen met Van der Kemp en Adriaan de Nijs behoorde Cornelis Pieter Chastelein in die periode tot de voornaamste leiders van de patriottenbeweging in Wijk bij Duurstede¹⁶⁶.

Nadat het stadsbestuur zich openlijk tegen het stadhoudelijk bestuur van Prins Willem V verzette, schreef Cornelis Pieter als "*Wijks burger*", zoals hij zichzelf daarin noemde, een pamflet op rijm. Dat pamflet is in 1785 in Wijk bij Duurstede uitgegeven en daarin wordt het stadsbestuur geprezen om deze vaderlandslievende daad¹⁶⁷.

*DE BURGERIJ DER STAD WIJK BIJ DUURSTEEDE,
AAN DE BRAEVE MEERDERHEID
VAN HAERE REGENTEN
NA DE Vernietiging van het Regeerings-Reglement
D'ANNO 1674 EN DE LAETST DAEROP
GENOMEN STADS RESOLUTIE.*

*Stem: Viens Muse aimable, inspire mon genie &c.
Ontvang ô Achtb're stoet van Wijksche Vad'ren!
Den zuivren dank van uwe Burgerschaar!
De erkent'nis van Uw trouw vloeit door onze ad'ren:
Beproof haer vrij in Uw' of Stads gevaer:*

*Niet lang geleeden,
Nog fel bestreeden
Door een slaefsche Wet,
Zijn wij door U gered.
Ontvang &c.*

*Dat deze strecken
Van U steeds spreken,
Die voor Vrijheid waekt,
En Burgers Burgers maekt.
Ontvang &c.*

*Gij wilt geen slaeven;
Maer wel Bataeven,
Vrij gevochte liën
In uwe Wijk'naers zien.
Ontvang &c.*

*Des eeds indachtig,
Was niets te magtig,
Om uw Burgerij
Te hoën voor slavernij.
Ontvang &c.*

*De Volkstem hooren:
De Heerschzucht smooren:
Dit voegt een Regent,
Die zijne plichten kent.
Ontvang &c.*

*Gij kent Uw plichten:
Uw trouw zal stichten
In der Burg'ren hart
Een Zuil, die eeuwen tart.
Ontvang &c.*

*Zweert, Stadgenooten!
Zweert, Vrijheids-looten!
Warsch van Tjyrannij,
Komt zweert oprecht met mij*

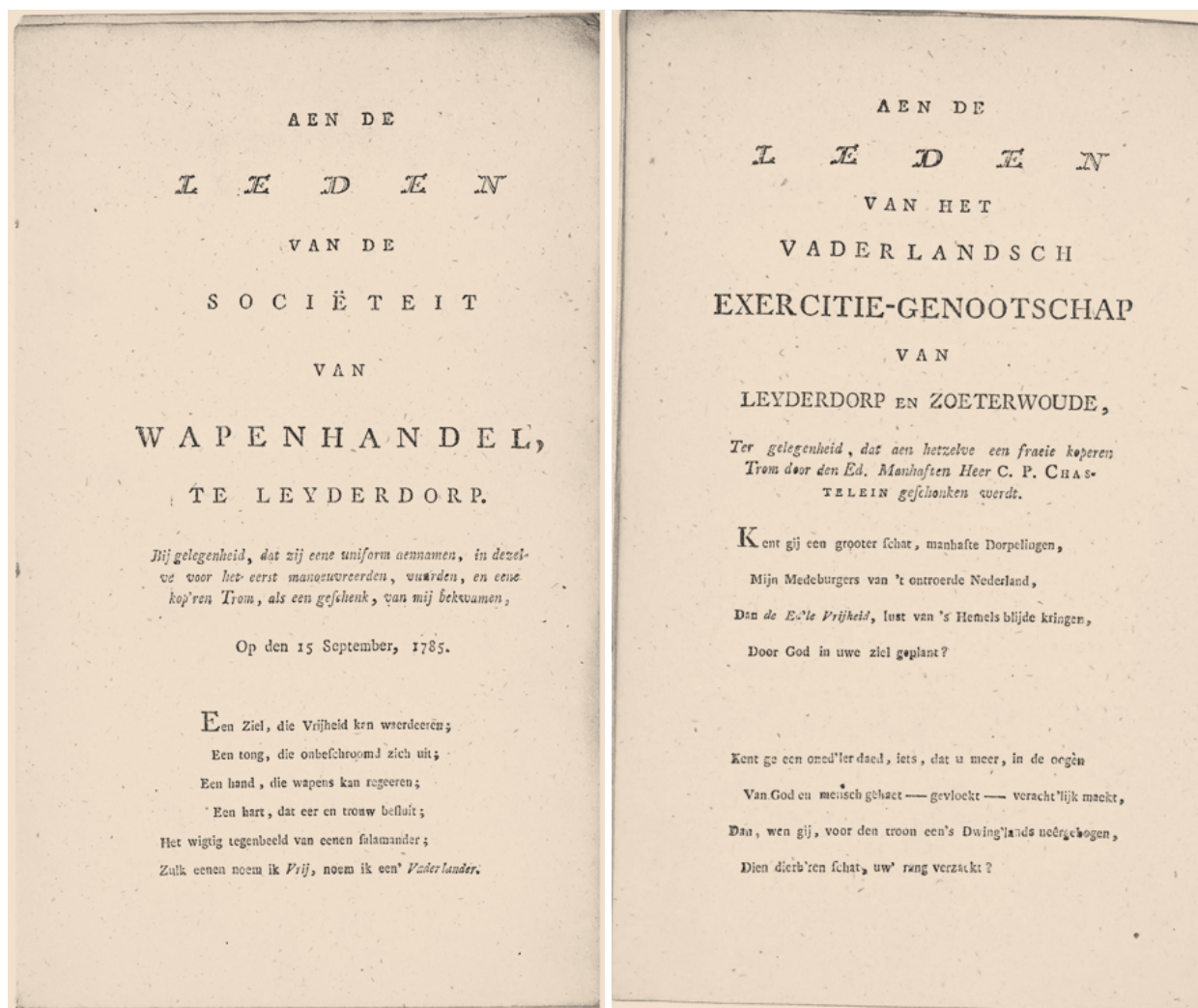
*Wij zweeren aen U, braeve Wijksche Vad'ren!
Dat steeds de moed van Bato en zijn schaer,
Tot straf der Heerschzucht vloeit door aller ad'ren:
Wij blijven Wijkenaers in 't felst gevaer.*

C.P. Chastelein

Wijks Burger

Johannes François le Francq van Berkhey, auteur van “*Rommelpot voor de Dolende Ridder*” (1786), hekelt daarin de Amsterdamse dichter en broodschrijver Johannes Nomsz, die was overgelopen naar de patriotten. En passant hekelt hij ook Cornelis Pieter “*Chastelein in Wijk*” (Wijk bij Duurstede) die hij beschrijft als een goede vriend van Johannes Nomsz¹⁶⁸.

Toen op 15 september 1785 het vrijkorps, het “*Vaderlandsch Exercitie-Genootschap van Leiderdorp en Zoeterwoude*” voor het eerst geüniformeerd manoeuvres en schietoefeningen hield, schonk Cornelis Pieter het genootschap een koperen trom als blijk van waardering. Volgens goede traditie deed hij dat na de voordracht van een patriottengedicht. Arnoldus Anthony Stook, luitenant van het genootschap, dankte de schenker eveneens in dichtvorm. Beide gedichten zijn door Cornelis Heyligert te Leiden in één pamflet uitgegeven¹⁶⁹.

Afb. 81. Links: "Aen de Leden van de sociëteit van Wapenhandel te Leyderdorp. Bij gelegenheid dat zij eene uniform aennamen, in dezelve voor het eerst manoeuvreerden, vuurden, en eene kop'ren Trom, als een geschenk, van mij bekwamen", door Cornelis Pieter Chastelein, Leiden, 15 september 1785.

Afb. 82. Rechts: Aen de leden van het Vaderlandsch Exercitie-Genootschap van Leyderdorp en Zoeterwoude, Ter gelegenheid, dat aen hetzelfde een fraeie koperen Trom door den Ed. Manhaften Heer C. P. Chastelein geschonken wordt", door Arnoldus Anthony Stook, m.d. Lieutenant, Leiden, 15 september 1785.

11.4 Patriottische pamfletten en gedichten

Cornelis Pieter was, nog voordat hij zich als schrijver van patriottisch pamfletten manifesteerde, al enkele jaren actief lid van het zogeheten taal- en dichtlievend genootschap "*Kunst wordt door arbeid verkreegen*". De tweede helft van de achttiende eeuw was immers een bloeiperiode voor genootschappen en maatschappijen met culturele en literaire activiteiten, en met name voor dichtgenootschappen die zich met het maken en recenseren van gedichten bezighielden.

Die dichtgenootschappen kwamen vrijwel uitsluitend voor in Holland en Utrecht en hadden een hoogtijperiode tussen 1765 en 1790. Het Leidse taal- en dichtlievend genootschap "*Kunst wordt door arbeid verkreegen*" nam daarin een vooraanstaande positie in.

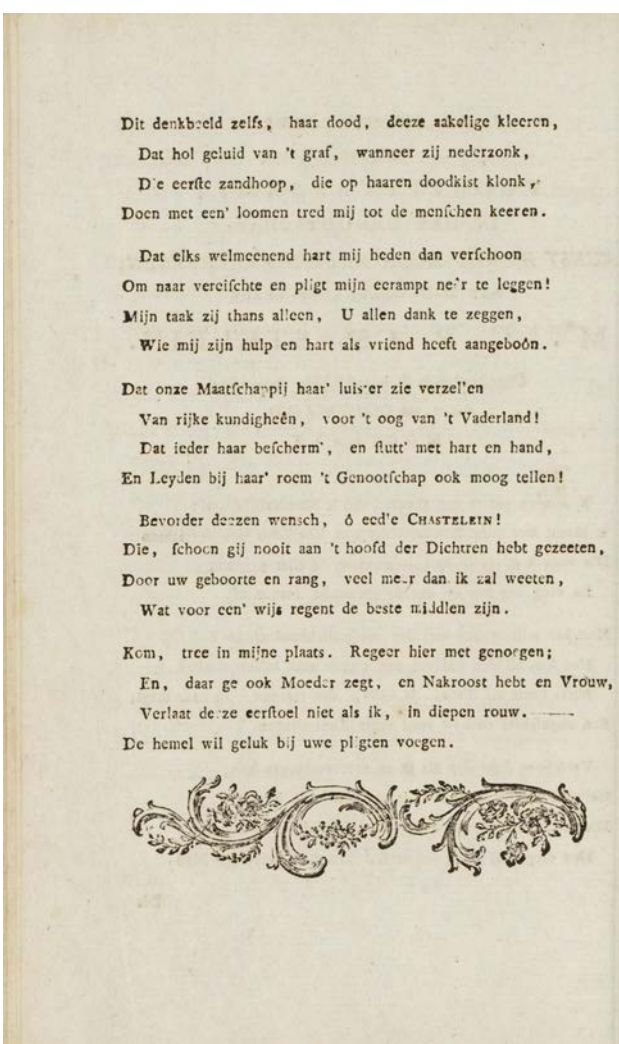
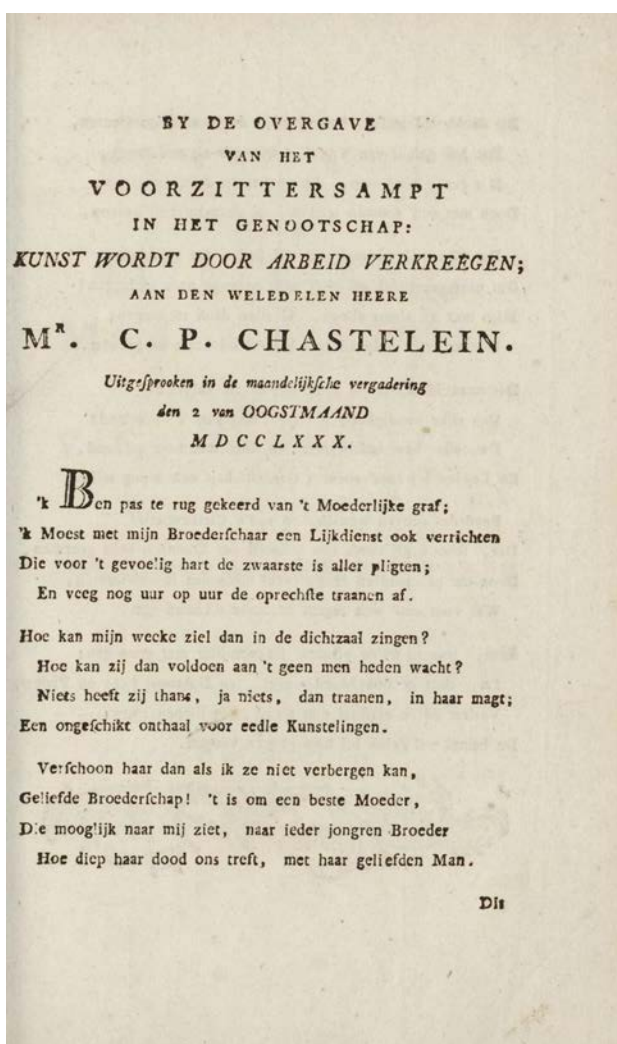
Afb. 83. Illustratie van het genootschapsvignet uit "Mengeldichten", bij bijzondere gelegenheden uitgesproken in het Genootschap Kunst wordt door arbeid verkreegen, Leiden, 1785.

De grondleggers van het genootschap waren twee Leidse boekdrukkers: Cornelis van Hoogeveen jr. en Cornelis Heyligert. Deze initiatiefnemers legden hun plan voor aan Johannes van der Zijp en het drietal besloot dat elk van hen nog iemand zou zoeken die behulpzaam kon zijn bij het oprichten van het genootschap. Gegadigden waren al snel gevonden in de vorm van Gerrit van Gulik, Jan Moelée en Jan Hollebeek.

Op dinsdag 11 november 1766 vond de eerste bijeenkomst plaats bij een van de leden thuis op de Herengracht "onder het gebruik van een *Vaderlandschen dronk goed Leydsch Bier*". Daar werden de huishoudelijke reglementen van het genootschap opgesteld en ook werd een vignet met een spreuk gekozen, op basis waarvan een blazoën en een zegel werden vervaardigd. Cornelis van Hoogeveen werd voor drie maanden tot voorzitter benoemd en Cornelis Heyligert voor onbeperkte tijd tot secretaris.

Ruim een week later werd het eerste voortbrengsel van het genootschap, een dichtstuk door Cornelis van Hoogeveen onder de titel "*Ter Inwijdinge*", in een oplage van zesendertig exemplaren gedrukt. Toen het genootschap op 11 november 1791 haar vijfentwintigjarig bestaan vierde, deed de toenmalige secretaris Karel de Pecker gedetailleerd verslag van de ontstaansgeschiedenis van het genootschap¹⁷⁰. Na de oprichting van het genootschap in 1766, richtte het zich vooral op toneelpoëzie, maar gaandeweg verbreedde het oeuvre en ging ook politiek een steeds belangrijker rol spelen binnen het genootschap.

De maatschappelijke tweedeling tussen patriotten en prinsgezinden is sinds 1783 zichtbaar in het lidmaatschap van het genootschap. Aanvankelijk waren ook de meer prinsgezinden lid, waaronder ook Johan François le Francq van Berkhey, maar gaandeweg trokken zij zich uit het genootschap terug en werd het ledenbestand overheerst door patriotten. De werken van het genootschap werden na 1781 daarom niet meer aan de prins van Oranje aangeboden en het genootschap kreeg meer en meer een patriottische signatuur. De Leidse "*kunstminnende*" rederijders vonden er hun muze en de patriottische dichters en pamfletschrijvers inspireerden elkaar tijdens hun ontmoetingen in dit genootschap, wat hun productiviteit zeer bevorderde.

Afb. 84. Gedicht van Hermanus Coster ter gelegenheid van het overdragen van het voorzitterschap van het taal- en dichtlievend genootschap "Kunst wordt door arbeid verkreegen" aan Cornelis Pieter Chastelein, Leiden, 2 augustus 1780.

Het genootschap had vier verschillende typen leden: beschermheren, hoofdleden, medeleden en honoraire leden. Sinds 29 januari 1777 was Cornelis Pieter eerst medelid en vanaf 29 april 1779 werd hij hoofdlid¹⁷¹. Later zou hij ook bestuurslid worden en op 2 augustus 1780 volgde hij Hermanus Coster op als voorzitter. Een uittredingsdatum is niet bekend maar kan gevoeglijk worden gesteld op het moment dat Cornelis Pieter de stad ontvluchtte, nadat hij gedagvaard werd door de academische Vierschaar op 26 juni 1786. Desalniettemin was Cornelis Pieter een gewaardeerd lid van het genootschap.

Toen de oud-voorzitter van het genootschap, Hermanus Coster, op 21 november 1781 overleed, schreven meerdere leden gedichten te zijner nagedachtenis, waaronder Willem Bilderdijk, Johannes Wilhelmus Bussingh, Abraham le Pla, Jean Portal Amalry, Jan de Kruyff, en Cornelis Pieter Chastelein.

Zij publiceerden die gedichten in hun bundel "*Mengeldichten*", die overigens alleen voor leden van het genootschap werd uitgegeven in 1785. Cornelis Pieter schreef in de bundel niet alleen een uitgebreid gedicht ter gedachtenis van Hermanus Coster maar hij besluit het ook met een grafschrift voor zijn genootschapsvoorzitter¹⁷².

GRAFSCHRIFT.

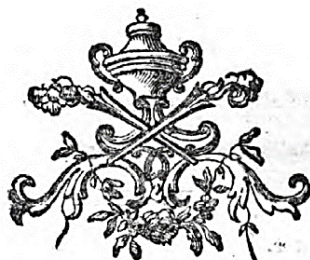
Wien de eendragt, vriendschap, trouw, oprechtheid kan
behaegen,

Wie Dicht- en Speelkunst mint, als 't eêl geschenk der godn,

Moet een oprechte traen naer dezen grafzerk draegen:

Hier rust een Boezemvriend van al dit Hemelschoon.

C. P. CHASTELEIN.

Afb. 85. Grabschrift ter gelegenheid van het overlijden van Hermanus Coster, voorzitter van het genootschap Kunst wordt door arbeid verkreegen, overleden op 21 november 1781.

Toen zijn vriend en medepatriot Jan de Kruyff in 1781 voor de tweede maal het voorzitterschap aanvaardde en een gedicht declameerde ter gelegenheid van zijn benoeming, noemde hij Cornelis Pieter daarin expliciet als lichtend voorbeeld een “Kunstvriend Chastelein!”¹⁷³.

Gewis: die proef alleen verbiedt een angstig vreezen,
En stilt het kloppend hart, dat naar bescherming ziet,
Gewis: die zelve trouw zal weêr mijn sterkte wezen,
De leeuw vergeet zijn' moed, Gij uwe grootheid niet.

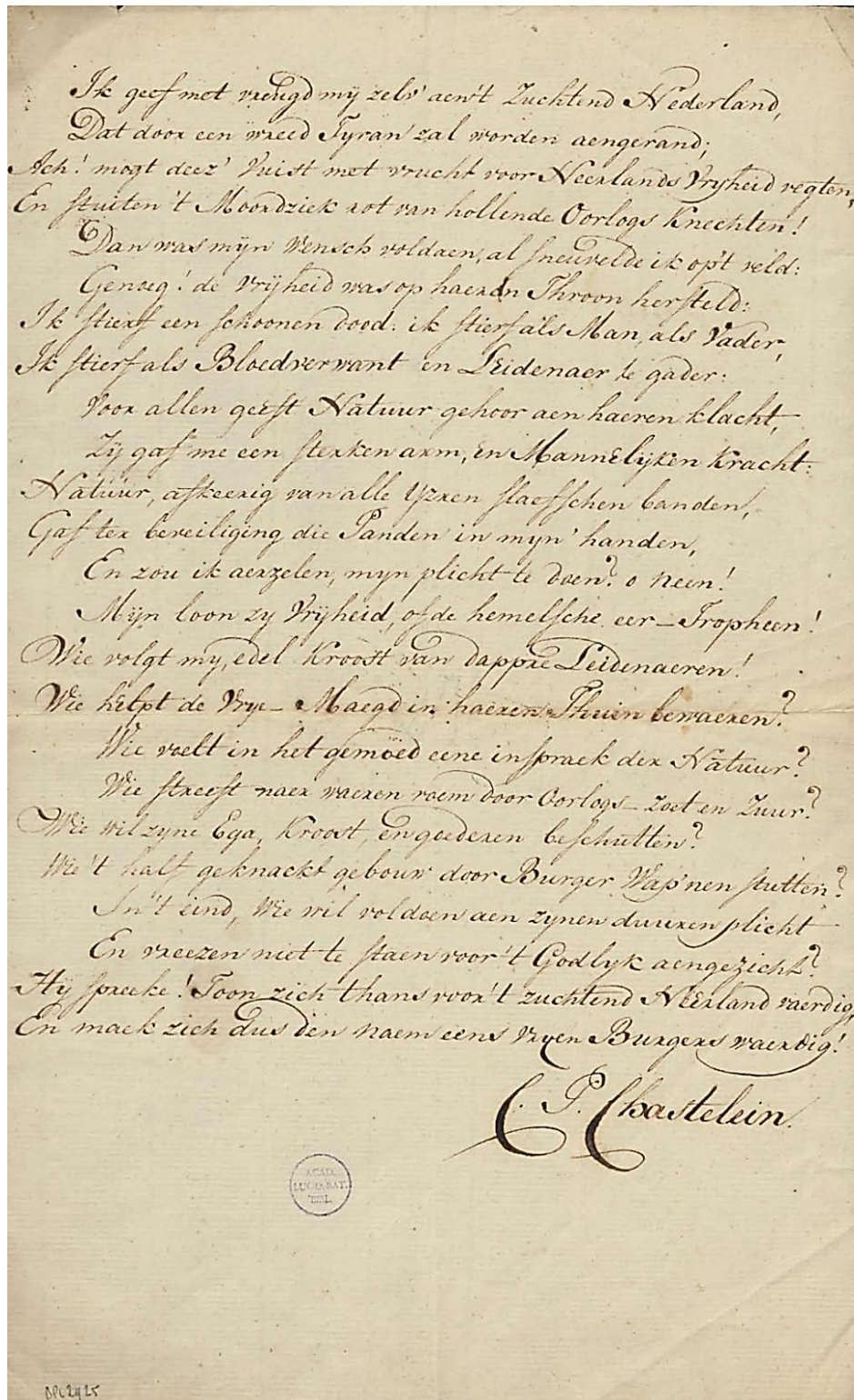
Welaan! dit's mij genoeg; door zulk een magt beveiligd,
Vol vuurs, vol edlen moeds, (al is 't vermoogen klein,)
Geheel der Maatschappij en haaren dienst geheiligd,
Waag ik mijn' wanklen voet op 't spoor van Chastelein.

Ja, Kunstvriend Chastelein! 'k volg u met zwakke schreden,
Al yalt dit volgen zwaar, het voorbeeld lacht mij aan,
't Is stout maar tevens schoon uw voetspoor na te treden,
Mijn eerzugt staart er op, als op een gloriebaan.

Zo zal de vrugt uws werks misseghen mijn' arbeid kroonen;
Dit is mijn hoogste beê; och, vindt die beê gehoor!
Of is er edler prijs om vlijt en kunst te loonen
Dan 't groeien onzer eer, en 't bloeien van dit Choor?
1781. J A N D E K R U Y F F.

Afb. 86. Jan de Kruyff, “Aan de beschermbeeren, bestuurders en verdere leden des genootschaps, toen ik ten tweeden maal het ampt van voorzitter aanvaardde”, Leiden, 7 februari 1781.

Er bestaat voorts nog een ongepubliceerd manuscript van Cornelis Pieter, waarvan onduidelijk is of het een proeve is van een pamflet of een dichterlijke bijdrage. Wellicht was het gedicht ooit bedoeld om voorgedragen te worden tijdens een bijeenkomst van het dichtgenootschap. Het is een hand geschreven, half foliovel ¹⁷⁴.

Afb. 87. "Ik geef met vreugd mij zelv' aan 't Zuchtend Nederland" door C.P. Chastelein.

*Ik geef met vreugd mij zelf' aan 't Zuchtend Nederland,
 Dat door een wreed Tyran zal worden aengerand;
 Ach! mogt deez' Vuist met vrucht voor Neerlands Vrijheid vegten,
 En stuiten 't Moordziek rot van bollende Oorlogs Knechten!
 Dan was mijn wensch voldaan, al sneuvelde ik op 't veld:
 Genoeg! de Vrijheid was op haeren Throon hersteld:
 Ik stierf een schoonen dood: ik stierf als Man, als Vader,
 Ik stierf als Bloedverwant en Leidenaar te gader:
 Voor allen geeft Natuur geboor aan haeren klacht,
 Zij gaf me een sterken arm, en Mannelijken Kracht:
 Natuur, afkeerig van alle IJzere slaefsch banden,
 Gaf ter beveiliging die Panden in mijn' handen,
 En zou ik aarzelen, mijn plicht te doen? o neen!
 Mijn loon zij Vrijheid, of de hemelsche eer-Tropheen!
 Wie volgt mij, edel Kroost van Dapp're Leidenaeren!
 Wie helpt de Vrije-Maegd in haeren Thuin bewaeren?
 Wie voelt in het gemoed eene inspraek der Natuur?
 Wie streeft naer waeren roem door Oorlogs-Zoet en Zuur?
 Wie wil zijne Ega, Kroost, en goederen beschutten?
 Wie 't half geknackt gebouw door Burger Wap'nen stutten?
 In 't eind, wie wil voldoen aen zijnen duuren plicht
 En vreezen niet te staen voor 't Godlijk aengezicht?
 Hij spreek! Toon zich thans voor 't zuchtend Neêrland vaerdig,
 En maak zich dus den naem eens vrijen Burgers waerdig!*

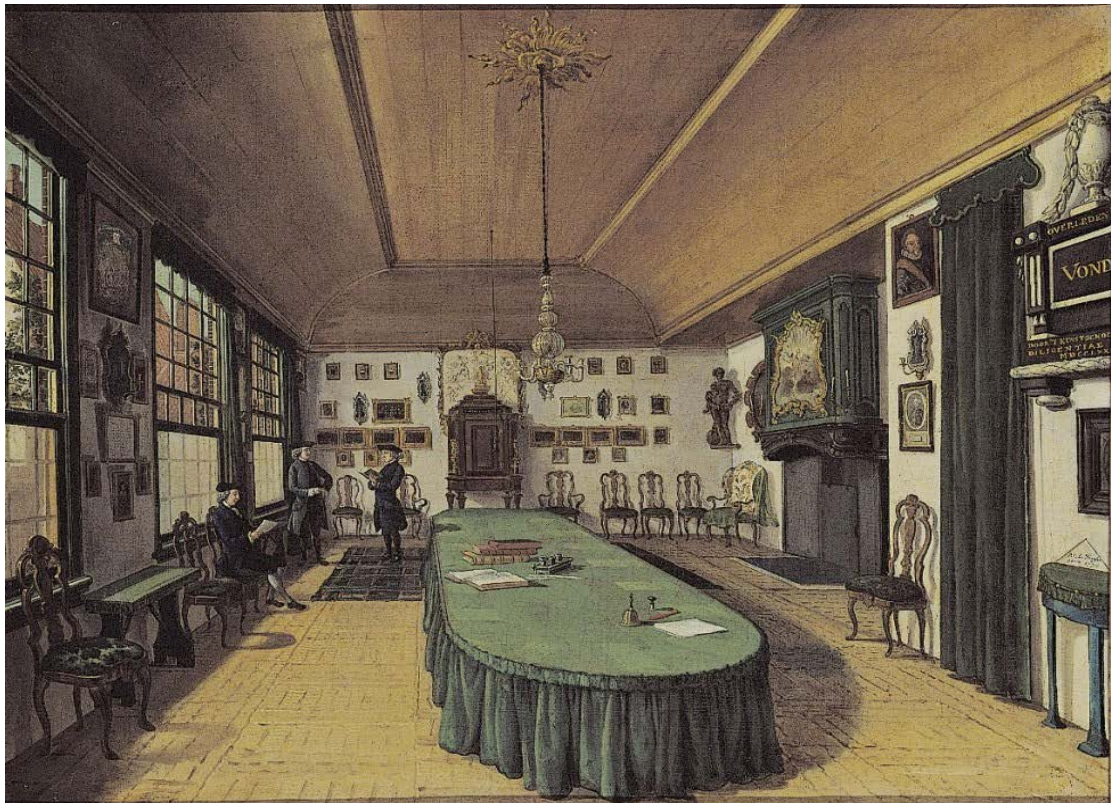
C.P. Chastelein.

Het dichtgenootschap “*Kunst wordt door arbeid verkreegen*” groeide in de loop der tijd ook uit tot een ontmoetingsplaats voor de Leidse patriotten. Cornelis Pieter ontmoette er zijn geestverwanten, want vrijwel alle prominente patriotten uit Leiden waren immers lid van het genootschap. In 1770 was het ledental opgelopen tot zesentwintig en er moest, voor de derde keer sinds haar oprichting, worden verhuisd naar een ruimere locatie. Die werd gevonden in de Pieterskerkkooersteeg nr. 20, achter het Rapenburg. Op 17 April, 's middags om 5 uur, werd de nieuwe ruimte plechtig ingewijd. Het genootschap zou er tien jaar lang haar domicilie hebben.

Van het vergaderlokaal van het patriotsgezinde dichtgenootschap bestaan twee schilderijen uit 1774 en 1780, beiden geschilderd door Paulus Constantijn la Fargue. Hij was zelf ook lid van het genootschap. Doordat de schilderijen de zaal van verschillende kanten laten zien, wordt een goede indruk verkregen van de inrichting van de zaal. Het schilderij uit 1780 vermeldt links op de onderplint van een kast de signatuur van de maker en de datum van vervaardiging: “*Paulus Const. la Fargue pinx. 1780*”.

In het interieur staat in het midden een lange tafel waaraan, in het schilderij uit 1780, de penningmeester van het genootschap geld zit te tellen. Links en rechts wandelen bezoekers door het vertrek. Aan de muren hangen schilderijen, links een rederijkersblazoën en aan de rechterzijde staat een rij stoelen voor de vensters.

In 1780 kon de vergaderzaal niet langer meer worden gehuurd zodat het genootschap moest verhuizen. Het genootschap vond een nieuwe zaal aan de “*Overwulde Voldersgraft of Langebrugge*”, thans bekend als de Langebrug te Leiden¹⁷⁵. Op 6 december van dat jaar werd de nieuwe zaal ingewijd met een buitengewone vergadering. De uit Zwolle afkomstige patriot, dichter en toneelschrijver Rhijnvis Feith – hij was er buurman van Johan van der Capellen tot den Poll in de Bloemendalstraat – droeg bij die gelegenheid een “*Ode aan God*” voor en kreeg daarvoor een zilveren erpenning aangeboden.

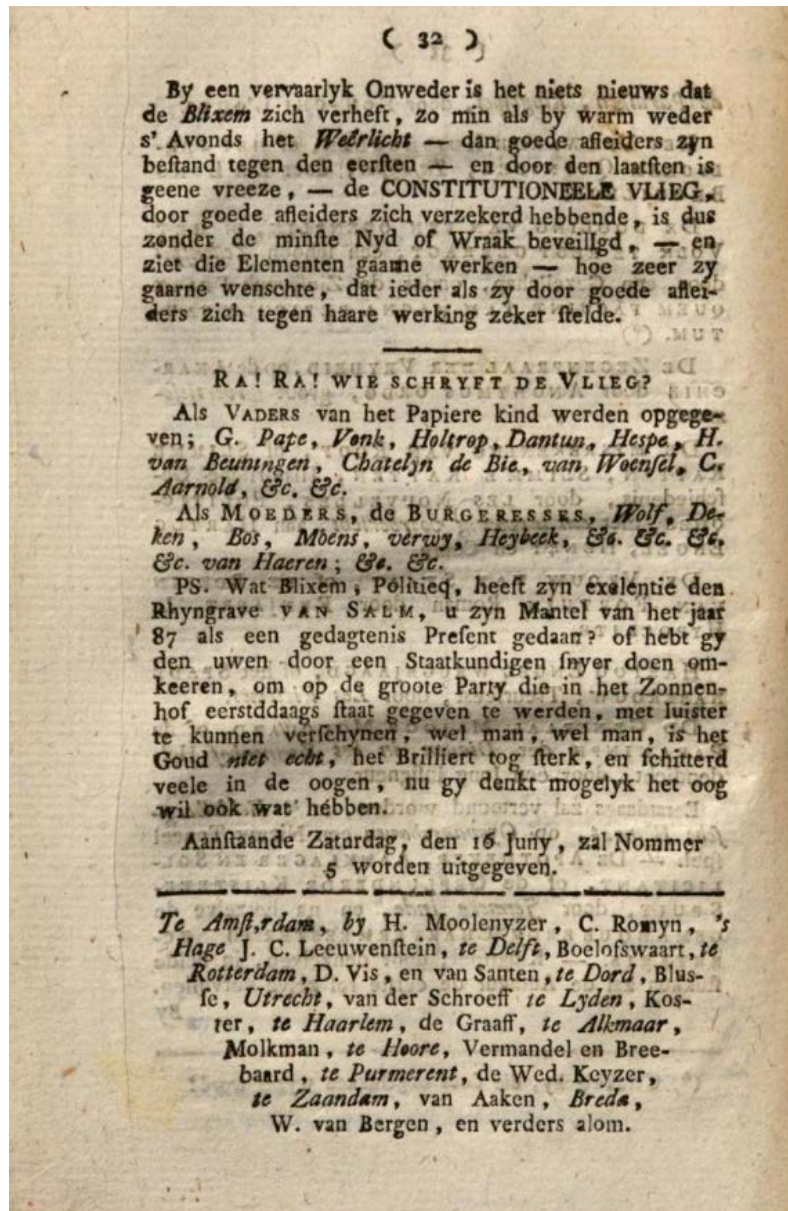
Afb. 88. Het vergaderlokaal van het genootschap Kunst wordt door arbeid verkreegen te Leiden, in 1774 geschilderd door P.C. la Fargue, Museum de Lakenhal, Leiden.

Afb. 89. Interieur van de zaal van het genootschap Kunst wordt door arbeid verkreegen te Leiden, in 1780 geschilderd door P.C. la Fargue, Rijksmuseum Amsterdam.

Cornelis Pieter schreef niet alleen pamfletten maar hij publiceerde ook brieven en vlamme betogen in diverse patriottische tijdschriften en weekbladen, waaronder de Bataafsche Courant (voorheen de Nationale Courant), De Politieke Krayer en De Constitutioneele Vlieg. Menigmaal bediende hij zich daarbij van de schuilnamen: De Bijë, de Bie, Chastelein de Bije of Chastelein de Bie, waarin de achternaam van zijn moeder kan worden herkend.

Cornelis Pieter was met zekerheid een van de auteurs van ingezonden stukken in De Constitutioneele Vlieg, ook wel genoemd de “vaders van het papiere kind”. In dat weekblad werden onder het kopje “Ra! Ra! Wie schrijft de Vlieg” meerdere auteurs van deze courant genoemd, ofschoon voor wat betreft de juistheid van de bijdragen van enkele vrouwelijke auteurs aan De Constitutioneele Vlieg door Jensen enkele kritische kanttekeningen worden gemaakt¹⁷⁶.

Afb. 90. De Constitutioneele Vlieg, nr. 5, 13 juni 1783.

Onder: “Ra! Ra! Wie schrijft de Vlieg” worden als mannelijke auteurs (vaders) genoemd; G. Pape, Vonk, Holtrop, Dantun, Hespe, H. van Beuningen, Chatelyn de Bie, van Woensel, C. Aarnola, etc. en als vrouwelijke auteurs (moeders) Aagje wolf, Betje Deken, Bos, Moens, Verny, Heybeck, van Haeren, etc.

Cornelis Pieter blijkt voorts bevriend te zijn geweest met de in Vlissingen geboren en in Utrecht wonende Jacobus Bellamy (1757-11786). Hij was patriot, dichter en onder meer redacteur van letterkundig tijdschrift “*Proeven voor het verstand, den smaak en het hart*” en oprichter van het tijdschrift “*De Poëtische Spectator*”. In zijn patriottische geschriften gebruikte Bellamy de schuilnaam Zelandus. Van Cornelis Pieter is nog een albumvers bekend voor zijn vriend, dat als volgt luidt:

AEN MIJNEN VRIEND J. BELLAMY

*Schoon kunde, waer vernuft en geest
Uw bijzijn wenschlijk maeken:
De uitoeffnende Trouw is 't meest,
Waer naer 'k mijn hart voel haeken.
Voldoe mijn' wensch! De Vriendschap's koort
Mag nimmer bij ons breeken!
Uit haer kome onze vreugde voort,
En bloeye in vrije streeken!*

C.P. Chastelein

Symb: Pro Patria, Libertate et amicis ¹⁷⁷.

Toen Jacobus Bellamy in 1786 overleed, schreef Cornelis Pieter ook voor hem een grafschrift:

GRAFSCHRIFT.

*Een ongeveinsde Vriend, een Minnaar, trouw en teder,
Een Jongeling, van hart standvastig, edel, vrij,
Verrijkt met kunde en geest, ligt in deez' Grafkuil neder,
Eerbiedigt BELLAMY, en sterft, gelijk als HIJ!
Overleeden 11 Maart 1786.*

C.P. Chastelein ¹⁷⁸

De pamfletten, gedichten, ingezonden brieven en literaire bijdragen van Cornelis Pieter Chastelein rechtvaardigen de conclusie dat hij zonder meer een vaardig en productief schrijver was met een duidelijk patriottische signatuur. Deels kunnen zijn publicaties worden achterhaald in de literatuur, in archieven en in collecties en daaruit kan het onderstaande overzicht worden samengesteld van geschriften van zijn hand.

Van Cornelis Pieter zijn in totaal 12 patriottische pamfletten bekend. Ook zijn van hem tien losse gedichten bekend, die soms ook als pamflet zijn gepubliceerd. Verder kan een onderscheid worden gemaakt tussen patriottische pamfletten en gedichten die door hem zelf zijn geschreven, pamfletten of gedichten waarin hij wordt genoemd of waarin naar hem wordt verwezen, en overige gedichten of geschriften waarvan vast staat dat ze door Cornelis Pieter zijn geschreven.

Uiteraard kan niet worden uitgesloten dat er in de loop der tijd nog meer pamfletten opduiken, want de Leidse patriotten waren onvermoeibaar in hun productie. In rijke kleurschakeringen verwoordden zij daarin hun opvattingen en politieke voorkeuren. Uit het onderstaande overzicht blijkt in elk geval dat hij tot de prominente en toonaangevende patriotten in Leiden behoorde en hij zich in woord en geschrift niet onbetuigd heeft gelaten.

Pamfletten geschreven door C.P. Chastelein			
	Datum	Titel	Bron
1.	2 oktober 1783	<i>Wacht-zang van het Genootschap</i>	Vaderlandsche liederen voor het Genootschap van Wapenhandel: Voor Vrijheid en Vaderland, gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden.
2.	2 oktober 1783	<i>Waerde en Waerdige Medeburgers in Leydens Veste!</i>	Aenspraeken, gedaen aen het Gezelschap, zich oefenende in den Wapenhandel, te Leyden. Toen hetzelfde tot besluit van zijne zomer exercitiën afvuurde, op den 2den October 1783, Leiden, gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden.
3.	19 augustus 1784	<i>Heft vrij uw Vreugde-galmen aen</i>	Viertal dichtstukken, bij gelegenheid van de overgifte der vaendelen aen, en het eerste intrekken van het Genootschap van Wapenhandel, onder de spreuk: "Voor Vrijheid en Vaderland", binnen Leyden, in tegenwoordigheid van den Edele Groot-Achtbare Gerechte dier Stad, op den 12. Augustus 1784 op onderscheidene tijden, op het genootschaps Excercitie-veld, uitgesproken, gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden.
4.	30 september 1784	<i>Bij gelegenheid van het afvuuren, door de sociëteit van Wapenhandel, onder de spreuk: "Voor Vrijheid en Vaderland, binnen Leyden, op Donderdag den 30. September 1784</i>	Aan het Genootschap van Wapenhandel bij het eindigen zijner zomer-oefeningen, gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden.
5.	1784	<i>Aen de Vrijheid</i>	Vaderlandsche liederen voor het Genootschap van Wapenhandel: ter spreuk voerende Voor Vrijheid en Vaderland te Leyden, gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden.
6.	1784	<i>Op de Vereeniging der Nederlandse Wapen-Genootschappen</i>	Vaderlandsche liederen voor het Genootschap van Wapenhandel: ter spreuk voerende Voor Vrijheid en Vaderland te Leyden, gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden.
7.	1784	<i>Spoor voor de Nederlanderen</i>	Vaderlandsche liederen voor het Genootschap van Wapenhandel: ter spreuk voerende Voor Vrijheid en Vaderland te Leyden, gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden.
8.	1785	<i>De Burgerij der Stad Wijk bij Duurstede, Aan de braeve meerderheid van haere regenten, na de vernietiging van het regeerings-reglement d'Anno 1674. En de laetst daarop genomen stadsresolutie.</i>	Gedrukt en uitgegeven in Wijk bij Duurstede.

9.	21 mei 1785	<i>Aan de braeve Burgerije der stad Amsteldam, bij het ontslag van Mr. J.C. Hespe, uit zijne Gevangenis, op last van Hun Ed. Gr. Mog. De Heeren Staeten van Holland en Westvriesland, op den 21sten Mey 1785</i>	Gedrukt te Leiden door C.F. Koenig en te Amsteldam door J. ten Brink, Gerritsz.
10.	15 september 1785	<i>Aen de Leden van de sociëteit van Wapenhandel te Leyderdorp. Bij gelegenheid dat zij eene uniform aennamen, in dezelve voor het eerst manoeuvreerden, vuurden, en eene kop'ren Trom, als een geschenke, van mij bekwamen</i>	Gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden.
11.	17 mei 1786	<i>Toespraak voor het front met een vers door den Capitein de heer Mr. C.P. Chastelein, ter gelegenheid van de zomer-wapenhandel en eerste vuuring door het Genootschap van Wapenhandel te Leyderdorp, ten zinspreuk hebbende: Onder Vryheids Krygs-Banier, Leeft en sterft de Batavier. 17 mei 1786.</i>	Nieuwe Nederlandsche jaarboeken, of Vervolg der merkwaardigste geschiedenissen, die voorgevallen zyn in de Vereenigde Provinciën, de Generaliteits Landen en den Volksplantingen van den Staat, Deel 21, Leiden, 1786, p. 459
12.	Februari 1798	<i>Aan de Leeden van de Geconfitueerde Vergadering, reprefenteerende het Bataafsch Volk.</i>	Schets voor een plan van Bataafsche Constitutie, door C.D.B., auteur van den Nieuwen Rhapsodist, Gedrukt door D. Noman, 's-Hertogenbosch, 1798.

Overige gedichten geschreven door C.P. Chastelein			
	Datum	Titel	Bron
1.	26 februari 1780	<i>Bij het vroegtijdig afsterven van mijn dochtertje Susanna Beatrix Frederica, Slechts XVI. Dagen het leven genooten hebbende, Op den XXVI van Sprokkelmaand MDCCCLXXX</i>	Leiden, 1780, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
2.	21 November 1781	<i>Ter gedachtenisse van den Heere Hermanus Coster, Voorzitter van het Genootschap Kunst wordt door arbeid verkreegen, Binnen Leyden; Overleeden den XXI. November 1781.</i>	Mengeldichten bij bijzondere gelegenheden uitgesproken in het Genootschap Kunst wordt door arbeid verkreegen, Leiden, 1785, deel I, nr. 22.
3.	3 augustus 1783	<i>Lofdigt aan J.D. van der Capellen tot den Poll bij diens vertrek uit Leiden op 3 augustus 1783.</i>	Ongepubliceerd manuscript. Nationaal Archief, Den Haag, Collectie J.D. van der Capellen tot den Poll, toegangsnr. 1.10.18, invent. nr. 340.

4.	1784	<i>Op de afbeelding van den Weledelen Grootachtbaare Heere Mr Cornelis Chastelein, Raad in de Vroedschap, Regeerend Burgemeester der Stad Leyden, enz. enz.</i>	Leiden, 1784, gedrukt door C.F. Koenig.
5.	1784	<i>Op de afbeelding van den Weledelen Gestrengen Heere Mr Gijsbert van Staveren, Raad en Pensionaris der stad Leyden</i>	Leiden, 1784, gedrukt door C.F. Koenig.
6.	1784	<i>Op de afbeelding van den Weledelen Gestrenge Heere Mr Hendrik Balthazar van Halteren, Raad in de Vroedschap en oud Schepen der stad Leyden, enz. enz.</i>	Leiden, 1784, gedrukt door C.F. Koenig.
7.	12 maart 1785	<i>Op het afsterven mijner tederbeminde echtgenootte vrouwe Elisabeth Anna Roëll in de ouderdom van ruim 30 jaeren, Binnen Leyden overleeden, op den 12. maart 1785.</i>	Leiden, 1785, gedrukt door Cornelis Heyligert. Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
8.	-	<i>Ik geef met vreugd mij zelv' aan 't Zuchtend Nederland</i>	Ongepubliceerd manuscript. Universiteitsbibliotheek Leiden.
9.	-	<i>Aen mijnen vriend J. Bellamy</i>	Album amicorum Jaci Bellamii. Albumverzen J. Bellamy, Aleida Nijland, J., Leven en werken van Jacobus Bellamy (1757-1786), bijlage XV, p. XXXIII.
10.	11 maart 1786	<i>Grafschrift. J. Bellamy</i>	Aleida Nijland, J., Leven en werken van Jacobus Bellamy (1757-1786), bijl. XV, p. 323.

Pamfletten en gedichten over C.P. Chastelein			
	Datum	Titel	Bron
1.	2 augustus 1780	<i>By de overgave van het voorzittersamt in het genootschap: Kunst wordt door arbeid verkreegen; Aan den weledelen Heere Mr. C.P. Chastelein.</i>	Hermanus Costers Poezy, Mengeldichten, Gedicht, uitgesproken tijdens de maandelijkse bijeenkomst van het genootschap op 2 augustus 1780.
2.	17 februari 1781	<i>Aan de beschermheeren, bestuurders en verdere leden des genootschaps, toen ik ten tweeden maal het ampt van voorzitter aanvaardde</i>	Jan de Kruijff. Mengeldichten bij bijzondere gelegenheden uitgesproken in het Genootschap Kunst wordt door Arbeid verkreegen, Leiden, 1785, deel I, nr. 35.
3.	1783	<i>J^s le Francq van Berkhey aan zijne medeburgers.</i>	J. Le Francq van Berkhey, 1783, gedrukt te Amsterdam, pamflet 20635, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
4.	1784	<i>Een nieuw lied van de Leidsche nevers, Over verscheide Oproermakers op den 8. Maart 1784.</i>	J. le Francq van Berkhey, pamflet 20909b, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

5.	1784	<i>Lied op een zeldzaam geval.</i> Dit vers is onder ook gepubliceerd onder de titel: <i>Een nieuw lied van de Leidsche wevers Over verscheide Oproermakers op den 8. Maart 1784.</i>	Vreugdegalm ter Eere van Prins Willem de Vijfden, J. le Francq van Berkhey.
6.	1784	<i>De Bataafsche Menschlijkeheid.</i> <i>Nieuwe uitgave met verdedigende en geschiedkundige aantekeningen, opgebelderd door J. le Francq van Berkhey</i>	Leiden, 1784, gedrukt door J. van Thoir te Leiden.
7.	1784	<i>Samenspraak tusschen Govert Bidlo, Romein de Hooge en de Politieke Kruijer in de Acherontsche velden</i>	J. le Francq van Berkhey, pamflet 20883, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
8.	1785	<i>Aan Mr. C.P. Chastelein.</i> <i>“Multis illa bonis flebilis occidit: nulli flebilior, quam tibi.”</i>	Pieter van Schelle, Leiden, 1785, gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
9.	15 september 1785	<i>Aen de leden van het Vaderlandsch Exercitie-Genootschap van Leyderdorp en Zoeterwoude, Ter gelegenheid, dat aen hetzelfde een fraeie koperen Trom door den Ed. Manhaften Heer C.P. Chastelein geschonken wordt, door Arnoldus Anthony Stook, m.d. Lieutenant.</i>	Leiden, 1785, gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden.
10.	1785	<i>De Hoornekruiper</i>	Verzameling van Leydsche Keur- en Hekeldichten, J. le Francq van Berkhey.
11.	1785	<i>Rommelpot voor den dolende ridder</i>	Verzameling van Leydsche Keur- en Hekeldichten, J. le Francq van Berkhey.
12.	1785	<i>Lofzang voor de helden van dezen tijd</i>	Pieter Vreede in Vaderlandsche liederen voor het Genootschap van Wapenhandel: Voor Vrijheid en Vaderland, gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden.
13.	13 januari 1789	<i>Dichtmatige redenvoering over de plichten der weezen en hunne bestuurderen, mitsgaders de wederkeerlijke betrekking der burgerije tot het welzijn van onderloozen en verlaatene weezen</i>	J. le Francq van Berkhey, Gedrukt voor Reekening en ter voordeele van het Heiligen Geest- of Armen-Weeshuis, p. XIX, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.

12 Overleden onder een schuilnaam in Limburg

Cornelis Pieter Chastelein heeft een tumultueus leven gehad, dat zich tot 1786 in Leiden afspeelde. Nog voor zijn veroordeling door de academische Vierschaar vluchtte hij naar Frankrijk waar hij een zwervend bestaan leidde, grotendeels buiten de Republiek. In de processtukken is namelijk vermeld: “*zig naderhand geschreeven hebben Chastelein de Bijé, tot in den jaare 1786 gewoond hebbende te Leyden, en zig daarna begeeven hebbende naar Frankrijk*”. Dit wordt bevestigd in de besluiten het Provinciaal Bestuur van Holland, die op 13 mei 1796 vermelden dat hij van 1786 tot 1793 in Parijs heeft gewoond, waarna hij officier werd in het Franse leger.

Op enig moment is hij evenwel teruggekeerd naar de Republiek, waarna hij in 1796 in Amsterdam werd gearresteerd en in hechtenis werd genomen. Hij werd opnieuw veroordeeld, zat zijn straf uit, en nadat hij in vrijheid werd gesteld, is hij opnieuw naar Frankrijk vertrokken. Daar is hij getrouwd en vervolgens vestigde hij zich op Frans grondgebied in het Limburgse Heythuysen. Hij vond er emplooi als advocaat en griffier van het vredegerecht; functies die hij tot aan zijn dood bekleedde. Na enige tijd verhuisde hij naar Roermond, waar hij overleed in 1806 onder zijn schuilnaam *Corneil Pierre Chatelain de Bye*.

De overlijdensakte van wijlen zijn echtgenote Marie Joanne d’Orleans, bevestigt dat Cornelis Pieter na zijn scheiding van Gerbregta Christina Koopman, naar Frankrijk is vertrokken, waar hij trouwde met Marie Joanne d’Orleans. Onbekend is echter waar en wanneer dit huwelijk heeft plaatsgevonden. Wel is bekend dat hij enkele jaren na haar overlijden in 1802 een verklaring heeft afgelegd waaruit blijkt dat zijn toenmalige echtgenote kennelijk iets voor hem heeft verzwegen. In 1804, twee jaar na het overlijden van Marie Joanne, kwam hij er naar eigen zeggen achter dat haar vorige echtgenoot Bertrand Lamothe klaarblijkelijk nog in leven was. Zij had echter, naar zijn zeggen, beweerd dat hij was gestorven voordat ze met Cornelis Pieter in het huwelijk trad.

Zijn keuze om buiten de invloed van de Nederlandse autoriteiten te blijven, overeenkomstig de hem opgelegde verbanning uit Holland, Zeeland, Utrecht en West-Friesland, blijkt ook uit een notariële akte van 22 mei 1804. Cornelis Pieter was in 1802 voor de derde maal getrouwd en in deze akte verlenen de echtgenoten Corneil Pierre Chastelain de Bye en Jeanne Aldegonde van de Ven, wonend te Heythuysen, hun volmacht aan een advocaat te ’s-Hertogenbosch. Hij werd verzocht om de nalatenschap van wijlen Anne Marie van der Linden, weduwe en testamentair erfgename van wijlen Lambert van de Ven af te handelen. Beide lieden waren de grootouders van Jeanne Aldegonde van de Ven. Haar grootvader was koopman en de weduwe was haar grootmoeder, die in ’s-Hertogenbosch op 15 augustus 1794 overleden was¹⁷⁹.

In een notariële minuut van 27 augustus 1803 over de verkoop van een huis en een tuin in Heythuysen, wordt Cornelis Pieter vermeld als de getuige “*Chastelain de Bye*”.

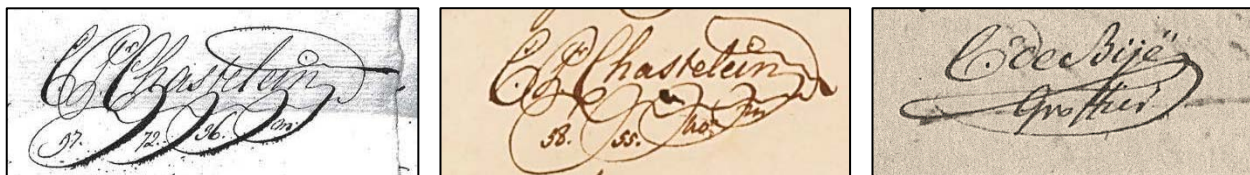
In een notariële minuut van 9 december 1803 wordt Cornelis Pieter wederom als getuige vermeld. Daarin wordt hij genoemd: “*Chastelain de Bye*”, griffier van het vredegerecht van het voormalige kanton Heythuysen. Het kanton was inmiddels opgegaan in het kanton Roermond, Weert en Maaseik maar hij woonde toen nog steeds in Heythuysen¹⁸⁰.

Een notariële akte over de openbare verkoop van drie percelen grond, vermeldt hem opnieuw als “*Chastelain du Bye*” maar nu als jurist en nog altijd wonend te Heythuysen¹⁸¹. Ook op 31 december 1804 wordt hij in een notariële akte als getuige “*Chastelain de Bye*” vermeld. Uit die akte blijkt dat hij inmiddels ook advocaat was en in Roermond woonde¹⁸². In notariële akten van 9 november 1805¹⁸³ en 25 januari 1806¹⁸⁴ wordt hij eveneens als advocaat genoemd en in een akte uit 1806 ondertekent hij met de naam “*C. de Bye*”¹⁸⁵.

Cornelis Pieter is zijn leven lang jurist gebleven. Uit de archieven kan worden afgeleid dat hij, na zijn vertrek uit de Bataafse Republiek, een andere identiteit heeft aangenomen. Dat valt onder meer af te leiden uit de namen die hij voor zichzelf gebruikte.

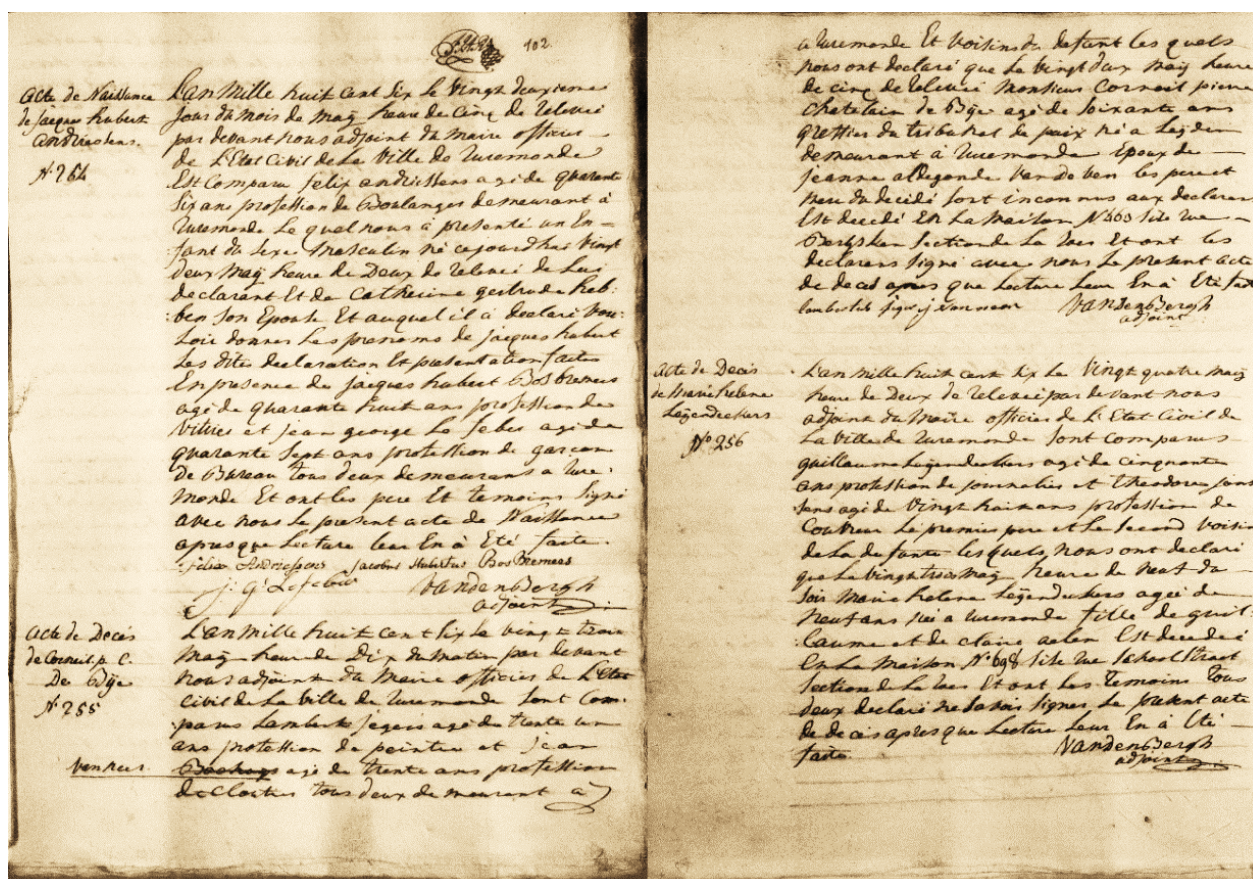
Hoewel hij in de officiële akten vermeld wordt als Cornele Pierre Chastelein, de Franse versie van Cornelis Pieter, is ook zijn handtekening in de loop der jaren veranderd. Hij tekent in Heythuysen en Roermond als C. de Bijë. Bovendien blijkt uit diverse notariële akten dat hij ook gebruik maakte van zijn patriottische schuilnaam van weleer: *Chastelain de Bye*. In meerdere schrijfwijzen wordt deze naam in de archieven aangetroffen.

Ter illustratie hiervan zijn hieronder enkele handtekeningen van Cornelis Pieter afgebeeld¹⁸⁶. Van links naar rechts zijn het respectievelijk een Leidse handtekening uit 1779, een Leidse handtekening uit 1785 en een handtekening uit een akte die in Heythuysen is opgesteld in 1802.

Cornelis Pieter Chastelein is in Roermond overleden op 22 mei 1806, om vijf uur in de ochtend¹⁸⁷. Zijn overlijden is door zijn bureu op 23 mei in de ochtend, om tien uur, aangegeven op het gemeentehuis te Roermond. In zijn overlijdensakte wordt vermeld dat “Monsieur Corneil Pierre Chatelain de Bijë” tot aan zijn dood griffier was van het vrederecht (greffier du tribunal de paix).

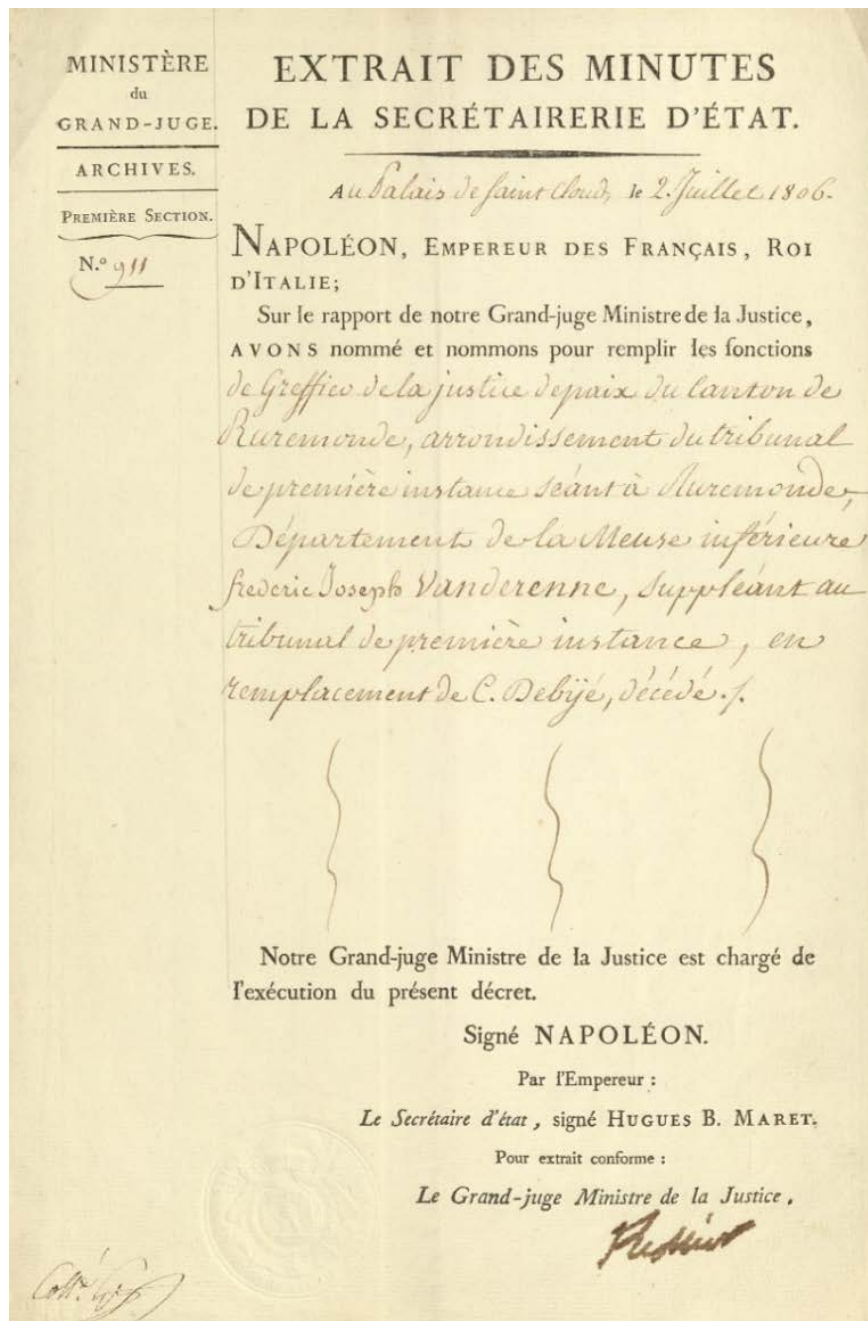
Zijn leeftijd wordt overigens ten onrechte vermeld als zestig jaar oud. Hij zou immers in november van dat jaar pas 58 jaar oud worden. Cornelis Pieter liet zijn toenmalige derde echtgenote, Aldegonde van de Ven, achter als zijn weduwe.

Afb. 91. Overlijdensakte van Corneil Pierre Chatelain de Bijë, ofwel Cornelis Pieter Chastelein, geboren op 22 november 1748, te Leiden, overleden op 22 mei 1806, te Roermond.

Op 2 juli 1806 werd Frederic Joseph van der Renne benoemd als griffier van het vrederecht “*en remplacement de C. Debijé, décédé*”¹⁸⁸. Daarmee werd voorzien in de vacature die was ontstaan na het overlijden van Cornelis Pieter. Het mag opmerkelijk worden genoemd dat zelfs de justitiële autoriteiten bij deze officiële benoeming accepteerden dat meerdere namen door een en dezelfde persoon zijn gebruikt. Hij werd immers geboren als *Cornelis Pieter Chastelein*, hij stierf als *Corneil Pierre Chatelain de Bije* en hij werd in zijn functie als griffier van het vrederecht en als advocaat geregistreerd als *Cornele Debijé* en *Cornele de Bije*¹⁸⁹.

Met het overlijden van Cornelis Pieter kwam een einde aan het geslacht Chastelein en stierf de laatste afstammeling van de familie in de mannelijke lijn.

Afb. 92. Benoeming van Frederic Joseph van der Renne tot griffier van het vrederecht in het kanton Roermond en opvolger van de inmiddels overleden “C. Debijé”, 2 juli 1806.

Epiloog

De geschiedenis van de familie Chastelein strekt zich uit over een periode van bijna tweeëneenhalve eeuw. Een tijdvak waarin de Republiek een hoogtijperiode bereikte, mede dankzij het ondernemerschap van kooplieden zoals Anthonie Anthoniesz (1558-1626). Met zijn succesvolle koophandelsbedrijf in Nantes en het solide netwerk van kooplieden in de noordelijke Nederlanden, droeg hij bij aan de bloei van de economie. Zijn zoon Anthonie (1613-1664) trad in de voetsporen van zijn vader en bouwde het handelsbedrijf verder uit. De verhuizing naar Amsterdam bracht de familie niet alleen een versteviging van het relatienetwerk, maar ook opende het de deur naar het handelsbedrijf van de VOC. Door zorgvuldig geplande huwelijken werden enerzijds familiefortuin en handelsbelangen veiliggesteld en anderzijds werden de oude vriendschapsbanden bevestigd en verstevigd.

Met behulp van familie en vrienden vertrok Cornelis (1657-1714) als wees naar Indië waar hij carrière maakte en waar ook een andere dimensie in de familie ontstaat. De ideeënwereld van de verlichting doet zijn intrede. Hij werd een visionair met belangstelling voor de nieuwe Aziatische wereld waarmee hij kennismaakte. Hij was sociaal-maatschappelijk geëngageerd en wilde het VOC-bedrijf van binnenuit hervormen. Indië moest volgens hem niet uitsluitend een wingewest zijn waar in korte tijd veel geld kon worden verdiend. Zijn belangstelling voor natuur, cultuur en volkenkunde in de archipel, inspireerden hem tot vooruitstrevende ideeën over de ontwikkeling van de kolonie, over het bestuur, het rechtssysteem, de landbouw en over educatie en emancipatie van de lokale bevolking.

Het protestantse geloof was voor hem een moreel kompas in zijn leven maar tegelijk ook een middel tot expansie en consolidatie van de invloedssfeer van de VOC. Het koopmanschap was hem met de paplepel ingegoten en in zijn persoon gingen de koopman en de predikant dus hand in hand.

Cornelis was ontvankelijk voor de opkomende gedachten van de verlichting, als pijlers van het West-Europese denken over religie, filosofie, kunst, wetenschap en politiek. Uit zijn contacten met invloedrijke denkers van zijn tijd, blijkt zijn belangstelling voor modernisering van de samenleving, waarin individualisering, emancipatie, secularisering en globalisering belangrijke thema's waren. In die context past zijn stichting van Depok en de invrijheidsstelling van zijn Depokse slaven, die hij eigen land, zelfbestuur en mogelijkheden tot ontwikkeling bood. Dat was een demonstratie van een andere maatschappijopvatting, waarin hij zich bovendien afzette tegen de mercantilistische VOC. Het feit dat de Depokse gemeenschap nog steeds bestaat op de fundamenteën die Cornelis destijds aan de gemeenschap meegaf, getuigt hiervan.

Met zijn hervormingsgezinde 'vrijdenken' was hij zijn tijd ver vooruit. Was het toeval dat het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen zijn geschriften in 1854 publiceerde, twee jaar voordat de ambtenaar Douwes Dekker in Lebak de misstanden aan de kaak stelde, waarover hij onder het pseudoniem Multatuli zou publiceren? Cornelis werd door sommigen dan ook een 'Multatuli avant la lettre' genoemd.

Hij was invloedrijk maar niettemin sober en bescheiden. In tegenstelling tot veel tijdgenoten deed hij niet aan zelfverheerlijking, liet hij zich niet portretteren door de schilders, naar de gewoontes van zijn tijd. Ook was hij wars van persoonsverheerlijking. Hij wilde daarom van zijn graf geen bedevaartsoord maken en wapenborden of monumentale grafzerken met heraldische afbeeldingen te zijner nagedachtenis ontbreken. Hij kreeg slechts een sober graf met een steen zonder opschrift, passend bij de Calvinistische opvattingen van de zogeheten 'preciezen', waartoe hij behoorde. Zijn zoon Anthony (1682-1715) overleed een jaar na zijn vader Cornelis.

Cornelis Anthony (1713-1787). De volgende telg in de stamreeks, werd in Indië geboren maar vertrok voor zijn opleiding en opvoeding naar Holland, waar hij kort na zijn aankomst in 1723 ook zijn moeder verloor.

Hij erfde een aanzienlijk fortuin, waarmee hij in Leiden een regentenbestaan opbouwde. In hem zien we de koopman weer terug. Hij consolideerde zijn bezit, gebruikte zijn relatienetwerk om zich een goede positie in het stadsbestuur te verwerven en werd een notabele bestuurder in Leiden. Hij was politiek behendig in de nadagen van de Republiek, waar democratische beginselen steeds meer verzet tegen de regentenaristocratie opriepen. Op de achtergrond verzette hij zich tegen de politieke koers van de Staten van Holland, maar dat was niet zozeer uit overtuiging, maar meer uit handelsbelangen.

Zijn zoon Cornelis Pieter was een overtuigd en strijdbaar patriot. De tegenstelling tussen prinsgezinden en patriotten worden weerspiegeld in de familiale verhoudingen tussen vader en zoon. Cornelis Anthony, de burgemeester, moest schipperen om zijn handelsbelangen en zijn politieke positie als regent te beschermen. Hoewel ook hij hervormingen nastreefde en gevoelig was voor de patriottische ideologie, was hij niet zo principieel en standvastig als zijn zoon. Hij was een bestuurder in een uiterst boeiende overgangstijd.

Cornelis Pieter (1748-1806) werd in zijn opvattingen geïnspireerd door het vooruitgangdenken van de verlichting, maar ook door de moderne principes over democratie en burgerrechten, die na de Franse Revolutie ook in de Nederlanden doordrongen. Ook was hij jarenlang literair actief in het voor Holland zo typische dichtgenootschap *“Kunst wordt door arbeid verkreegen”*.

Uit het verlichte natuurrecht volgde dat iedereen burgerlijke rechten had en gelijk was voor de wet. Verdiensten waren belangrijker dan geboorte en afkomst. De staat en de politiek moesten op basis van rede en wetenschappelijke inzichten worden ingericht. Dat gedachtengoed omarmde hij volledig. Zijn patriottisch activisme speelde zich af in de nadagen van de Republiek. Als voorvechter van vrijheidsidealen streed hij zij aan zij met Johan Derk van der Capellen tot den Poll voor een nieuwe staatsvorm, gebaseerd op de moderne beginselen van het sociale contract, individuele burgerrechten en ‘ware vrijheid’. Vooral als schout van Leiderdorp en als secretaris van de academische Vierschaar, werd hij gedreven door zijn politieke voorkeur. Daarbij heeft hij echter zijn hand overspeeld door de regels soms teveel aan zijn patriottische laars te lappen.

Hij was welgesteld en vrijgevig, waar zijn omgeving kennelijk van profiteerde. Hij kwam daardoor in financiële problemen en werd vervolgens wegens fraude veroordeeld. Zijn carrière in Leiden eindigde met een verbanning uit de Republiek. Nog voordat hij kon worden gearresteerd, ontvluchtte hij de Republiek maar hij bleef zozeer overtuigd van zijn politieke idealen dat hij niettemin terugkeerde, alsnog werd gearresteerd, opnieuw werd veroordeeld en uiteindelijk zijn straf moest uitzitten. Daarna waagde hij zich niet meer in de oude Republiek, ondanks dat deze inmiddels was omgevormd tot de Bataafse Republiek. Hij overleed in 1806 in de Franse Republiek, waar Roermond destijds deel van uitmaakte. Daar was hij advocaat en griffier van het vredegerecht.

De Chasteleins waren typische voortbrengselen van hun tijd. Als ondernemende kooplieden en later als gefortuneerde regenten werden zij beïnvloed door de ideeën van verlichting. Zij waren creatief, soms tegendraads, maatschappelijk geëngageerd, veelzijdig en ondernemend. Bovenal hadden zij idealen die zij probeerden te verwezenlijken. Die kenmerken zijn terug te vinden in hun familiegeschiedenis, wat het onderzoek naar die geschiedenis zo interessant maakt.

Deze kroniek beschrijft ook het tijdbeeld waarin de nazaten van deze Hollandse koopmansfamilie leefden en werkzaam waren, en waarin zij menigmaal met hun invloed ook het verschil konden maken. Hun verhaal laat zien hoe individuele families in de Republiek bijdroegen aan economische bloei en ontwikkeling van de noordelijke Nederlanden, hoe zij in relatienetwerken hun maatschappelijke positie veiligstelden, maar ook hoe politieke en maatschappelijke ontwikkelingen vaak gedragen werden door persoonlijke overtuigingen en idealen. Het is boeiend om daarover nog veel interessante informatie in de archieven terug te kunnen vinden. Daaruit konden de belevenissen van markante persoonlijkheden in een beeld van hun tijd worden geplaatst.

Er zijn nauwelijks portretten van leden van de familie Chastelein bewaard gebleven. Vermoedelijk hebben die ook niet bestaan. De enige portretten die thans nog bekend zijn, zijn die van Cornelis Pieter en zijn zuster Anna Elisabeth. Van hun grootvader Cornelis bestaat enkel een tekening van zijn buitenverblijf Seringsing, waarop hij op de voorgrond, nauwelijks herkenbaar, in beeld komt. Daarentegen lieten de Chasteleins des te meer correspondentie en geschriften na, waarin zij uitvoerig hun opvattingen en ideeën hebben verwoord.

Wie schrijft die blijft! Dat credo is met recht op de Chastelein-familie van toepassing want door hun schrijflust kunnen wij tegenwoordig nog steeds nalezen welke ideeënwereld hen bewogen en gedreven heeft om hun levens te leiden, zoals zij dat gedurende ruim tweeëneenhalve eeuw hebben gedaan.

Register van personen

Aken

Frans van, 106

Albinus

Anna Sophia, 41, 47

Bernhard Siegfried, 47

Alblas

Kornelia van, 12

Alphen

Daniël van, 74, 98

Amalry

Jean Portal, 117

Amstenraet

Catharina van, 17

Jacob van, 12, 17, 19, 20, 41

Maria van, 19

Bacot

Gerrit Jacob Georg, 100

Bali

Cecilia van, 12, 22, 29, 41

Leonora van, 12, 22, 29, 41

Banse

Hendrik A., 83

Bellamy

Jacobus, 123, 126

Bentinck

Willem, 75

Beschneither, 83

Bije

Anna Christina de, 41, 43, 47, 48

Nicolaas de, 43, 47, 48, 55

Susanna Beatrix de, 48, 53, 55, 56

Bijë

Cornele de, 10, 122, 129

Bijleveld

Jacob, 104

Bilderdijk

Willem, 117

Blanker

Catharina, 47

Blok

Franciscus Gualtherus, 92, 93, 94, 98

Bonaparte

Lodewijk Napoleon, 80, 92

Boogaerde

Judith van den, 22, 40

Bordus

Willem la, 43

Bronckhorst

Margareta van, 13

Bronckhorst

Margareta van, 12

Bruijn

Cornelis de, 28, 29

Brunswijk-Wolfenbüttel

Lodewijk Ernst van, 89

Bussingh

Johannes Wilhelmus, 117

Camphuijs

Johannes, 42, 50, 51, 52

Capellen tot den Poll

Johan Derk van der, 90, 96, 97, 98, 100, 109, 125

Chastelain de Bye

Corneil Pierre, 63, 128, 129

Chastelain du Bye

Corneil Pierre, 128

Chastelein

Anna Elisabeth, 41, 54, 75

Anthonie, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 21, 22, 40, 41, 56, 69

Anthonie Anthoniesz, 12, 13, 14, 40, 41

Anthony, 12, 17, 19, 22, 30, 41

Anthony Anne, 57

Anthony Dammas, 41

Catharina, 12, 34, 41, 42

Cornelis, 12, 17, 21, 23, 28, 29, 30, 34, 36, 40, 41, 48, 50, 51, 66, 67

Cornelis Anthony, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 52, 69, 71, 73, 75, 82, 91, 92, 94, 98

Cornelis Pieter, 40, 41, 43, 47, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 128, 129, 130

Elisabeth, 12, 17, 41

Geertruyt, 12, 17, 19, 20, 41

Hendrik, 12, 13, 15, 16, 17, 21, 41, 126

Henriëtte, 13, 21, 22

Hermina, 41

Hester, 12, 13, 16, 41

Ida, 12, 17, 19, 21, 41

Judith, 22, 41

Machteld, 12, 17, 19, 20, 21, 41, 43

Margaretha, 12, 17, 19, 41

Maria, 12, 17, 19, 20, 22, 29, 34, 41, 42
 Nicolaas, 41
 Stephanus Mattheus Cornelis, 57
 Susanna, 12, 13, 41
 Susanna Beatrix, 40, 41, 56, 83, 84, 87
 Susanna Beatrix Frederica, 41, 56, 125
 Chasteleyn de By
 Corneil Pierre, 85
 Chastelyn de Bie
 Corneil Pierre, 85
 Chatelain de Bijc
 Corneil Pierre, 129, 130
 Choese
 Jacob van der, 43
 Christin
 Jacques Henri, 67
 Clignett
 Pieter François, 74
 Coclers
 Louis Bernard, 74
 Coox
 Jacob, 47
 Coster
 Hermanus, 117, 118, 125
 Cotterbookes
 F.F., 75
 Craijesteijn
 Aletta van, 19
 Crommelin
 Elizabeth Anna, 43, 55
 Pieter Samuel, 43, 53
 Cruijdenier
 Andries, 12
 Huybert, 12
 Jan, 12
 Janneken, 12
 Katarina, 12
 Kornelia, 12
 Margrieta, 12
 Maria, 12
 Maria Pietersdr, 12
 Marinus, 12
 Nicolaas Jansz, 12
 Cruydenier
 Nicolaas Jansz, 13
 Daendels
 Herman Willem, 87
 Debijé
 Cornele, 10, 130
 Dedel
 Willem Gerrit, 112

Dibbetz
 Hendrik Albert, 74
 Doomer
 Herman, 16
 Lambert, 16
 Machteltje, 13, 16
 Marten, 12, 13, 16, 41
 Douglas
 Abraham, 23
 Engelen
 Cornelius van, 95
 Ephraim
 Abraham, 81
 Eyl
 Margareta van, 19
 Faille
 Bernard Jacob de la, 41, 42
 Fargue
 Paulus Constantijn la, 120
 Fijnje
 Wijbo, 85
 Fokker
 Johan Pieter, 85
 Francq van Berkhey
 Johannes François le, 80, 96, 99, 100, 105, 107,
 109, 110, 126
 Gey
 Johan, 12
 Gijger
 Wouter Jansz, 12
 Wouter Jansz., 41
 Gijzelaar
 Cornelis de, 12, 17, 41, 42, 43, 93
 Jacob de, 12, 19
 Nicolaas de, 19, 20
 Goes
 Willem Jan van der, 74
 Gonsset van Heel
 Martinus, 62
 Goor
 Maria van, 12
 Groenevelt
 Margaretha van, 54
 Groenewegen
 Juliaan van, 41, 54
 Salomon van, 54
 Gronovius
 Jan Fredrik, 48
 Jean Louis Corneille Alexandre, 66, 67
 Johan, 41, 66
 Johannes, 87

Laurens Theodorus, 65
 Maria Adriana Geertruida, 67
 Samuel Frederik, 66
 Gulik
 Gerrit van, 116
 Haan, 12
 Anna de, 12, 40, 41, 42, 45, 51, 66, 67
 Mattheus de, 40, 42
 Hagen
 Dirk van der, 19, 20
 Herman van der, 12, 19
 Hal
 Willem van, 47
 Halteren
 Hendrik Balthazar van, 92, 93, 126
 Hannover
 Anna van, 89
 Hauck
 Augustus Christiaan, 55
 Helsdingen
 Pieter van, 12, 17, 19, 20, 41
 Hespe
 Johannes Christiaan, 110, 112, 113, 125
 Heyligert
 Cornelis, 114, 116, 124, 125, 126, 127
 Hollebeek
 Jan, 116
 Hooft
 Jan 't, 106, 107
 Hoogeveen
 Cornelis van, 116
 Hoogkamer
 Jacomina, 42
 Hoorn
 Joan van, 50
 Paulus, 47
 Pieter van, 50
 Hubrecht
 Johannes, 98
 Hurt
 Anthony, 42
 Jager
 Herbert, 50
 Kemp
 François Adriaan van der, 80, 93, 95, 96, 98,
 99, 106, 108, 109, 110, 113
 Kerckhoven
 Daniël van, 17
 Kester
 Adrianus, 74
 Kleynenbergh
 Albertus, 74

Kock
 Conradus de, 113
 Koenig
 Christoffel Frederik, 125, 126
 Koopman
 Gerbregta Christina, 61, 62, 85, 128
 Kruyff
 Jan de, 95, 106, 117, 118, 126
 Kuijpers
 Gerrit, 47
 Lamers
 Geert, 47
 Lamothe
 Bertrand, 63
 Lamp
 Hendrik, 47
 Langen
 Stefanus Jacobus van, 85, 98
 Langendijk
 Evert, 74
 Lannoy
 Jan Hendrik de, 105
 Leeuw
 Anthoni de, 12
 Linden
 Anne Marie van der, 128
 Loncq
 Gozewijn Jan, 106
 Luzac
 Elie, 96, 98
 Johannes, 47, 65, 83, 87, 98, 109
 Lycochton
 Wybrandus, 43
 Maanen
 Cornelis Felix van, 83
 Marck
 Johan van der, 75, 99
 Marcus
 Pieter Jan, 81, 84
 Martens
 Baartje, 16
 Martin
 Sara le, 13
 Meer
 Albertus van der, 47
 Jan Jacob van der, 79
 Meulen
 Jan van der, 97, 104
 Meurs
 B.J. van, 83
 Michiels
 Adriaan, 14

Jan, 14
 Machteldgen, 12, 14, 19, 40
 Mathilde Hendrikdr, 12, 14, 15, 19, 40, 41
 Mieren
 Marcus van der, 47
 Mieris
 Frans van, 69, 71, 74
 Moelée
 Jan, 116
 Mossel
 Jacob, 32
 Motte
 Jacobus, 12, 13, 41
 Moucheron
 François de, 13
 Magdalena de, 12, 13, 41
 Musson
 Anne, 63
 Muysken
 Coenraad, 67
 Nicolaij
 Adriaan, 12
 Adriana, 12
 Anna, 12
 Cornelis, 12, 13, 14, 19, 40
 Elisabet, 12
 Johanna, 12
 Katarina, 12
 Kristiaan, 12
 Margaretha, 12
 Margrieta, 12, 19
 Maria, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 40, 41
 Nicolaas, 12, 17, 19
 Nicolaas Jansz, 13
 Nievliet
 Ide Jansz, 12, 41
 Nijs
 Adriaan de, 113
 Nomsz
 Johannes, 114
 Noort
 Willem van, 74
 Norden
 Isaac van, 43
 Nuhout van der Veen
 Joachim, 86
 Ollefen
 Lieve van, 83
 Orleans
 Georges d', 63
 Marie Joanne d', 41, 63, 87, 128

Outhoorn
 Willem van, 22
 Parra
 Albertus van der, 23
 Parvé
 Daniël, 12, 17, 19, 20, 21, 41, 43
 Jan, 12, 17, 19, 21, 41
 Johanna (Jannetje), 43, 65
 Rochus, 19
 Pecker
 Karel de, 95, 116
 Peene
 Michiel Abraham van, 74
 Pesser
 Jan Dammasz, 14
 Philips II, 89
 Pijl
 Dirk, 12
 Pla
 Abraham le, 117
 Andreas le, 74
 Poeje
 Hendrik, 47
 Poole
 Samuel le, 98
 Pruisen
 Frederik Willem II van, 92
 Wilhelmina van, 91, 92
 Quaelbergh
 Catharina van, 12, 17, 19, 22, 40, 41
 Cornelis van, 21, 22, 40
 Rach
 Johannes, 23
 Regard
 Frans, 74, 75
 Rendorp
 Joachim, 112
 Renne
 Frederic Joseph van der, 130
 Rheede tot Drakestein
 Hendrik Adriaan, 33
 Riebeek
 Abraham van, 30
 Rieu
 Paulus du, 98
 Righout.
 Daniël Henricus, 104
 Rijckhuijsen
 Gijsbert van, 69
 Roëll
 Elisabeth Anna, 41, 55, 56, 58, 59, 126
 Johan Fredrik, 48, 55, 56

Roijen
 Jan van, 98, 106, 109
 Romswinckel
 Joost, 98, 109
 Rosevelt Cateau
 François Adriaan van, 86
 Rumphius
 Georgius Everhardus, 50, 51, 52
 Saint Martin
 Isaac de 'Ostal de, 50
 Sandra
 Jan Pieter, 74
 Joachim, 74
 Santheuvel
 Anthony Diederik van den, 98, 99, 103, 104, 105
 Schelle
 Pieter van, 58, 59, 93, 95, 98, 106, 107, 109, 127
 Schenkenberg
 Hendrik, 21
 Schimmelpenning
 J., 43, 45
 Slingeland Symensz
 Jan van, 12
 Staveren
 Gijsbert van, 92, 98, 126
 Stonzelaar
 Jan, 47
 Stook
 Arnoldus Anthony, 114, 127
 Swol
 Christoffel van, 66
 Temminck
 Pieter, 12
 Testart
 Jan Baptist Theodoor, 77
 Thivart
 Francina Françoisdr., 42
 Timmermans
 Jacob, 106, 110
 Tromp
 Cornelis, 32
 Valentijn
 François, 30
 Ven
 Joanne Aldegonde van de, 41, 64, 87, 128, 129
 Lambert van de, 128
 Verbeek
 Anna Appolonia, 65
 Verlem
 Jan, 110, 112
 Voltelen
 Florus Jacobus, 47
 Vonk
 Lambertus Christoffel, 85
 Vos
 Jan, 47
 Vreede
 Pieter, 80, 81, 83, 85, 86, 87, 95, 97, 98, 101, 104, 106, 107, 127
 Waalswijk
 Hermanus van, 80, 83
 Wals-Kapel Eliasdr
 Francijne van, 12
 Werken Quirijnsz
 Rogier van de, 12
 Wesemale
 Kathalina van, 12
 Wijngarden Adriaansz
 Jan van, 12
 Wildrik
 Berend, 85
 Willem I van Oranje, 89
 Willem II van Oranje, 89, 92
 Willem III van Oranje, 89
 Willem IV van Oranje, 89, 90
 Willem V van Oranje, 89, 90, 91, 92, 94, 104, 113
 Witte van Schooten
 Johan François de, 40, 42, 43, 45, 46, 51, 52, 66, 67
 Zijp
 Johannes van der, 116

Literatuur

- Aleida Nijland, J., Leven en werken van Jacobus Bellamy (1757-1786), Leiden, 1917.
- Balen, Matthys Jansz, Beschryvinge der stad Dordrecht, Dordrecht, 1677.
- Baartmans, J., Pieter van Schelle (1749-1792), veelzijdig en verlicht, Hilversum, 2019.
- Berkvens, M.J.A., Bruggen, van der, H.J.J.M., Magnée, R.M.J.M, Rechtspraak in Roermond: van Soevereine Raad naar Rechtbank Limburg (1580-2012), Hilversum, 2013.
- Biema, E. van, Oud Holland, 1899.
- Blok, P.J., Geschiedenis eener Hollandsche stad, Den Haag, 1916.
- Bruijn, Cornelis de, Reizen over Moscovië door Persië en Indië, Amsterdam 1711.
- Bruyn Kops, H. de, A Spirited Exchange: The Wine and Brandy Trade between France and the Dutch Republic in its Atlantic Framework, 1600-1650, Leiden 2007.
- Croockewit, J.F., Patriotten te Wijk bij duurstede in de jaren 1783-1787, 1889.
- Doorninck, J.I. van, Vermomde en naamlooze schrijvers opgespoord op het gebied der Nederlandsche en Vlaamsche letteren, Amsterdam, 1970.
- Elias, J.E., De Vroedschap van Amsterdam, 1578-1795, Amsterdam, 1963
- Ferwerda, Abraham, Nederlandsch Geslacht- Stam- en Wapen-Boek: waarin voorkomen de voornaamste adelyke en aanzienlyke familiën in de zeven vereenigde provinciën, Den Haag, 1785.
- Gaastra, F.S., De geschiedenis van de VOC, Zutphen, 1991.
- Gou, L. de, De Staatsregeling van 1798. Bronnen voor de totstandkoming (2 delen), Rijksgechiedkundige publicatiën, 1988.
- Haan, F. de, Priangan, de Preanger-Regentschappen onder het Neerlandsch Bestuur tot 1811, Batavia 1911.
- Winkel, J. te, De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde, Haarlem, 1922-1927.
- Jensen, L., 'Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt' Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw, Hilversum, 2001.
- Jong, E.H. de, Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers: Patriotten en Prinsgezinden in Leiden 1775-1795, Leiden, 2014.
- Kneppelhout van Sterkenburg, K. J. F. G., De gedenkteekene in de Pieterskerk te Leyden, Leiden, 1864.
- Krämer, F.J.L., Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek, Amsterdam, 1951.
- Kwisthout, J.K.B.H., Sporen uit het verleden van Depok, Een nalatenschap van Cornelis Chastelein (1657-1714) aan zijn vrijgemaakte christenslaven, Zoetermeer, 2007.
- Kwisthout, J.K.B.H., Chastelein. Heraldiek op prenten, portretten en porselein, Heraldisch Tijdschrift, Amsterdam, 2018.
- Kwisthout, J.K.B.H., De Mardijkers van Tugu en Depok, vrijmaking, bevrijding en merdeka, Zoetermeer, 2018.
- Mieris, F. van, Beschryving der stad Leyden, Leiden, 1762.
- Naamwijzer waerin gevonden worden de naemen, van de Ed. Groot Achtb. Heeren, de Heeren regenten der stad Leyden; Mitsgaders van verscheidene andere collegien en beampten, met derzelver woonplaaetsen voor den Jaere 1785; Leiden, 1785.
- Oerle, H.A. van, Leiden binnen en buiten de Stadsvesten, Leiden 1975.
- Prak, M., Gezeten burgers, de elite in een Hollandse stad, Leiden 1700-1780, Amsterdam, 1985.
- Prak, M., Stadsburgers, Amsterdam, 2019.
- Schevichaven, H.D.J. van, Penschetsen uit Nijmegen's verleden, Nijmegen, 1898.
- Stevens, Th., Vrijmettselarij en samenleving in Nederlands-Indië en Indonesië, Hilversum, 1994.

- Suratminto, L, Makna Sosio-historis, Batu Nisan VOC di Batavia, Jakarta, 2007.
- Vaderlandse Historie vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, ten vervolge van Wagenaars Vaderlandsche Historie, Amsterdam, 1791.
- Valentijn, François, Oud en Nieuw Oost-Indiën, Dordrecht-Amsterdam, 1724-1726.
- Voskuil-Groenewegen, S.M., Leeuwrik, J.H.J., Eliens, T.M., Zilver uit de tijd van de Verenigde Oostindische Compagnie, Zwolle, 1998.
- Wamelen, C. van, Family life onder de VOC: Een handelscompagnie in huwelijks- en gezinszaken, Hilversum, 2014.
- Rijckhuijsen, G. van, Wapenkaart met wapens en namen van de Heeren Veertigen der stad Leyden, 1758.

Bronverwijzingen

- ¹ Ferwerda, Abraham, *Nederlandsch Geslacht- Stam- en Wapen-Boek: waarin voorkomen de voornaamste adelyke en aanzienlyke familiën in de zeven vereenigde provinciën*, 1785, Letter C-E, Volume 2.
- ² Balen, Matthys Jansz, *Beschryvinge der stad Dordrecht*, 1677, vierde boek, p. 1029 e.v.
- ³ Ibidem, eerste boek, p. 327 t/m 329.
- ⁴ Portret van Cornelis Nicolai Cruydenier, toegeschreven aan J.G. Cuyp, Galerie Fischer, Luzern, 1997-06-19, lot nr. 3027. Verblijfplaats onbekend. Afb. nr. IB00037401, collectie RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis.
- ⁵ Bruyn Kops, H. de, *A Spirited Exchange: The Wine and Brandy Trade between France and the Dutch Republic in its Atlantic Framework, 1600-1650*. Leiden, 2007.
- ⁶ Musée d'Histoire de Nantes, inv. nr. 934.5.193.
- ⁷ Biema, E. van, *Oud Holland*, 1899, p. 202 e.v.; Bruyn Kops, H. de, *A Spirited Exchange: The Wine and Brandy Trade between France and the Dutch Republic in its Atlantic Framework, 1600-1650*. Leiden, 2007, p. 21.
- ⁸ Archief Amsterdam, DTB 457, p. 48, Ondertrouwregister: NL-SAA-26328294.
- ⁹ Archief Amsterdam, Archief 5033, inv. nr. 2, p. 332, Poorterboeken voor 1655: NL-SAA-30559458.
- ¹⁰ Archief Amsterdam, Archief 5033, inv. nr. 2, p. 399, Poorterboeken voor 1655: NL-SAA-30559424.
- ¹¹ Archief Amsterdam, DTB 9, p.15, Doopregister: NL-SAA-24257210.
- ¹² Gaastra, F.S, *De geschiedenis van de VOC*, Zutphen, 1991, p. 31.
- ¹³ Archief Amsterdam, DTB 94, p.305, Doopregister: NL-SAA-24302710.
- ¹⁴ Archief Amsterdam, archief 5001, DTB 1055, p. 38 en p. 39.
- ¹⁵ Archief Amsterdam, DTB 1047, p. 32 vo en p. 33, Begraafregisters voor 1811: NL-SAA-9138424.
- ¹⁶ Archief Amsterdam, Archieven van de kerkmeesters der Oude Walen Kerk, Archief 537, Ingekomen stukken 1660 – 1792, p. 3.
- ¹⁷ Archief Amsterdam, DTB 1130, p. 313 en p. 314, Begraafregisters voor 1811: NL-SAA-11215417.
- ¹⁸ Bruyn Kops, H. de, *A Spirited Exchange: The Wine and Brandy Trade between France and the Dutch Republic in its Atlantic Framework, 1600-1650*. Leiden, 2007, p. 21.
- ¹⁹ Archief Amsterdam, DTB 491, p. 364, Ondertrouwregister: NL-SAA-26501712.
- ²⁰ Archief Amsterdam, DTB 499, p. 366, Ondertrouwregister: NL-SAA-26445918.
- ²¹ Archief Amsterdam, DTB 502, p. 156, Ondertrouwregister: NL-SAA-26546753.
- ²² Archief Amsterdam, DTB 491, p. 364, Ondertrouwregister: NL-SAA-26501712.
- ²³ Nationaal Archief, Verenigde Oostindische Compagnie, archief 1.04.02, invent. nr. 5286, folio 3.
- ²⁴ Kwisthout, J.K.B.H., *Sporen uit het verleden van Depok, Een nalatenschap van Cornelis Chastelein (1657-1714) aan zijn vrijgemaakte christenslaven*, 2007, p. 43-64.
- ²⁵ Nationaal Archief, Archief Kaartcollectie Buitenland Leupe, Beschrijving Batavia, toegangsnummer 4.VELH, invent. nr. 449.
- ²⁶ Nationaal Archief, Archief Kaartcollectie Buitenland Leupe, Beschrijving Batavia, toegangsnummer 4.VELH, invent. nr. 1185.
- ²⁷ Naast tijdschriftartikelen zijn over Depok gepubliceerd: Kwisthout, J.K.B.H., *Sporen uit het verleden van Depok, Een nalatenschap van Cornelis Chastelein (1657-1714) aan zijn vrijgemaakte christenslaven*, 2007; Jonathans, Y., *Depok Tempo Doeloe, Portret Kehidupan Sosial, & Budaya Masyarakat*, 2011; Wanhar, W., *Gedoran Depok, Revolusi sosial di Tepi Jakarta 1945-1955*. 2011; Jonathans, R.M., *Sang penemu Depok*, 2012; Irsyam, Tri Wahyuning, Mudaryanti, *Berkembang Dalam Bayang-Bayang Jakarta: Sejarah Depok 1950-an-1990-an*, 2016; Kwisthout, J.K.B.H., *De Mardijkers van Tugu en Depok, vrijmaking, bevrijding en merdeka*, 2018.
- ²⁸ Bruijn, Cornelis de, *Reizen over Moscovië door Persië en Indië*, Amsterdam 1711, afbeelding 200.
- ²⁹ Ibidem, afbeelding 202 en 203.
- ³⁰ Ibidem, p. 369.
- ³¹ Haan, F. de, *Priangan*, de Preanger-Regentschappen onder het Neerlandsch Bestuur tot 1811, deel II, p. 277-278.
- ³² Valentijn, François, *Oud en Nieuw Oost-Indië*, deel IV, *Beschrijving van Groot Djava ofte Java Major*, p. 344-346.
- ³³ Arsip Nasional Jakarta Indonesië (Sejarah Nusantara), 28 juni 1714, Lijkstatie van de Hr. Cornelis Chastelein, file 2541, folio 297.
- ³⁴ Rijksmuseum Amsterdam, objectnummer RP-P-OB-76.684.
- ³⁵ Stevens, Th. *Vrijmetselarij en samenleving in Nederlands-Indië en Indonesië*, 1994, p. 58.
- ³⁶ *Maandelijksche Nederlandsche Mercurius*, augustus 1762, eerste stuk, p. 38, Rijksmuseum, Amsterdam, objectnummer RP-P-OB-75-363.
- ³⁷ Rijksmuseum Amsterdam, objectnummer RP-P-1896-A-19368-937.
- ³⁸ Rijksmuseum Amsterdam, objectnummer RP-P-OB-75-351.
- ³⁹ Arsip Nasional Jakarta Indonesië (Sejarah Nusantara), 30 juni 1714, Lijkstatie van de Hr. Cornelis Chastelein, file 2541, folio 703-708.
- ⁴⁰ Shahbandar was de benaming van de havenmeester of toezichthouder van de haven van Batavia.

- ⁴¹ Suratminto, L., *Makna Sosio-historis, Batu Nisan VOC di Batavia*, 2007, p. 50 e.v.
- ⁴² Kwisthout, J.K.B.H., De schenkpings ter nagedachtenis aan Cornelis Chastelein, Antiek 24 (1989), p. 342 e.v. en Voskuil-Groenewegen, S.M., Leeuwrik, J.H.J., Eliens, T.M., *Zilver uit de tijd van de Verenigde Oostindische Compagnie*, p. 80.
- ⁴³ Bruyn Kops, H. de, A Spirited Exchange: *The Wine and Brandy Trade between France and the Dutch Republic in its Atlantic Framework, 1600-1650*, Leiden 2007.
- ⁴⁴ Zijn zoon Anthony overleed in 1715, Arsip Nasional Jakarta Indonesië (Sejarah Nusantara), 8 februari 1715, Begrafenis van den coopman Anthony Chasteleyn, file 2542, folio 202.
- ⁴⁵ Nationaal Archief, eerste afdeling VOC-archief, aanwinsten 1897, Kopiebrievenboek familie Chastelein, brieven van Maria Chastelein en Cornelis de Gijzelaar aan Anna de Haan en Johan François de Witte van Schooten, gedateerd: 22 oktober 1722, 8 juli 1723, 12 december 1723, 15 december 1724.
- ⁴⁶ Vermoedelijk is deze J. schimmelpenning geparenteerd aan Everard François Schimmelpenning, die als gevolmachtigde van J.F. de Witte van Schooten was aangesteld gedurende de tijd dat hij in Batavia verbleef. Zie o.a. Stadsarchief Amsterdam te Amsterdam, Notariële archieven, Deel: 9092, Periode: 1726, Amsterdam, archief 5075, invent. nr. 9092, 23 augustus 1726.
- ⁴⁷ Nationaal Archief, eerste afdeling VOC-archief, aanwinsten 1897, Kopiebrievenboek familie Chastelein, 28 april 1725.
- ⁴⁸ Ibidem, 1 oktober 1725.
- ⁴⁹ Out, J., 'Jannetje Parvé, ambachtsvrouw van beide Eemnessen', in: *Historische Kring Eemnes*, Jaargang 34, p. 149-154.
- ⁵⁰ Otterspeer, W., *Album Studiosiorum van de Leidse Academie*, nr. 913.
- ⁵¹ Ibidem, nr. 935.
- ⁵² Mr. C.A. Chastelein, De Compensatione (diss.), Universiteitsbibliotheek Leiden.
- ⁵³ Archief Leiden en omstreken, Poorterboeken register Deel: 1270, Periode: 1718-1789, invent. nr. 1270, 15 mei 1736, Register van poortersinschrijvingen J, folio 64.
- ⁵⁴ Wamelen, C. van, *Family life onder de VOC: Een handelscompagnie in huwelijks- en gezinszaken*, Hilversum, 2014, p. 420.
- ⁵⁵ Kwisthout, J.K.B.H., 'Heraldiek op prenten, portretten en porselein, Chastelein' in: *Heraldisch Tijdschrift*, 2018, jaargang 24, nr. 1, p. 9.
- ⁵⁶ Nationaal Archief Den Haag, Resolutie van de Staten van Holland, 21 juli 1745, toegangsnummer 3.01.04.01, invent. nr. 1764, nr. 488.
- ⁵⁷ Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, DTB Trouwen, Nederlands Hervormd, Ondertrouw (1575-1795), juni 1736 - maart 1741, archiefnummer 1004, invent. nr. 37, blad NN/90.
- ⁵⁸ Oerle, H.A. van, *Leiden binnen en buiten de Stadsvesten*, E.J. Brill, Leiden 1975.
- ⁵⁹ Gemeentearchief Leiden, Fiche F (56) nr. 1701.
- ⁶⁰ Oosten, R.M.R. van, Een historische en archeologische verkenning naar aanleiding van de opgraving 'Kamerlingh Onnes Laboratorium' te Leiden. Onderzoek naar sociale stratificatie aan de hand van de beerputinventarissen. Ongepubliceerd doctoraalscriptie Universiteit Leiden, 2003.
- ⁶¹ Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, DTB Trouwen, Nederlands Hervormd Ondertrouw (1575-1795), Deel: 40, Periode: 1751-1755, Leiden, archief 1004, invent. nr. 40, folio QQ-191v.
- ⁶² Resolutie van 18 oktober 1748, Koninklijke Bibliotheek Den Haag, pamflet 18109.
- ⁶³ Elias, J.E., *De Vroedschap van Amsterdam, 1578-1795*.
- ⁶⁴ Waaragtig onderzoek wegens verzuim in het waarnemen der oude handvesten van Leiden: als ook middelen ter verbetering der finantiën; en voorkoming van Hollands dreigende val, onder de sinspreuk Veritas odium parit, Leiden 1748, Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- ⁶⁵ Vredens bazuine, roepende alle vrome en opregte burgers en schutters, als goede krygsknegten van den vorst van 't heyr des Heren Christus Jesus, onder deszelfs banier en schild, door den stok Lieflykheid en den stok Zamenbinders, door Irenaeus Philalethus, Leiden 1748, Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- ⁶⁶ Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en Rijnland, tevens orgaan van de Vereeniging "Oud-Leiden", 1908, p. 145-150.
- ⁶⁷ Mieris, F. van., *Beschryving der stad Leyden, haare gelegenheid, oorsprong, vergrootinge, oude en hedendaagsche gedaante; stigtingen van kerken, kloosters, godshuizen, en andere aanmerklyke gebouwen, zoo geestlyke als waereldlyke, derzelver byzondere toestand en bestieringe: enz. Uit de Oude en Nieuwe benyzen opgespoord, saamengesteld, met de echte en oorspronklyke Stukken bevestigd en beschreeven door Frans van Mieris. Versierd met de afbeeldsels der Voornaamste Gebouwen, nieuwlyks konstig in 't koper gebragt. Eerste deel. Bevattende de Geestlyke Gebouwen: En voorzien met een naaukeurig en uitgebreid Register. Te Leyden, By De Weduwe Abraham Honkoop, Cornelis van Hoogeveen, Junior. MDCCLXII. Leiden, 1762, Deel II, bijvoegsel p. 17.*
- ⁶⁸ Door een oorlog met Frankrijk waren de defensiekosten in 1747 hoog. Daarom werd in de Republiek een eenmalige belasting ingesteld. Welgestelden moesten in ieder geval twee procent over hun vermogen betalen. Armen mochten zelf weten hoe groot het deel van hun bezit was, dat ze gaven. De belasting heette daarom vrijwillige of liberale gifte.
- ⁶⁹ Leydse Maandagse Courant, 1762, nr. 136.
- Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken, 1979, p. 58.
- ⁷⁰ Kneppelhout van Sterkenburg, K. J. F. G., *De gedenkteekene in de Pieterskerke te Leyden*, p. 82-83.
- ⁷¹ *Naamwijzer waerin gevonden worden de naemen, van de Ed. Groot Achth. Heeren, de Heeren regenten der stad Leyden; Mitsgaders van verscheidene andere collegien en beampten, met derzelver woonplaaetsen voor den Jaere 1785*; Leiden, 1785.

- ⁷² Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, DTB Begraven, Deel: 1340, Periode: 1785-1794, Leiden, archief 0501A, invent. nr. 1340, 1788, Begraven, december 27.
- ⁷³ Prak, M., *Gezeten burgers, de elite in een Hollandse stad, Leiden 1700-1780*, p. 278. Zie ook de akte waarin de boedel van Cornelis Anthony Chastelein wordt beschreven, gedateerd 15 maart 1788 (Gemeentearchief Leiden, Fiche F(260)).
- ⁷⁴ Staat en inventaris van de boedel van Cornelis Anthony Chastelein, 15 maart 1788, Gemeentearchief Leiden, Akte no. 22, Fiche F(260), nrs. 1278 t/m 1281.
- ⁷⁵ Lotsy, J.P., Over de in Nederland aanwezige botanische handschriften van Rumphius, in Rumphius gedenkboek, 1702-1902. Haarlem, p. 46-58.
- ⁷⁶ Molhuysen, P.C., Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit. Vol 6, 10 febr. 1765 - 22 febr. 1795, p. 328.
- ⁷⁷ Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, DTB Dopen, NH Hooglandsche Kerk, Deel: 251, Periode: 1741-1754, Leiden, archief 1004, invent. nr. 251, 24 november 1748, Dopen Hooglandsche Kerk.
- ⁷⁸ C.P. Chastelein, Boek waarin veele regelen aangaande de syntaxis en andere deelen van de grammatica gevonden worden. Het is nagezien en verbeterd door J.C. Schütz, beëdigd translator te Leiden, 9 november 1762. Universiteitsbibliotheek Leiden.
- ⁷⁹ Otterspeer, W., *Album Studiosiorum van de Leidse Academie*, nr. 1085.
- ⁸⁰ Ibidem, nr. 1054.
- ⁸¹ Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, Poorterboeken register, Deel: 1270, Periode: 1718-1789, Leiden, invent. nr. 1270, 21 april 1761, Register van poorterinschrijvingen J, folio 147.
- ⁸² *Album Promotorum Academiae Lugduno-Batavae 1575-1875*, p. 302.
- ⁸³ Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, DTB Trouwen, Nederlands Hervormd Ondertrouw (1575-1795), Deel: 41, Periode: 1756-1761, Leiden, archief 1004, invent. nr. 41, NH Ondertrouw RR. 1756 - 1761, folio RR-269v.
- ⁸⁴ Portret van Anna Elisabeth Chastelein (1741-1773) door A.C. Hauck, Vervaardigingsdatum: 1767, Deelcollectie oude kunst. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
Portret van Juliaan van Groenewegen (1739-1773), door A.C. Hauck, Vervaardigingsdatum: 1767, Deelcollectie oude kunst. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
- ⁸⁵ Het Utrechts Archief te Utrecht, Notariële archieven Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, archief 34-4, invent. nr. U263a002, 25-06-1779, W. van der Well, aktenummer 25, Scheiding van de gemene boedel van Nicolaas de Bye, in leven raad en oud-burgemeester van Leiden, rentmeester van de universiteit te Leiden en Elizabeth Anna Crommelin.
- ⁸⁶ Het Utrechts Archief te Utrecht, DTB Trouwen, Burgerlijke stand gemeente Utrecht en van de voormalige gemeente Zuilen: retroacta doop- trouw- en begraafboeken, Utrecht, archief 711, invent. nr. 105, 01-01-1776, Utrecht NH trouwen 1764-1784, folio 267.
- ⁸⁷ Hij is begraven tussen 25 november en 2 december 1786. Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, DTB Begraven, Deel: 1340, Periode: 1785-1794, archief 0501A, invent. nr. 1340, 1786, Begraven 1785 januari 1-1794 december 27.
- ⁸⁸ Op het afsterven mijner tederbeminde echtgenootte vrouwe Elisabeth Anna Roëll in den ouderdom van ruim 30 jaeren, Binnen Leyden overleeden, op den 12. maert 1785, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
- ⁸⁹ Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, DTB Trouwen Nederlands Hervormd Ondertrouw (1575-1795), Deel: 46, Periode: 1784-1790, Leiden, archief 1004, invent. nr. 46, NH Ondertrouw XX, juli 1784 - april 1790, folio XX 65.
- ⁹⁰ Het Utrechts Archief te Utrecht, Notariële archieven, Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, archief 34-4, invent. nr. U281a004, 02-10-1785, A. BOOY, aktenummer 131.
- ⁹¹ Nationaal Archief, Den Haag, Provinciaal Bestuur Gewest Holland, toegangsnummer 3.01.04.01, invent. nr. 1763, Decreeten der vergadering van het Provinciaal Bestuur van Holland, 5 juli 1799, p. 219.
- ⁹² Het Utrechts Archief te Utrecht, DTB Trouwen, Burgerlijke stand gemeente Utrecht en van de voormalige gemeente Zuilen: retroacta doop-trouw- en begraafboeken, Utrecht, archief 711, invent. nr. 107, 20-01-1799, Utrecht NH trouwen 1799-1811, folio 1.
- ⁹³ Regionaal Historisch Centrum Limburg, BS Overlijden, Burgerlijke Stand in Limburg, Heythuysen, archief 12.041, invent. nr. 2, 11 januari 1802, aktenummer 2.
- ⁹⁴ Sautijn Kluit, W.P., 'Nationaale en Bataafsche Couranten', in: *De Nederlandsche Spectator*, 1871, p. 401-404 en 412-414. Sautijn Kluit (1871) verwijst naar 'Het leven van Mr. D.J. van Lennep, 1774-1845', 1862, waarin een redacteur van de Bataafsche Courant met de naam "de Byë", in werkelijkheid Cornelis Pieter Chastelein was, zoon van een Leidse burgemeester. Hij verwijst daarin ook naar Cornelis Pieter als een van de auteurs 'De Constitutioneele Vlieg'. Zie verder: Doorninck, J.I. van, *Vermomde en naamlooze schrijvers opgespoord op het gebied der Nederlandsche en Vlaamsche letteren*, Deel 1: schuilnamen en naamletters, p. 83.
- ⁹⁵ Gemeentearchief Roermond, Notariële archieven, J.C. Crispin, archief 1004, invent. nr. 9.10, 26-01-1804, nr. 65.
- ⁹⁶ Regionaal Historisch Centrum Limburg, Burgerlijke Stand in Limburg, Huwelijk, Heythuysen, archief 12.041, invent. nr. 2, 15 augustus 1802, aktenummer 11.
- ⁹⁷ Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, DTB Trouwen, Nederlands Hervormd Ondertrouw (1575-1795), archief 1004, invent. nr. 212, folio 67, NL-LdnRAL_AR_1004_212_067.
- ⁹⁸ Tijdschrift voor het regt in Nederlandsch Indië, 1850, V 267.
- ⁹⁹ Kwisthout, J.K.B.H., *De Mardijkers van Tugu en Depok, vrijmaking, bevrijding en merdeka*, 2018, p. 82.

- ¹⁰⁰ Nationaal Archief, Criminele processtukken academische Vierschaar der Leidse Universiteit, Stukken betreffende de zaak van Mr. C.P. Chastelein, gewezen secretaris der academische Vierschaar, gedetineerd wegens violatie van ban 1796-1798, toegangsnummer 3.03.06, invent. nr. 19 en 48.
- ¹⁰¹ Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, NL-LdnRAL AR 0519 446_0004, archief van het Heilige Geest- of Arme Wees- en Kinderhuis (HGW), 1334-1979, Detail van PV25850. Bouwtekening met plattegrond van het Heilige Geest Weeshuis, met latere toevoegingen, door M. Barendregt 1781. Rechtsonder een versierde titelomlijsting en verklaring.
- ¹⁰² Wapenkaart, behelzende alle de wapens en naamen van de edele groot achtbaare Heeren veertigen der stad Leyden, geschikt naar de rang, waar in dezelve verkoozen zyn zedert den 21. July 1449. tot den 21. July 1758. Bij een verzameld door Gysbert van Ryckhuysen, bode met de bussche derzelver stad, getekend en in 't koper gebracht door Abraham Delfos, p. 4.
- ¹⁰³ Mieris, F. van., *Beschryving der stad Leyden*, deel I, 1762, voorblad. De delen I en II zijn in respectievelijk 1780 en 1784 door Daniël van Alphen aangevuld en herzien.
- ¹⁰⁴ Ibidem, 'Noodig naabericht tot het aanhangzel op de Beschrijving der stad Leyden', deel III, p. 93.
- ¹⁰⁵ Universiteitsbibliotheek Leiden, gedrukt bij C.F. Koenig te Leiden, 1784.
- ¹⁰⁶ Resolutien van de Heeren Staten van Holland en Westvriesland, In haar Edele Groot Mogende Vergadering genoomen in den jaare 1773 op 13 januari 1773, p. 9.
- ¹⁰⁷ Cautie stellen betekent het stellen van een zekerheid in persoon of goederen tot nakoming van een verplichting. In dit geval betreft het een financiële zekerheidsstelling.
- ¹⁰⁸ Nationaal Archief, Charters Centraal Bureau voor Genealogie, toegangsnummer 3.22.05, invent. nr. 78. De benoeming van Chastelein werd op 13 november 1773 bevestigd door Jacob Jan, graaf van Wassenaer, baanderheer van Wassenaer en Zuïjdwijk, heer van Obdam enz., baljuw van Rijnland. Nationaal Archief, Charters Centraal Bureau voor Genealogie, toegangsnummer 3.22.05, 79.
- ¹⁰⁹ Sodderland, E.W., 'De vlam van oproer. De patriotse revolutie in Leiderdorp 1784-1787', in: *Jaarboekje voor Geschiedenis en Oudheidkunde van Leiden en Omstreken*, nr. 104, 2012, p. 152-175.
- ¹¹⁰ *Vaderlandse Historie vervattende de Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, ten vervolge van Wagenaars Vaderlandsche Historie*, Amsterdam, deel VII, 1791, p. 300-301.
- ¹¹¹ Nationaal Archief, Den Haag, Criminele processtukken academische Vierschaar der Leidse Universiteit, Stukken betreffende de zaak van Mr. C.P. Chastelein, gewezen secretaris der academische Vierschaar, gedetineerd wegens violatie van ban 1796-1798, toegangsnummer 3.03.06, invent. nr. 19 en 48.
- ¹¹² Everdingen, G.J. van, 'Iets over het voormalig forum privilegiatum van professoren en studenten' en P.C. Molhuysen, 'De voorrechten der Leidsche Universiteit' in: *Mededelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen*, Afd. Letterkunde, deel 58, serie B, p. 17-31.
- ¹¹³ Resolutie van de Staten van Holland en West-Friesland, 7 oktober 1783.
- ¹¹⁴ Ibidem, Commissoriaal, 14 november 1786 en 17 januari 1787.
- ¹¹⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Vierschaar der Universiteit te Leiden, toegangsnummer 3.03.06, invent. Nr. 19.
- ¹¹⁶ Nationaal Archief, Archief academische Vierschaar, 26 mrt. 1787, fol. 217v.
- ¹¹⁷ Nationaal Archief, Den Haag, Vierschaar der Universiteit te Leiden, toegangsnummer 3.03.06, invent. Nr. 19 en 48.
- ¹¹⁸ Decreeten der Vergadering van het Provinciaal Bestuur van Holland, Den Haag, 1796, 13 mei, p. 32.
- ¹¹⁹ Decreeten der vergadering van het Provinciaal Bestuur van Holland, Den Haag, 1796, 1 augustus, p. 43.
- ¹²⁰ Decreeten van de vergadering van het Provinciaal Bestuur van Holland, Den Haag, 1796, 3 augustus, p. 96.
- ¹²¹ Decreeten der vergadering van het Provinciaal Bestuur van Holland, Den Haag, 1796-1797, p. 372.
- ¹²² Ibidem, p. 155 en 312.
- ¹²³ Schevichaven, H.D.J. van, *Penschetsen uit Nijmegen's verleden*, 1898, p. 247.
- ¹²⁴ Doornick, J.I. van, *Vermomde en naamlooze schrijvers opgespoord op het gebied der Nederlandsche en Vlaamsche letteren*, Deel 1: schuilnamen en naamletters, p. 83. Deel II, p. 1514.
- ¹²⁵ *Naamlijst van Nederduitsche boeken, als mede van Fransche en Latijnsche werken, oratien, dissertatien, kost. prenten, pourtraitten, landkaarten enz. gedurende de jaaren 1794 – 1798. in ons vaderland uitgekomen. Of tweede deel te Amsteldam, bij A.B. Saakes, MDCCXCIX*; D. Noman, Lijst van nieuw uitgekomen boeken in maart 1798, in no. II, pag. 436.
- ¹²⁶ Gou, L. de, *De Staatsregeling van 1798. Bronnen voor de totstandkoming* (2 delen), Rijksgechiedkundige publicatiën, 1988, deel 2, p. 41.
- ¹²⁷ Dagverhaal der handelingen van de Constitueerende vergadering van het Bataafsche Volk, no. 840, Zitting van woensdag 14 en donderdag 15 februari 1798, p. 595.
- ¹²⁸ Decreeten der constitueerende vergadering, representeerende het Bataafsche Volk, Deel 2, februari 1798, p. 587. Dagverhaal der handelingen van het vertegenwoordigend- en intermediair wetgevend lichaam des Bataafschen Volks, Eerste deel, 1798, p. 346 en p. 359
- ¹²⁹ Regionaal Historisch Centrum Limburg, BS Overlijden, Burgerlijke Stand in Limburg, Heythuysen, archief 12.041, invent. nr. 2, 11 januari 1802, aktenummer 2.
- ¹³⁰ Regionaal Historisch Centrum Limburg, Burgerlijke Stand in Limburg, Huwelijk, Heythuysen, archief 12.041, invent. nr. 2, 15 augustus 1802, aktenummer 11.

- ¹³¹ Waaragtig onderzoek wegens verzuim in het waarnemen der oude handvesten van Leiden: als ook middelen ter verbetering der finantiën; en voorkoming van Hollands dreigende val, onder de sinspreuk Veritas odium parit, Leiden 1748, Koninklijke Bibliotheek Den Haag.
- ¹³² Blok, P.J., *Geschiedenis eener Hollandsche stad*, p. 344.
- ¹³³ Jong, E.H. de, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers: Patriotten en Prinsgezinden in Leiden 1775-1795*, p. 33-39.
- ¹³⁴ Universiteitsbibliotheek Leiden, 1784, gedrukt bij C.F. Koenig te Leiden.
- ¹³⁵ Ibidem, p. 200-201.
- ¹³⁶ Prak, M., *Stadsburgers*, Amsterdam, 2019.
- ¹³⁷ Blok, P.J., *Geschiedenis eener Hollandsche stad*, p. 341 e.v.
- ¹³⁸ Een nieuw lied van de Leidsche wevers, over verscheide oproermakers op den 8. maart 1784, “Daar zouden Heertjes uit jagen gaan”, Koninklijke Bibliotheek Den Haag, pamflet 20909B.
- ¹³⁹ De Bataafsche Menschelijkheid. Nieuwe uitgave met verdeedigende en geschiedkundige aantekeningen, opgehelderd door J. le Francq van Berkhey, p. 239.
- ¹⁴⁰ Ibidem, p. 242.
- ¹⁴¹ Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, Notulboeken gehouden op de kamer van heeren burgemeesteren, Inventaris van het stadsarchief van Leiden, (1253) 1574-1816 (1897), toegangsnr. NL-LdnRAL-0501A, invent. nrs. 191-234.
- ¹⁴² Erfgoed Leiden en omstreken te Leiden, Aanspraak van Cornelis Pieter Chastelein, 15 april 1783, Notulboek van Burgemeesters 1782-1783, 26v.-27 en archief 501A, inv. nr. 227.
- ¹⁴³ Jong, E.H. de, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers: Patriotten en Prinsgezinden in Leiden 1775-1795*, p. 156.
- ¹⁴⁴ Brief aan de burgers en inwoners der stad Leyden, Leiden, 1783, Koninklijke Bibliotheek, pamflet 20633.
- ¹⁴⁵ Francq van Berkhey, J.F. le, Js le Francq van Berkhey aan zijne medeburgers, Amsterdam, 1783, pamflet 20635, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
- ¹⁴⁶ Nationaal Archief, Den Haag, Collectie J.D. van der Capellen tot den Poll, toegangsnummer 1.10.18, invent. nr. 340.
- ¹⁴⁷ P. Vreede, P. Van Schelle, A. Hemerijk, C.P. Chastelein, G.J. Loncq. A. Soek, et al., *Vaderlandsche liederen voor het Genootschap van Wapenhandel: Voor Vrijheid en Vaderland*, Leiden, 1786, nr. 28; Koninklijke Bibliotheek, Pamflet 20649, cat. nr. 677, Gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden.
- ¹⁴⁸ Chastelein, C.P., *Aenspraeken, gedaen aen het Gezelschap, zich oefenenende in den Wapenhandel, te Leyden. Toen hetzelfde tot besluit van zijne zomer exercitiën afvuurde, op den 2den October 1783*, Leiden, Cornelis Heyligert, 1783, Universiteitsbibliotheek Leiden, Port. 12.
- ¹⁴⁹ Programma. Verslag van gecommiteerden, besluiten en provisioneele wetten van de Societijt van Wapenhandel, opgericht binnen Leyden, Ten Spreuke voerende: Door Vrijheidsliefde Vereenigd, Universiteitsbibliotheek Leiden, pamflet 20655.
- ¹⁵⁰ Naar de oprichting van het vrijkorps wordt verwezen in de volgende bronnen:
- Acte van Vereniging, 16 maart 1784. Leydse Courant 12 april 1784, nr. 44;
 - Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken of Vervolg der merkwaardigste geschiedenissen, die voorgevallen zijn in de Vereenigde Provinciën, de Generaliteits landen en de Volksplantingen van den Staat (1766-1799), gedrukt te Leiden bij P. van der Eijk en D. Vijgh, te Amsterdam bij J. van der Brugh en zoon. 1784, p. 783-789;
 - Post van den Neder-Rhijn, 1785, deel. 5, p. 650-652;
 - Zang aan de Sociëteiten van Wapenhandel te Leyden, onder de spreuken: Door Vrijheidsliefde Vereenigd en Tot Nut en Stand van 't Vaderland. Op heden den 6. Mei 1784 vereenigd, Voor Vrijheid en Vaderland (1784).
- ¹⁵¹ Zang aan de Sociëteiten van Wapenhandel te Leyden, onder de spreuken: Door Vrijheidsliefde Vereenigd en Tot Nut en Stand van 't Vaderland. Op heden den 6. Mei 1784 vereenigd, Voor Vrijheid en Vaderland, Universiteitsbibliotheek Leiden, Port. 12.
- ¹⁵² Extract uit de Leydsche Courant van den XXI. Juny MDCCLXXXV, met daarin een verslag van de gebeurtenissen en publicatie van de uitgesproken redevoeringen en gedichten, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
- ¹⁵³ Jong, E.H. de, *Weldenkende burgers en Oranjeliefhebbers: Patriotten en Prinsgezinden in Leiden 1775-1795*, p. 191.
- ¹⁵⁴ Baartmans, J., *Pieter van Schelle (1749-1792), veelzijdig en verlicht*, 2019, p. 111.
- ¹⁵⁵ Ibidem, p. 202-211.
- ¹⁵⁶ Viertal dichtstukken, bij gelegenheid van de overgifte der vaendelen aen, en het eerste intrekken van het Genootschap van Wapenhandel, onder de spreuk: “Voor Vrijheid en Vaderland”, binnen Leyden, in tegenwoordigheid van den Edele Groot-Achtbare Gerechte dier Stad, op den 12. Augustus 1784 op onderscheidene tijden, op het genootschaps Exercitie-veld, uitgesproken, Gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden, Universiteitsbibliotheek Leiden, Port. 12.
- ¹⁵⁷ Bij gelegenheid van het afvuuren door de sociëteit van wapenhandel, onder de spreuk: “Voor Vrijheid en Vaderland”, binnen Leyden, op donderdag den 30. September 1784. Koninklijke Bibliotheek, pamflet 20920 a, syst. Cat. nr. 677.
- ¹⁵⁸ *Vaderlandsche liederen voor het Genootschap van Wapenhandel: Voor Vrijheid en Vaderland*, gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden, Universiteitsbibliotheek Leiden, Port. 12.
- ¹⁵⁹ Collectie Le Francq van Berkhey, Universiteitsbibliotheek Leiden.

- ¹⁶⁰ ‘De vijf vocalen’ was het uithangbord van de boekverkoperij van Petrus de Does, de vader van Frans de Does, aan de Hooijgracht te Leiden.
- ¹⁶¹ De volledige titel van het geschrift luidt: Samenspraak tusschen Govert Bidlo, Romein de Hooge en de Politieke Kruijer in de Acherontsche velden, door J. le Francq van Berkhey, Leiden, 1784, Pamflet 20883, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
- ¹⁶² De Politieke Kruyer, nr. 221 en 248, januari, maart en juni 1785.
- ¹⁶³ Het werk is zowel gedrukt bij C.F. Koenig te Leiden als bij J. ten Brink Gerritz, te Amsterdam. Universiteitsbibliotheek Leiden, Port. 12.
- ¹⁶⁴ Regionaal Archief Zuid-Utrecht, Stadsbestuur Wijk bij Duurstede, Inventaris 1, stukken betreffende het stadsbestuur (police), 1.4. Stukken betreffende de toestand van stad en burgerij en het beheer van de stad in het algemeen, 71 ‘Borgerboek’. Register van eedsafleggingen door nieuw aangenomen burgers, 1782-1797
- ¹⁶⁵ Croockewit, J.F., *Patriotten te Wijk bij Duurstede in de jaren 1783-1787*, p. 18.
- ¹⁶⁶ Krämer, F.J.L., *Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek*, deel V, p. 273.
- ¹⁶⁷ Alphen, G. van, *Catalogus der Pamfletten van de bibliotheek der rijksuniversiteit te Groningen 1542 – 1853*, cat. nr. 1647.
- ¹⁶⁸ Francq van Berkhey, J. le, Rommelpot voor de dolende ridder, ter eere van den extemporaire Rommelpots-dichter, den grooten J. Nomsz., 1786, p. 9.
- ¹⁶⁹ Chastelein, C.P., Aen de Leden van de sociëteit van Wapenhandel te Leyderdorp. Bij gelegenheid dat zij eene uniform aennamen, in dezelve voor het eerst manoeuvreerden, vuurden, en eene kop’ren Trom, als een geschenk, van mij bekwamen. A. A. Stook, M.D. Lieutenant, Aen de leden van het vaderlandsch exercitie-genootschap van Leyderdorp en Zoeterwoude, ter gelegenheid, dat aen hetzelfde een fraeie koperen Trom door den Ed. Manhaften Heer C.P. Chastelein geschonken wordt. Beiden gedrukt door Cornelis Heyligert te Leiden, 1785. Universiteitsbibliotheek Leiden, Port. 12, nr. 41.
- ¹⁷⁰ Het vijftiengste verjaerfeest des Tael- en Dichtlievenden Genootschaps, Ter spreuke voerende Kunst wordt door Arbeid Verkreegen, op den elfden van slagtmænd 1791, onder Voorzitting van Jan de Kruyff, “Mijne geëerde Kunstgenooten” door secretaris Karel de Pecker. De geschiedenis van het genootschap is onderdeel van de bundel deel II van de bundel Mengeldichten bij bijzondere gelegenheden uitgesproken in het Genootschap Kunst wordt door arbeid verkreegen, Universiteitsbibliotheek Leiden.
- ¹⁷¹ Thobokholt, B., *Het taal- en dichtlievend genootschap ‘Kunst wordt door arbeid verkreegen’ te Leiden, 1766-1800*, Instituut De Vooy, Utrecht 1983, p. 146.
- ¹⁷² Mengeldichten bij bijzondere gelegenheden uitgesproken in het Genootschap Kunst wordt door arbeid verkreegen, Leiden, 1785, deel I, nr. 22.
- ¹⁷³ Ibidem, nr. 35.
- ¹⁷⁴ Universiteitsbibliotheek Leiden, Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, (BPL 2925)
- ¹⁷⁵ Thobokholt, B., *Het taal- en dichtlievend genootschap ‘Kunst wordt door arbeid verkreegen’ te Leiden, 1766-1800*, Instituut De Vooy, Utrecht 1983.
- ¹⁷⁶ Jensen, L., *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt. Vrouwentijdschriften en journalisten in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw*, Hilversum, 2001, p. 72.
- ¹⁷⁷ Aleida Nijland, J., *Leven en werken van Jacobus Bellamy (1757-1786)*, bijlage XV, p. XXXIII.
- ¹⁷⁸ Ibidem, p. 323.
- ¹⁷⁹ Gemeentearchief Roermond, Notariële archieven, J.C. Crispin, archief 1004, invent. nr. 9.11, 22-05-1804.
- ¹⁸⁰ Ibidem, invent. nr. 9.9, 09-12-1803, nr. 43.
- ¹⁸¹ Ibidem, invent. nr. 9.11, 20-08-1804, nr. 144.
- ¹⁸² Ibidem, invent. nr. 9.12, 31-12-1804, nr. 43.
- ¹⁸³ Ibidem, invent. nr. 9.14, 09-11-1805, nr. 23.
- ¹⁸⁴ Ibidem, invent. nr. 9.15, 25-01-1806, nr. 6.
- ¹⁸⁵ Gemeentearchief Roermond, Notariële archieven, J.C. Crispin, archief 1004, invent. nr. 9.15, 25-01-1806, nr. 6.
- ¹⁸⁶ Handtekeningen:
- 1779: Utrechts Archief, Notariële archieven Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, archief 34-4, invent. nr. U263a002, 25-06-1779, W. van der Well, aktenummer 25;
 - 1785: Utrechts Archief, Notariële archieven, Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, archief 34-4, invent. nr. U281a004, 02-10-1785, A. BOOY, aktenummer 131;
 - 1802: Regionaal Historisch Centrum Limburg, BS Overlijden, Burgerlijke Stand in Limburg, Heythuysen, archief 12.041, invent. nr. 2, 11 januari 1802, aktenummer 2.
- ¹⁸⁷ Regionaal Historisch Centrum Limburg, Burgerlijke Stand in Limburg, Roermond, archief 12.089, invent. nr. 5, 23 mei 1806, aktenummer 255.
- ¹⁸⁸ Regionaal Historisch Centrum Limburg, Nieuwe Rechterlijke Archieven, archief 08.001, invent. nr. 1439.
- ¹⁸⁹ *Rechtspraak in Roermond: van Soevereine Raad naar Rechtbank Limburg (1580-2012)*, Redactie: M.J.A. Berkvens, H.J.J.M. van der Bruggen, R.M.L.M. Magnée, p. 118.